

928921

63.3(482р-430п
-5Г)6

к 96

Іван КУШНІРЕНКО

Володимир ЖИЛІНСЬКИЙ

ГУДІЙНИЦЬЩИНА
У ВЕЛИКІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ВІЙНІ
1941-1945 РОКІВ

63.3 (4Укр - 43ол - 5Г)6
К96

Іван Кушніренко
Володимир Жилінський

Гуляйпільщина у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років

— героїчні сторінки історії —

928921
928921
928921

Запоріжжя
“Дніпровський металург”
2006

Запорізька обласна
бібліотека
ім. О.М.Горького

ББК 63.3(4Укр-43ап-5Г)624

УДК 94(477.64) "1941/1945"

К 96

Кушніренко І. К., Жилінський В. І.

К: 96 Гуляйпільщина у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років: Героїчні сторінки історії. — Запоріжжя: Дніпровський металург, 2006. — 252 с. ISBN 966-2962-00-X

Книга адресується всім, хто цікавиться історією рідного краю, хто прагне дізнатися про героїчне покоління земляків, яке у роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років проявляло мужність і героїзм не тільки на фронті, а й у глибокому тилу, своєю скромною працею наближало славний День Перемоги.

ББК 63.3(4Укр-43ап-5Г)624
УДК 94(477.64) "1941/1945"

ISBN 966-2962-00-X

© І. Кушніренко,
В. Жилінський, 2006
© КП "ЗМД "Дніпровський
металург", 2006

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Щороку 9 травня гуляйпільці відзначають чергову річницю Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років. Вони, як і увесь український народ, змінивши зброю на знаряддя мирної праці, живуть під життєдайним сонцем Перемоги, за яку мільйони громадян віддали своє життя, щоб ми, їх нащадки, берегли мир і спокій на землі, творили добро в ім'я прийдешніх поколінь.

З кожним днем невимовний час вибиває з наших рядів ветеранів-фронтовиків, підпільників, працівників тилу, тому наша книга — пам'ять і мертвим, і живим, і ненародженим землякам про гуляйпільців, які достойно вели себе у роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років на фронтах і в тилу, відбудовували зруйноване війною народне господарство.

Автори вдячні всім, хто морально і матеріально допоміг, щоб книга "Гуляйпільщина у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років" побачила світ і пішла до читачів.

Щастя, миру у добра Вам, наші славні земляки!

*З повагою
Автори*

НАПЕРЕДОДНІ

22 червня 1941 року для гуляйпільців, як і для всіх радянських людей, стане початком Великої Вітчизняної війни, а поки що вони займалися мирними справами.

15 червня районна газета "Сталінським шляхом" (№ 72 (1123) знайомила своїх читачів з постановою пленуму Запорізького обкому КП(б)У від 10 червня "Про збирання врожаю і заготовки сільськогосподарських продуктів в 1941 р.", націлювала на прискорення ремонту збиральної техніки, підготовки до прийому зерна токів, складів, сховищ.

За даними райошадкаси на 14 червня Позику Третьої П'ятирічки (випуск четвертого року) по району передплатив 13381 чоловік на суму 2741665 карбованців... Повністю закінчили охоплення передплатою всіх працездатних колгоспників 42 колгоспи району.

На перший погляд, здавалося, грози не передбачається, але... Нас, теперішніх, насторожило повідомлення ТАРС, а тодішнім нашим співвітчизникам, які були виховані на беззастережній вірі офіційний пропаганді, чутки в іноземній пресі про "близькість війни між СРСР і Німеччиною" видалися нічим іншим як "незграбно зістряпаною пропагандою ворожих СРСР і Німеччині сил, заінтересованих в дальшому розширенні і розв'язанні війни." Земляки активно готувалися до жнив, доглядали просапні культури, приступили до косовиці трав і заготовлі сіна.

20 червня "Сталінським шляхом" надрукувала постанову виконкому Запорізької обласної Ради депутатів трудящих "Про встановлення для районів завдань по врожайності сільськогосподарських культур: арахісу, кунжуту, далматської ромашки, плодоягідних культур, винограду, насіння овочевих культур і трав на 1941 рік". Газета повідомляла, що "поволі з холодочком" готуються до збирання врожаю в колгоспі "Заповіт Леніна". "Тільки молотарка і двигун відремонтовані до збирання врожаю в колгоспі "Плугатар".

Вже 4 роки стоїть несправною кузня колгоспу ім. Петровського, а правління колгоспу ніяк не спроможеться її відремонтувати. Несправність кузні негативно впливає на готування до збиральної". А в Успенівській МТС робітники майстерні, комбайнери, трактористи і службовці з великою увагою вислухали учасників Всесоюзної

сільськогосподарської виставки — директора МТС тов. І. Прокопенка та зав. майстернею тов. В. Деркача.

— Сільськогосподарська виставка, — говорив директор МТС, — є чудовою демонстрацією досягнень науки і творчої діяльності багатонаціонального народу нашої батьківщини. Наше завдання — добитись таких досягнень в області підвищення продуктивності праці трактористів, комбайнерів і робітників майстерні, яких у нас ще не було, а головне — кращої підготовки і проведення збиральної без втрат зерна, добитись врожаю не менше, як 20-22 центнери з гектара. Боротися за економію пального.

Сучасним читачам, мабуть, цікаво дізнатися, що 20 червня "працівники ферм колгоспу ім. Комінтерну наполегливо борються за підвищення продуктивності своєї праці і мають в цьому вже немалі успіхи".

Тоді ж агроном Гуляйпільської МТС П. Солодун радив, як проводити штучне запилення сільськогосподарських культур, а штатпроп райкому КП(б)У О. Гнілицький закликав підвищити інтернаціональну роботу.

Про те, що гуляйпільці, як і увесь радянський народ, займалися буденною, звичайною роботою і за добу до початку Великої Вітчизняної війни про неї не думали і не гадали, свідчить номер № 75 (1126) районної газети "Сталінським шляхом" за 22 червня 1941 року. Про що ж вона писала?

"В цьому році по Успенівській МТС в строк закінчено ремонт комбайнів..."

"Добре поставлена робота польових бригад колгоспу "1-ше серпня", де бригадирами А. Пацюк, І. Семенюта та Г. Дяченко"...

"Районна комісія по призову (мобілізації) молоді в школи ФЗН закінчила свою роботу. На навчання зараховано 240 чоловік, з них 228 добровольців..."

"15 червня почався Всесоюзний профспілково-комсомольський крос. На 17 червня по нашому району в кросі взяло участь 464 чоловіка міської і сільської молоді..."

"Всеукраїнську премію за виконання завдання по збору металолому на 150 процентів отримала бригада кооперативного активу жінок при Гуляйпільському міському споживтоваристві у складі т.т. Єпштейн, Сінельникової, Ігнат'євої та Шевченко, які зайняли третє місце у всеукраїнському змаганні".

Тоді ж газета подавала і список затверджених учасників Всесоюзної сільськогосподарської виставки, розповідала, що доярки артілі "Кімовець" перевищують квартальні плани удою модока. А колгоспники артілі "Червоний прапор" добре організували роботу по закладанню раннього силосу і підготовці до закладання пізнього. "Колгоспники с. Туркенівки вже здали на зливний пункт в рахунок обов'язкових поставок 8325 літрів базисного молока, що складає 75,6 % до плану.

Кращими молокоздавцями є Ю. Біляк, С. Дігтяр, М. Тищенко, М. Булах, О. Захарченко, П. Зіненко та інші".

О 4-й годині ранку 22 червня 1941 року німецькі війська полізли на радянську землю, сіючи вогонь і смерть, несучи на своїх багнетах рабство і руїни. Почалася Велика Вітчизняна війна.

ПОЧАТОК: ПЕРШІ ДНІ І МІСЯЦІ ВІЙНИ

Що ж являв собою Гуляйпільський район на початок фашистської навали?

Він мав у своєму складі міську і 14 сільських рад, котрим підпорядковувалось 65 населених пунктів (сіл і хуторів). В них проживало 42504 особи, з них у місті — 16121. Населяли район переважно українці (понад 85%), росіяни (біля 3%), німці, євреї, поляки, білоруси та ін.

Сільське господарство складалося із 2 радгоспів і 55 колгоспів, 2 МТС (Гуляйпільська і Успенівська), що їх обслуговували.

Промислові підприємства були розташовані в основному в Гуляйполі (промартілі: "Червоний металіст", "Хімік", "Кусттруд"), а на станції Гуляйполе — машинно-тракторна майстерня (МТМ), що спеціалізувалася на ремонті сільгосптехніки.

Більшість колгоспів мала свої цегельні заводи, а центри деяких сільських Рад — навіть лінії по виробництву безалкогольних напоїв, при МТС працювали майстерні по ремонту тракторів і комбайнів.

В районі діяло 42 початкових, 6 неповносередніх і 3 середніх школи. В Гуляйполі працювала педшкола, а у вересні 1940 року було відкрито державний учительський інститут. (Це дані без Новозлатопільського куша — Авт.).

В місті і кожному селі працювали клуби або червоні кутки (на хуторах). В місті Гуляйполі був районний Будинок культури і клуб "Червоний металіст". Школи і клуби мали бібліотеки з фондом у 40 тисяч томів літератури.

Райвійськкомат (об'єднаний) обслуговував Гуляйпільський і Новозлатопільський райони.

До речі, Новозлатопільський район як національний єврейський, створений у 1929 році і в 1945 році Указом Президії Верховної Ради УРСР ліквідований. П'ять сільських Рад, котрим підпорядковувалось 17 населених пунктів, приєднали до Гуляйпільського, Пологівського і Куйбишевського районів. На приєднаній території знаходилося 19 колгоспів, які обслуговувала Новозлатопільська МТС.

22 червня почалася нова сторінка в історії земляків-гуляйпільців.

23 червня Гуляйпільська районна газета "Сталінським шляхом" надрукувала Укази Президії Верховної Ради СРСР про мобілізацію військовозобов'язаних, які народилися з 1905 по 1918 рік включно; про оголошення в окремих місцевостях СРСР воєнного становища; про затвердження положення про військові трибунали в місцевостях, оголошених на воєнному становищі, і в районах воєнних дій; про воєнне становище, а також виступ по радіо заступника Голови Ради Народних Комісарів Союзу РСР і Народного Комісара Закордонних Справ товариша В.М. Молотова 22 червня 1941 року.

Віч, зокрема, сказав: "Сьогодні о 4-й годині ранку, без пред'явлення будь-яких претензій до Радянського Союзу, без оголошення війни, німецькі війська напали на нашу країну, атакували наші кордони в багатьох місцях і бомбували з своїх літаків наші міста — Житомир, Київ, Севастополь, Каунас і деякі інші, при чому убито і поранено більше двохсот чоловік. Нальоти ворожих літаків були також зроблені з румунської і фінляндської території...

... Вся відповідальність за цей розбійницький напад на Радянський Союз цілком і повністю падає на німецьких правителів...

... Весь наш народ тепер повинен бути згуртований і єдиний, як ніколи. Кожний з нас повинен вимагати від себе і від інших дисципліни, організованості і самовідданості, гідної справжнього радянського патріота, щоб забезпечити всі потреби Червоної Армії і Авіації, щоб забезпечити перемогу над ворогом."

Закінчив виступ по радіо В.М. Молотов такими словами: "Наша справа справедлива. Ворог буде розбитий. Перемога буде за нами."

В номері газети за 23 червня було вміщено Зведення головного командування Червоної Армії за 22 червня, в якому повідомлялося, що на світанку 22 червня 1941 року регулярні війська німецької армії атакували наші прикордонні частини на фронті від Балтійського до Чорного моря і протягом першої половини дня стримувалися ними...

Про мітинги та настрої людей на них (в Гуляйполі, зернорадгоспі та Успенівці) розповіла районна газета. Земляки були одностайні в тому, що обов'язок кожного "з потроєною енергією працювати на господарському фронті і забезпечити перемогу над ворогом".

У вівторок, 24 червня, районна газета відкривалася палким закликком "Станемо на захист нашої Батьківщини, розіб'ємо знахабнілу фашистську банду!" Трудящі села Воздвижівки на мітингу заявили: "Ми непереможні!" Випускники Гуляйпільської середньої школи № 1 О. Макарчук, І. Полтавцев, Ф. Сліпченко, М. Яковлев писали: "В перший день війни з озвірілими фашистами ми з великим бажанням вірно послужити батьківщині подали заяви до військкомату з проханням зарахувати нас добровольцями до лав діючої Червоної Армії. Це наш священний обов'язок перед батьківщиною, перед радянським урядом і вождем — великим Сталініним".

В. Мороз заявляв: "Іду захищати вітчизну". Радист Гуляйпільського зернорадгоспу С. Шептій запевняв земляків: "Від присяги не відступлю". Комсомолец В. Федоренко ні на секунду не сумнівався, "що перемога буде за нами". А студент Гуляйпільського учительського інституту Олексій Занула у вірші "Ворогові смерть!" писав:

*Гітлер лапи свої простягнув
Окривавлені, чорні від шерсті.
Шле на вільний народ наш війну
Мальовничі поля хоче зжерти.
Та недовга його буде путь.
Не побачить радянські він далі -
Його в пил та тріски рознесуть
Наш народ, наша Армія, Сталін.*

На другий день війни гуляйпільці вирішили: "Стахановською працею забезпечимо перемогу над ворогом!" А формувальник ливарного цеху промартілі "Червоний металіст" комуніст Т. Зінченко повідомляв, що до цього часу він виконував свої норми на 200 процентів, а тепер зобов'язується виконувати їх на 250 і закликає наслідувати його приклад увесь колектив промартілі та трудящих району.

З перших днів війни у районі розпочалась велика організаційна і військово-політична робота по мобілізації і спрямуванню трудящих на всебічну допомогу фронту.

Для організації захисту міста Гуляйполя і зручного рубежу-річки Гайчур було прорито і обладнано багатокілометровий протитанковий

рів від західної частини міста до села Варварівки. Роботами керував П.И. Максецький.

Тільки радіо сповістило про віроломний напад фашистської Німеччини на нашу Батьківщину, як сотні заяв надійшло в об'єднаний райвійськкомат від краян різного віку.

25 червня газета "Сталінським шляхом" інформувала: "В перший день мобілізації на збірний пункт об'єднаного Гуляйпільського райвійськкомату організовано почали прибувати військовозобов'язані, ніякої розгубленості в них. Всі пройняті високим військовим духом, пройняті єдиним бажанням — знищити фашистських негідників, що посягнули на недоторканість наших кордонів, на щастя і спокій багатомільйонного радянського народу.

Серед призваних багато героїчних учасників битв з білофінами. Ось орденоносець голова колгоспу ім. Петровського, Петровської сільради, тов. Куценко. Він заявив: "Я громив білофінів, відстоюючи наші північно-західні кордони і спокій міста Леніна. А тепер я іду громити німецьких фашистів, що зарвалися. Я буду бити їх, гадів, так, щоб вони більше ніколи не підняли своєї поганої голови..."

Ось на збірному пункті сидить 52-річний колгоспник армілі ім. Ворошилова, Новозлатопільського району Павло Тимофійович Барахов. Син у нього - командир Червонопрапорного Балтійського Флоту. В цієї літньої людини скроні вкриті сивиною, але він, пройнятий священним гнівом радянського патріота, хоче іти й нещадно бити поганця-ворога, німецьких фашистів.

— Я, — говорить громадянин Барахов, — три роки провів у окопах на імперіалістичній війні. Давно це було, але я воювати не забув, весь час готував себе до захисту своєї батьківщини. Син мій моряк б'є ворога на морі, а я буду бити фашистську пададь на кожній ділянці фронту, куди мене пошле наше командування. Битимусь з усією енергією за наше щасливе квітуче колгоспне життя.

У військкомат надійшло кілька десятків заяв від жінок, вірних патріоток соціалістичної вітчизни.

"Бажаю захищати соціалістичну батьківщину, — писала у своїй заяві лікар Ольга Шимканіс, — прошу прийняти мене в ряди діючої Червоної Армії."

Такі ж заяви подали студенти Гуляйпільської педшколи, значкісти ТСО II ступеня Тетяна Шевченко, Олександра Бинковська, Пріська Грибовод, Марія Вишняк та інші.

Подали заяви з проською послати їх добровольцями на фронт старий комуніст, колишній червоноармієць Петро Антонович Герус, студент Василь Супрунов, колгоспники Павло Закарлюка, Микола Браціло, Василь Качан, Григорій Крутько та інші.

"Бити ворога нещадно, до повного його розгрому - така воля всіх трудящих нашого району, таке бажання тих, що залишаються в тилу на господарському фронті".

Працівник кінотеатру С. Тарасенко 25 червня писав у газеті "Сталінським шляхом": "Напад знахабнілого ворога на наші кордони глибоко обурило мене. Я в перший же день по цій звістці подав заяву до Гуляйпільського військкомату з проханням зарахувати мене добровольцем в ряди діючої Червоної Армії.

Зобов'язуюсь хоробро, самовіддано битися з ворогом..."

Голова колгоспу ім. Калініна Денисович 7 липня 1941 року писав у Новозлатопільській районній газеті "Колгоспна зоря": "Я подав заяву до військового комісаріату, щоб мене прийняли добровольцем у Червону Армію. Я битиму ворога, як бив бандитів білополяків (в 1920 році він пішов добровільно в Червону Армію і громив білополяків — Авт.)

Я не пошкодую ні сил, ні крові, ні життя. Все віддам за свою вільну радянську Батьківщину".

Сотні молодих гуляйпільців влились у ряди діючої армії. Ще не відійшовши від радості одержання атестагів зрілості та випускних вечорів, випускники Гуляйпільської першої та Санжарівської (нині Полтавської) середніх шкіл впродовж двох-трьох тижнів після початку війни пішли в діючу армію.

Одні з них загинули в перший рік війни, в інших бойова біографія була довшою, треті дожили до світлого дня Перемоги і повернулися додому, але більшість їх була скалічена війною або фізично, або духовно.

З випускників міської середньої школи № 1 полягли на фронтах І. Сокрута, Л. Савченко, Я. Чайковський, В. Соснов, І. Максецький (нині на подвір'ї школи стоїть скромний обеліск в пам'ять про випускників та вчителів, які загинули на фронтах війни). А з випускників 1941 року Санжарівської СШ загинули О. Симон, В. Обмачевський, І. Москівець, М. Терещенко та І. Щербина.

В 1941 році на фронт було мобілізовано або пішло добровільно 2684 гуляйпільця. А всього на різних фронтах Великої Вітчизняної

*Випускники СШ № 1
1941 року, які подали заяви у
військкомат із проханням
зарахувати їх до лав діючої армії.*

війни або в тилу ворога хоробро воювали 9000 гуляйпільців, з них 6600 не повернулось додому живими (загинули в боях, померли від ран та розстріляні фашистами), в т. ч. 454 офіцери. За ратні заслуги 6000 осіб нагороджено орденами і медалями.

Та це буде згодом, а поки що... бойовим закликком прозвучали по радіо 3 липня 1941 року слова голови Державного Комітету Оборони Й. В. Сталіна.

На допомогу Червоній Армії трудящі району організували народне ополчення, в яке записувались навіть люди похилого віку.

— Ви не дивіться, що я старий, — заявив тоді колгоспник артїлі "Новий шлях" (Туркенівської сільської Ради) М. Сивоненко, — я ще зможу з гвинтівкою в руках бити фашистів так, як сьогодні б'є їх мій син, який зараз на фронті.

І таких прикладів можна навести багато. Однак країні потрібні були не тільки бійці, а й робітники та колгоспники, зброя та техніка, продукти харчування та одяг для бійців. Тому на підприємствах та колгоспах не тільки не спадав трудовий ритм, а навпаки, трудовий героїзм гуляйпільців посилювався, зростав, розгорталось змагання під девізом "Працювати за себе і за товариша, що пішов на фронт".

Коротка хроніка тих днів (района газета за 25 червня 1941 року):

— Колгоспники артїлі "Кімовець" (Дорожнянська сільрада) заявили про свою рішучість знищити ворога і посиленою боротьбою за господарські успіхи колгоспу показувати любов до своєї країни.

— Колгоспники артїлі ім. Комінтерну (Затишанська сільрада) дали слово, що не пошкодують сил і життя для захисту своєї землі. При будь-якій обстановці в строк і без втрат зберуть урожай цього року. Вчасно виконують всі державні завдання.

— В Гуляйпільській середній школі проведено мітинг учителів і учнів та прийнято рішення, що всі, як один, підуть на збирання вро-

жаю, щоб дати державі більше хліба і сільгосппродуктів, закликали всіх учнів і підлітків району (в період літніх канікул) піти в колгосп і на виробництво, чесно віддати свою енергію на оборону країни.

— Працівники промартїлі "Хімік" у відповідь на звір'ячий вчинок фашистських загарбників, зобов'язалися підняти продуктивність праці. Виконувати щоденні норми на 170-200 процентів, і тим самим зміцнювати обороноздатність батьківщини.

В ці дні члени артїлі по-стахановському працюють на трудовому фронті. Мазевари Т. Продан та Ф. Троян денні норми виконують на 240 процентів. Розливники фарб А. Попитайленко та М. Головатенко — на 192 проценти. Щодня на 50-70 процентів перевищують норми бондарі С. Анікін, М. Левченко, фарботери Ф. Редька, М. Акуліч та Ф. Карпова, розфасовники А. Анікіна, Ц. Камхіна та інші.

— Гуляйпільське міське споживче товариство 20 червня перевиконало піврічний план товарообороту, що складає 2 мільйони 375 тисяч карбованців. Піврічний план нагромаджень виконано на 159,4 процента.

У соціалістичному змаганні з Успенівським споживтовариством завойовано першість.

На підлу вилазки кривавого фашизму всі працівники міського споживтовариства зобов'язувалися ще краще працювати, неухильно підвищувати трудову дисципліну, добиватися дальшого перевиконання завдань...

— Дуже добре підготувалися колгоспники артїлі ім. Горького до збирання урожаю, щоб зібрати його без втрат.

Активну участь у ремонті сільськогосподарського інвентаря взяли Л. Різниченко, М. Білаш, Г. Білий і О. Медерюк. Зараз тесляр Г. Білий перебудовує комбайн так, щоб половину вивантажувати з комбайна не на поле, а в гарби, і цим самим зменшити втрати цінного корму для громадського тваринництва.

— Серед ланок колгоспу "Комунар" постійно зростає активність у боротьбі за високий урожай всіх сільськогосподарських культур.

Зокрема ланка тов. Карпенко Олександри добре обробляє свою ділянку соняшнику... старанно також працюють ланки Бойко Харитини і Кузьменко Килини.

— Колгоспники артїлі ім. 72 Ленполку проводять збирання квітів далматської ромашки. Члени ланки тов. Кикош Тетяни при завданні зібрати 10 кг цвіту збирають по 23-24 кг, що становить 230-240 процентів.

— На другому політті соняшнику ланкові артїлі ім. Будьонного К. Хохотва, О. Швачка виконують свої завдання на 165 процентів. Окремі члени ланок — У. Савенко, Т. Стасик — дають ще більший виробіток.

— Добре працюють на політті соняшнику колгоспники артїлі ім. Котовського М. Біла, Х. Шинкаренко, В. Біла, Г. Біла, Н. Циганюк (денні норми виконуються на 120-150 процентів).

Колектив ливарного цеху промартїлі "Червоний металїст" виконав піврічний план випуску продукції на 25 червня на 114,8 процента.

На основі передових методів праці робітничий колектив цеху обіцяє до липня випустити на 77000 крб. продукції зверх плану.

Кращі стахановці цього цеху М. Ревенко, М. Карпенко й інші повсякденно борються за підвищення продуктивності праці. Ці товариші в середньому виконують свої норми виробітку на 150-180 процентів.

Патріотичні пориви бити ворога, зміцнювати тил Червоної Армії ударною працею панували і серед жителів Новозлатопільського району. Їх добре передавала районна газета "Колгоспна зоря". 25 червня вона інформувала про мітинг в колгоспі ім. Фабриціуса: "Я старий партизан, — говорив у своєму виступі тов. Суковський. — Я ще добре пам'ятаю роки громадянської війни. Ми ще тоді були слабкі, але громили і нищили усіх інтервентів.

Ми не боїмося війни, наш народ уміє воювати. Ми не б'ємося з німецьким народом, а б'ємося з мізерною купкою фашистських бандитів, яким тепер прийшла смерть".

Стахановка Лур'є Роза закликала всіх жінок братися до стаханівської праці, замінити чоловіків, щоб вони йшли на фронт захищати недоторканість нашої землі.

— Мій син, — говорить Лур'є, - в Червоній Армії, мій наказ був:

— Йди, сину, і громи бандитів, борись до останньої краплини крові, захищай усіма силами наше вільне і щасливе життя.

Прагнучи ще більше укріплити міць нашої Армії і обороноспроможність країни, колгоспники колгоспу ім. Фабриціуса почали вносити державі готівкою гроші на позику.

За 23 червня внесли 4000 карбованців.

В колгоспі "Червоний труд" на зміну чоловікам, які пішли на фронт, до тракторів стали жінки — Баєр Павліна і Чорна Фея.

А робітники, службовці райцентру (с. Новозлатопіль — Авт.) зобов'язалися подесятирити свою пильність, нещадно знищувати шпигунів, диверсантів, провокаторів.

Робітники Новозлатопільської МТС добивалися високої продуктивності праці, боролися за кращу підготовку комбайнів і молотарок на збиранні врожаю. За останні два дні слюсар Плясовиця виконав норму на 148 процентів, Тищенко — на 137, токарь Чорний та Вишницький — теж на стільки.

7 липня "Колгоспна зоря" писала, що в колгоспі "КНС" на току є три віялки, біля однієї з них працюють комсомольці П. Парандюк, Таткіна, Сара Дудка. Вони кожного дня очищають по 160-170 центнерів зерна при нормі 100. Зараз вони борються за те, щоб виробити по 2 і більше норми. Комсомольці М. Шека і Т. Сачко по-стахановськи працюють на хлібовивозці. А в номері від 29 липня повідомлялося: "Демонструючи свій патріотизм, 210 комсомольців, піонерів і учнів працюють в колгоспах на різних роботах.

Комсомольці 8 і 9 класів із колгоспу ім. Калініна Денисович Вова, Опішняк Олексій вивозять хліб на елеватор. З цією роботою справляються добре.

З величезним патріотичним піднесенням працюють комсомольці Ємець Віра, Грищенко Галя, Педаш Володя, Тополя Ніна. В роботі вони не відстають від колгоспників. Працюють біля комбайна, на скиртуванні.

Піонер, учень 4 класу Гриценко Степан працює сторожем. Свою роботу він виконує відмінно.

Комсомольці з колгоспу "Перемога" Хайло Ф., Бургим Олексій, Івко Василь, Івко Віра відмінно працюють в полі. Всю свою енергію вони віддають вітчизні. Норми виконують на 140-150%. Ця інформація була із села Ворошилівки (нині — Любимівка).

В той час у районі були створені загони протиповітряної оборони. Найактивнішими бійцями їх стала молодь на комсомольці. Крім того, вони збирали брухт чорних та кольорових металів, гроші в фонд допомоги фронту тощо.

22 липня "Колгоспна зоря" повідомляла: "Колгоспники колгоспу "Емес" енергійно взялися за вивчення правил протиповітряної і протихімічної оборони. Понад 20 колгоспників уже склали нормативи на значок ППХО. В колгоспі організовано 4 групи ППХО".

В газеті "Сталінським шляхом" про підготовку населення до протиповітряної та протихімічної оборони йшлося трохи раніше, 13 липня: "Цю роботу гарно організував комсомолец товариш І. Вінник (кол-

госп "Нове життя" Туркенівської сільради — Авт.), який щоденно під час обідньої перерви пояснював колгоспникам матеріальну частину протигазу та дію отруйних речовин і засоби захисту від них. Читає статті про протиповітряну і протихімічну оборону..."

За пропозицією комсомольців промартілі "Червоний металіст" т. т. Шамрая та Шийка, писала газета "Сталінським шляхом" (9 липня), організований гурток по вивченню гвинтівки.

"Металолом — на гранати і бомби" — таку замітку вмістила 29 липня 1941 року Новозлатопільська "Колгоспна зоря". В ній, зокрема, сказано: "... Так, у колгоспі "КСМ" вже зібрано 11 тонн металолому, 2,5 центнера речей кольорового металу. В збиранні металолому активну участь беруть школярі."

З наближенням лінії фронту до нашого краю розпочалась евакуація промислових підприємств, колгоспного добра і населення. За півтора місяця було вивезено обладнання всіх крупних підприємств. Працювала до останнього дня на ремонті військової техніки Гуляйпільська машинно-тракторна майстерня (МТМ) і частина обладнання проартілі "Червоний металіст", що почала випускати для армії шаблі, саперні лопати і надбрустверні щитки.

Більшість підприємств, що перебазувались в глибокий тил, уже в 1942 році стали до ладу і почала давати продукцію.

Із спогадів про той період Хаїма Шлемовича Хабая, який 2 травня 1967 року проживав у м. Запоріжжі і працював пресувальником вогнетривного заводу:

— До війни я працював оперуповноваженим Гуляйпільського районного відділу міліції МВС. Коли почалась війна, мені партійні і радянські органи давали важливі доручення, в т. ч. я був відповідальним за евакуацію сімей відповідальних працівників.

4 серпня 1941 року мені голова районного виконавчого комітету Переверзев і секретар РК КПУ Гладкий видали документи на евакуацію дітей: 774 осіб до 5 років, 197 — від 5 до 10 років, 94 з матеріями, 48 сімей та інших 144 особи, а також 11 тонн борошна для роздачі евакуйованим сім'ям на місці їх прибуття.

6 вересня ми з ешеленом прибули на станцію Михайлівського району Сталінградської області. Тут на нас чекали підводи з кінями, корами і волами. Я роздав борошно всім сім'ям, звичайно, безплатно і людей розвезли по колгоспах. Подальша їх доля невідома, бо я вернувся в Гуляйполе.

Коли їхав з евакуйованими, 2 вересня 1941 року на станції Масніно трапився такий випадок: в одному із вагонів вночі у однієї жінки почалися пологи (прізвища я її, звичайно, не пом'ятаю). До мене звернулася якась жінка, щоб я допоміг з освітленням вагона для прийому пологів. Я вийшов із вагона і попросив ліхтар у провідника, але він його не дав. Тоді я наставив на нього пістолет і забрав ліхтар. За це опергрупа станції забрала у мене пістолет і видала про це довідку, яка у мене і досі зберігається. Але не в цьому справа. Хотілось би знати, що за людина народилася тоді у вагоні під бомбардуванням 2 вересня 1941 року.

Всі документи на евакуацію зберігаються у мене.

Був і другий випадок, коли Гуляйпільський відділ міліції евакуювався із міста, з нами був дільничний уповноважений села Верхня Терса Чичилов. Він був відданий працівник міліції і проживав там у селі разом із дружиною і трьома дітьми.

Перебуваючи в 1941 році в м. Ворошиловграді, я зустрів Чичилова, який був з бородою і в цивільному одязі. Виявилось, що йому стало відомо, що німці розстріляли його сім'ю і він записався у народні месники і незабаром відправиться у тил до німців. Через кілька днів він полетів за лінію фронту і більше я його не бачив.

Після війни я працював старшим оперуповноваженим обласного управління міліції в м. Запоріжжі. В 1946 році у службових справах я побував у Гуляйполі і дізнався, що сім'я Чичилова жива і здорова. Я зустрівся з його дружиною і розповів все, що знав про її чоловіка, який, на жаль, так і не з'явився у Гуляйполі, мабуть, загинув у війну.

ОКУПАЦІЯ

1. Патріоти не здаються

5-го жовтня 1941 року німецькі війська вступили на територію Гуляйпільського району. Першими були захоплені зернорадгосп і залізнична станція Гуляйполе. Ворожі війська рухалися півмісяцем: з південної сторони від зернорадгоспу вони пішли на Новоселівку і Межиріччя Пологівського району і 6 жовтня зайняли с. Туркенівку Гуляйпільського району.

З північної сторони фашистські вояки 5 жовтня окупували Верхню

Терсу і Воздвижівку, потім — Ворварівку і Хвалибогівку і пішли в напрямку Покровського району Дніпропетровської області.

Напередодні останній міліцейський пост залишив м. Гуляйполе і німці, рухаючись із станції Гуляйполе, зайняли місто і далі пішли в напрямку Успенівки. (Так розповідали пізніше свідки про окупацію німцями району).

В першій декаді жовтня 1941 року в районі наступили тягучі дні фашистської окупації. Вогнем, шибеницями і тортурами гітлерівці прагнули примусити радянських людей сприйняти "Новий порядок". Однак ні звірства, ні насильство не змогли схитнути віру наших людей в перемогу над фашистами. Гітлерівці зустріли пекельну ненависть радянських людей, що встали на священну боротьбу за честь, свободу і незалежність своєї Вітчизни.

Для керівництва підпільною роботою в Запорізькому краї був створений підпільний обком партії, в який підібрали понад 1000 патріотів.

Проводилась робота і в Гуляйпільському районі. Активісти запрошувались в райком партії, де в кабінеті сидів секретар райкому та військовий.

Ось, що розповідав колишній комсомолец з промартілі "Червоний металіст", член винищувального загону Іван Васильович Білай: "Зайшов я в кабінет секретаря. Там сидів господар кабінету і військовий, біля якого лежав наган. Військовий сказав, що йде організація загону для роботи в тилу ворога і чи я згодний увійти до нього. Я глянув на одного, на другого, на стіл і сказав, що "Так".

Йшов підбір і підпільників в районі. Про це розповідав Дмитро Вакулович Коростильов, який в той період займався евакуацією обладнання з промартілі "Червоний металіст": "Приблизно в липні мене запросили в заводський клуб, де був розташований винищувальний батальйон, на партзбори. Перший секретар райкому Гладкий зробив доповідь і запропонував залишити групу людей в тилу ворога, в якій числився і я. Коли я запитав: "Яке наше завдання?" — Гладкий відповів: "Вас знайдем і скажем, а поки залишайтеся в тилу" — і все. Дали мені список, я розписався і пішов на роботу..."

На Гуляйпільщині організували партизанський загін, до складу якого увійшло 33 месники, командиром призначили П. А. Геруса, комісаром - О. З. Макуху. Були затверджені кур'єри, явочна квартира (С. А. Біляк, с. Туркенівка), вирішені питання паролів, зброї та інші

організаційні питання. Перед приходом німців у партизанський загін влилися члени винищувального загону І. Білай, О. Кошовий та інші.

Та обставини склалися так, що частина партизанів відійшла разом з останніми частинами Червоної Армії. Ті, що залишилися в підпіллі, через деякий час були арештовані і розстріляні чи вислані в концтабори.

І все ж патріотичний рух в період німецької окупації в районі мав місце, а це надихало гуляйпільців на боротьбу з окупантами.

Так, робітники промартілі "Червоний металіст", яких гітлерівці зігнали для ремонту військової техніки, не хотіли підкорятися і служити окупантам: вони виводили з ладу обладнання і інструменти, виготовляли браковану продукцію. За час окупації тут здійснено 4 крупних та багато дрібних аварій і завод зупинявся на тривалий час для ремонтних робіт.

Радянські люди не хотіли працювати на фашистів і, як могли, саботували їх розпорядження. Крім того, цех виставляв свого чергового, який своєчасно подавав умовний сигнал, що наближається хтось із німецької адміністрації. Тоді робітники починали вдавати, що активно працюють. Крім місцевих жителів, на заводі було багато військовополонених.

Патріотично налаштовані люди засипали пісок в картери автомашин, гнули вали трансмісії, вибивали зуби шестирень вальцопрокатного стану і т. п.

Восени 1941 року фашисти доставили на завод чавунний пам'ятник В. І. Леніну, який був встановлений в центральному парку Гуляйполя, на переплавку. Працюючи в цей час Григорій Герасимович Шамрай, Микола Васильович Шейко, Микола Іванович Самойлов, Григорій Семенович Бодня, Петро Федорович Усатенко та Андрій Маркович Семєнота, як писала обласна газета "Червоне Запоріжжя" 1 січня 1944 року: "... зуміли сховати і зберегти пам'ятник вождю. Хоч за це їм загрожував і розстріл, але патріотично налаштовані робітники не злякались цього. Вони сподівались на визволення і знали, що їх праця не пропаде..."

Названі товариші доставили пам'ятник до копра, зробили заглиблення, украли частини фігури і зверху наклали різний металобрухт. Зі сторони не можна було взнати, що заховано під металом.

Після визволення району від окупантів пам'ятник був знову встановлений у міському парку. Керував диверсійною групою на заводі головний інженер Петро Михайлович Миронов.

В 1941-1942 роках в селі Новозлатополі (тоді це була територія Новозлатопільського району — Авт.) діяла підпільна група під

керівництвом комуніста К. С. Чорного. Вона мала радіоприймач, слухала і записувала зведення про становище на фронтах, поширювала серед людей правду, вела усну пропаганду за Радянську владу і агітацію проти фашистів.

Члени групи виводили з ладу ворожі автомашини, врятували багато юнаків і дівчат від насильницького вивезення до Німеччини. За станцією Мегедово група Костянтина Чорного пустила під укіс німецький військовий ешелон.

На жаль, фашисти напали на слід підпільників. У заарештованого керівника групи знайшли у верстаті на роботі зброю, що свідчило про належність до підпільної групи. Згодом було заарештовано і заступника керівника групи А. Чучулашвілі. У нього німці знайшли приймач.

Обидва патріоти загинули в катівнях гестапо, не виказавши своїх товаришів по спільній боротьбі.

Хто ж вони патріоти-підпільники?

Костянтин Сафронович Чорний в роки німецької окупації працював слюсарем у ремонтній майстерні Новозлатопільської машинно-тракторної станції (дружину з п'ятьма дітьми евакуював у тил). Спеціаліст високого класу, з 30-х років знався з технікою: був трактористом, механіком, старшим механіком МТС. Членом Комуністичної партії став у 1940 році.

В 1941 році в с. Новозлатополі з'явився грузин Арчил Іванович Чучулашвілі. Влаштувався ветлікарем. Він "старанно" лікував німецьких коней, прищеплював шкіряні хвороби юнакам, аби їх не забирали у Німеччину і був надійним помічником у Кості.

Нечасто, але в Новозлатополі був Григорій Тимофійович Потапенко з села Любимівки. Маючи дозвіл на виконання жерстяних робіт, він ходив по навколишніх селах і розповсюджував листівки з новинами фронту, бував у млинах, і коли там мололи фураж для німецьких коней, свиней і корів для відправки до Німеччини, підсипав туди отруту. Григорій Тимофійович шкодив, йдучи полем, і телефонний зв'язок. Разом з членами групи К. Чорного допомагав місцевому населенню переховувати і відправляти через лінію фронту радянських військовополонених, що втікали з фашистських таборів.

— Зви мене "дядьком", — говорив Григорію Костя Сафронович на

першому побаченні", — згадував Т. Т. Потапенко. — Я з ним зустрічався на висилку МТС, на квартирі О. Т. Панасейко, де він жив. Одержував від нього завдання, інструкції, розповсюджував листівки серед населення про успіхи Червоної Армії, про розгром німців під Сталінградом. У лютому-березні 1942 року зі своєю групою (Миколою Чередником, Григорієм Потапенком, Дмитром Михайликом, Григорієм Глушаком) збирав зброю і боєприпаси й ховав у надійному місці, а коли передові частини зайшли в Любимівку, все було передано армії.

Найжорстокіші тортури зносили Костя і Арчил. Ні в чому не зізнались і нікого не видали. В катівні патріоти прийняли порошки отрути, які були в Арчила.

За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років, нагороджено медаллю "За відвагу" Чорного Костянтина Сафроновича, Чучулашвілі Арчила Івановича (посмертно), медаллю "За бойові заслуги" — Гнедову Надію Миколаївну, Погрібецьку Олену Федорівну (зв'язкова Костянтина Чорного), Потапенка Григорія Тимофійовича.

У Верхній Терсі окупанти примушували селян працювати від зорі до зорі у т. зв. общині, прирікаючи їх на напівголодне існування. Але верхньотерсянці не змирилися з становищем рабів - саботували роботи, ховали хліб та інші продукти.

До війни у Верхньотерсянському колгоспі "Комунар" працював завідуючим тваринницькою фермою С.К. Домашенко. Під час війни Степан Кузьмич був членом підпільної групи, що діяла в Пологівському районі, активно вів агітацію серед односельчан, поширював зведення Радінформбюро, вселяв у душі земляків віру у перемогу над ворогом, організував їх на боротьбу з окупантами.

У квітні 1942 року група готувала значну диверсію на залізничному вузлі м. Пологи, та була виявлена, арештована і розстріляна окупантами.

Ось прізвища цих людей: Никифор Федорович Богуславський, Килина Юхимівна Білай, Андрій Іванович Горбоконь, Павло Васильович Дмитренко, Степан Кузьмич Домашенко, Іван Данилович Козуб, Петро Петрович Красик, Іван Ілліч Курінний, Степан Трохимович Лаврик, Аврам Якович Мудрик, Ніна Марківна Прокопенко, Іван Артемович Чалий і Кузьма Герасимович Шаповал.

Степан Кузьмич Домашенко,
підпільник

В 1970 році С.К. Домашенко нагороджено (помертно) медаллю "За бойові заслуги".

Підпільники району мали тісний зв'язок із соратниками по боротьбі з Полігівського, Новомиколаївського і Ново-златопільського та інших сусідніх районів, допомагали одні одним, обмінювалися потрібними відомостями, мали своїх агентів серед поліцаїв і старост, які завчасно повідомляли про облави та відправлення юнаків та дівчат до Німеччини.

У вересні 1991 року про ті часи згадував житель села Привольного Успенівської сільради Іван Свиридович Бабенко:

— На початку війни я працював механізатором в Успенівській МТС. Одного дня мене разом з іншими запросили до Гуляйпільського райкомунпартії. Тут формували бойові загони, в тому числі і кавалерійський взвод. За даними обласного архіву до нього входили: командир взводу Дмитро Максимович Петрикей (1903 р.н., член ВКП(б)), політрук Іван Михайлович Біюн (1912 р.н., член ВКП(б)), старшина Федот Олексійович Розсоха (1904 р.н., член ВКП(б)), командир відділення Василь Сафронівч Юрченко (1907 р.н., член ВКП(б)), командир відділення Яків Кузьмич Домашенко (1909 р.н., член ВКП(б)), бійці Іван Кирилович Ходак (1904 р.н., член ВКП(б)), Петро Прокопович Максецький (1903 р.н.), Терентій Максимович Якушев (1909 р.н.), Федір Афіногенович Домашенко (1907 р.н.), Іван Михайлович Шелех (1914 р.н.), Василь Іванович Стригун (1914 р.н.), Кирило Леонтіївч Брожченко (1901 р.н.), Йосип Іванович Буряк (1905 р.н.), Петро Антонович Лапко (1914 р.н.), Сава Іванович Леонов (1914 р.н.), Володимир Іванович Чопенко (1901 р. н.), Демид Григорович Кубах (1905 р. н.), Григорій Михайлович Рябко (1913 р.н.), Іван Захарович Чаяло (1914 р.н.), Іван Петрович Желізний (1911 р.н.), Олександр Васильович Жовнір (1906 р. н.), Сергій Максимович Жилінський (1916 р.н.) та Іван Єгорович Журба (1913 р. н.).

— Мене направили, — пригадував І.С. Бабенко, — до командира стрілецького взводу Ульяна Павловича Шапошнікова. Нас озброїли і на машинах відправили до селища Куйбишевого сусіднього району. Там пройшли короткострокові курси бойової підготовки. А згодом

наш шлях проліг через Запоріжжя, Мелітополь — до Якимівки. Там вже були німці. З боями почали відступати на схід і так дійшли до Гуляйполя.

В Гуляйполі біля клубу "Металіст" відбувся мітинг, на якому були бійці нашого взводу на чолі з нашим вчителем (заврайнво) Петром Прокоповичем Максецьким і колишнім головою колгоспу "Зелений лан", що в селі Воздвижівці Тимофієм Харламовичем Прихідьком, і кавалеристи зі своїм командиром Федотом Олексійовичем Розсохою.

... Біля села Пурхівки (нині — Новогригорівка) відбулася нарада наших керівників. П.П. Максецький і Т. Х. Прихідько запропонували усім, хто не боїться, залишатися в тилу ворога для підпільної боротьби.

Невелика група ближче обступила командирів. Ретельно і кваліфіковано підготувати підпілля вже не було коли.

В Успенівці групою опору керував сорокарічний Прокіп Олексійович Лютий. До війни в цьому селі він завідував ошадною касою. До групи входили Василь Іванович Лютий, Григорій Федорович Назаренко, Федір Григорович Мірошник, Іван Свиридович Бабенко та інші патріоти.

— В майстерні нашої МТС, — розказував І.С. Бабенко, — ремонтувалася ворожа техніка. Наші люди робили під великим ризиком все, аби невдовзі вона вийшла з ладу. То підсипали пісок в поршні німецьких машин, то пробивали ізоляцію в котушках, відпускали гайки на вузлах і деталях...

З Гуляйполя до нас надходили відомості Радіоінформбюро і листівки про події на фронті. Ми їх переписували і поширювали серед односельчан і в сусідніх селах. Пригадую, стільки радості принесла і додала наснаги листівка, в якій йшлося: "... Червона Армія перейшла в наступ. Нами звільнено міста: Тихвін, Калінін, Клин, Сухінічі, Наро-Фомінськ, Малоярославець, Ростов, Керч, Феодосію, Боровськ, Калугу і сотні інших населених пунктів.

Сини і дочки українського народу! Допомагайте Червоній Армії! Роздмухуйте полум'я народної помсти проти загарбників! Ніхто не повинен стояти осторонь. Хай кожен робить те, що в його силах і можливостях, хай кожен допомагає кувати перемогу над німецькими загарбниками. За справу, товариші! Дійте сміливо і рішуче! Справа наша справедлива, перемога буде за нами! Ворога буде розбито!.."

В травні 1942 року на одній із конспіративних квартир у Гуляйполі фашисти взяли Петра Прокоповича Максецького. При обшуку в нього знайшли пістолет. В бородатому чоловікові важко було впізнати ко-

лишнього завідуючого районним відділом народної освіти П.П. Максецького. Ходив він в окупації в старій шинельчині і синій сорочці. Розкішна борода приховувала обличчя, але все ж таки вороги вислідили і розкрили.

— До віку не забуду останні дні життя брата, — розповідала Ганна Прокопівна Брацило, яка носила Петрові передачі в поліцію.

За рішенням партійних органів П.П. Максецького залишили для підпільної боротьби в тилу ворога. Підібрав собі надійних товаришів одноступців: Т. Х. Прихидька — організатора в 1930 році колгоспу "Зелений лан", Н.П. Богуславського — члена виконкому Варварівської сільської ради, К.Г. Шаповала — партизана ще з громадянської, Д. С. Мусіра — активіста з Темирівки. Мали свій сховок, куди завезли чимало зброї.

На рахунку групи не було ні ешелонів, пущених під укіс, ні підпалених ворожих складів, ні засад. Підпільники несли слово партії в маси, допомагали радянським людям уникнути вивезення до Німеччини. Зуміли приховати і хліб, щоб не дістався ворогові.

Підпільна група, яку очолював П. П. Максецький, вся загинула.

"... Додому не йди, ночуй в Гуляйполі, — передав П. П. Максецький сестрі. — Завтра зранку повезуть до рідної хати".

— На дев'яту ранку, а це був кінець травня 1942 року, вже стояла біля поліції, — згадувала Г.П. Брацило, — виводили заарештованих. В короб посадили сімох: брата, Прихидька, Чайку і ще чотирьох з Бочан. Супроводжували поліцаї і німці з кулеметами... Я слідом бігла на край Гуляйполя. Там в людей попросилася на горище і звідти бачила останні хвилини приречених на смерть.

Біля рову, що коло греблі, їх примусили роздягтися, щоб з мертвих не знімати одяг.

І в останню хвилину перед смертю Петро Прокопович змусив своїх катів похвилюватися.

— Прощайте, всі друзі! Гину за Батьківщину. Прийде час і нашу землю очистять від гадів! Вмираю, але не здаюся! — Із цими словами Максецький кинувся тікати в степ. Там його і куля наздогнала. Загинув, як боєць...

... Пізнього вечора в листопаді 1942 року у вікно до Бабенка сторожко постукали. Іван вийшов надвір і зустрівся з двома незнайомими. Захожі цікавилися зброєю, складом підпільної групи.

"Провокатори..." — подумав І. С. Бабенко. І як вони йому не довели, що вони з Гуляйполя, добре знали Максецького і Прихидька, що їх боятися нічого, — Іван стояв на своєму: "Нічого не знаю. Я людина маленька".

— Молодець, що язика тримаєш за зубами, — сказав старший із них. — Час лихий зараз. Одне необережне слово — і капець. То тепер краще веди нас до Прокопа Олексійовича Лютого.

А коли незнайомий міцно тис в обіймах Прокопа Олексійовича, на серці у Івана Бабенка нарешті відлягло. Позналилися: Олександр Миколайович Білінський, до війни викладав у Гуляйпільському педучилищі історію. Член ВКП(б). З ним був розвідник з Великої землі підполковник Червоної Армії. Теж комуніст. Вони цікавилися членами підпільної групи, уточнювали наявність і місцезнаходження зброї, схованої під керівництвом Котка.

Але ворог не дримав. Місцевий поліцай вислідив місце явки успінівських підпільників. 20 січня 1943 року есесівці з поліцаями арештували 16 чоловік. Серед них І. С. Бабенка, В. І. Лютого та інших. В Гуляйполі постраждали 12 патріотів. З успінівців на волі залишився тільки Тимофій Прищепа, але і його вислідили фашисти, і в Пологах стратили. У великих муках загинув герой.

Не дійшла до підпільників і радистка з Великої землі. Пізньої осені 1942 року прибула парашутистка з рацією до райцентру, але довелось перебратись у Варварівку, де жила в Т. А. Буряк за племінницю. Та невдовзі її арештували (перед тим вона встигла кинути рацію в колодязь) і розстріляли.

...В Запорізькій гестапівській катівні постійно вибивали з патріотів зізнання. День у день тривали допити з нелюдськими тортурами.

— Про життя вже перестав і думати, — згадував І. С. Бабенко. — Помру, а не скажу нічого, вирішив, стиснувши зуби.

— Говори! — навідав гестаповець і шосили вдарив кулаком в живіт.

Не один день провів у камері смертників Іван, чекаючи смерті. Та несподівано його знову викликали на допит. За мовчання били до напівсмерті. А, коли до кабінету увійшов есесівець з вродливою жінкою, його схопили ззаду за піджак і мершій випхали у загальну камеру. Мабуть, помилилися.

А наступного дня всіх жильців камери погнали на роботу на завод "Запоріжсталь" (демонтувати агрегати).

В обідню пору, коли варта стала менше пильнувати Іван Бабенко разом із одним запоріжцем, вибравши момент, зникли звідси... Пересидів у дровах біля якоїсь кухні. Надвечір'ям до будинку, що поряд, під'їхав на вантажівці німець і пішов у під'їзд. Мабуть, до коханки. Він затримався там на всю ніч. І. С. Бабенко відчинив дверцята і забрав автомат.

Наступного дня німці в паніці почали тікати з міста. Їх вибивали червоноармійці-визволителі. Разом з ними бив ворога й наш патріот Іван Свиридович Бабенко.

Патріоти-підпільники: Петро Прокопович Максецький (посмертно), Григорій Федорович Назаренко (посмертно), Федот Олексійович Розсоха (посмертно), Іван Свиридович Бабенко за мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти німецько-фашистських окупантів у період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років нагороджені від імені Президії Верховної Ради СРСР медаллю "За бойові заслуги".

В період німецької окупації в м. Гуляйполі діяла підпільна група Романа Олексійовича Кізиленка. Він був учасником громадянської війни, до Великої Вітчизняної працював агрономом, багато їздив по району, знав людей. Напевно, тому йому запропонували залишитися на час окупації на підпільній роботі. Але проти гітлерівських окупантів патріотам недовго довелося вести підпільну боротьбу. В 1942 році підпільників заарештували. Ядро організації - Романа Кізиленка, Василя Дібровського, Михайла Булгака та Тимофія Шаповала фашисти розстріляли. А неповнолітнього Івана Кізиленка нсвдовзі вивезли на каторжні роботи до Німеччини. До березня 1945 року він пробув у концтаборі "Лацендорф" (Австрія). Так син земляка-підпільника зазнав фашистського "раю".

... — Чули, як Москва відзначала 24 річницю Жовтневої революції? Товариш Сталін виступав на урочистих зборах і військовий парад на Красній площі був...

— Виходить Радянська влада живе і бореться...

Про ці новини стільки розмов точилося в Дорожнянці і Вільному. Тут підпільна група була невелика, але бойова. До неї входили комуністи І. І. Курінний, І. А. Чалий, безпартійні М. Х. Пода, І. Д. Козуб. Активісти-одномудці з різних причин опинилися на окупованій території і горіли бажанням мстити ворогові за сплюндроване життя.

І. І. Курінний повернувся із західних областей (з 1939 року за направлення партійних і радянських органів головував там у сільській Раді, організовував Радянську владу).

І. А. Чалий — один з фундаторів колгоспу "Кімовець", М. Х. Пода — завідуюча дитячими яслами цього ж господарства, І. Д. Козуб — швець.

Група мала зв'язок із Гуляйполем і Пологами. Звідти надходила інформація.

Правдиве слово того часу було найсильнішою зброєю. Розповсюджували листівки. Намагалися врятувати якомога більше людей від німецької каторги. Допомагали доставати фіктивні довідки. А коли перевірку здійснювали німецькі медики, потрібні люди штучно викликали захворювання очей, прищеплювали екзему.

Іванові Артемовичу і його товаришам не поталанило дочекатися щасливих днів визволення. Мужньо тримався на допитах Чалий. Навіть поліцаї дивувалися його стійкості, розказуючи про поведінку Івана Артемовича, мовляв, тим самим підписав собі вирок. А патріот кидав у обличчя ворогів:

— Мені не страшно помирати за нашу Батьківщину, за власні переконання. Та знайте, супостати, що незабаром настане день розплати. І ви заплатите своєю чорною кров'ю за кожен краплю нашої крові!...

На останньому побаченні з рідними І. А. Чалий говорив: "Я прожив чесне життя і не соромно помирати. А так не хочеться розлучатися... Ех, ще б оце повеселитися на святі Перемоги! Згадаєте і може — я з вами буду. А товаришам привіт передавайте. Скажіть, що Чалий спокійно прийме смерть. Спільна мета, спільні турботи і завдання посправжньому здружили нас..."

І з отим спокійним: "Прощайте!" Іван Артемович пішов у безсмертя.

Через кілька місяців знову прокотилася хвиля арештів. Зачепила вона І. І. Курінного, а згодом — І. Д. Козуба. Але тортури не зламали їх. Вони не видали товаришів.

Останньою фашисти схопили М. Х. Поду.

Вже був у zenіті сорок третій. Шаленіли в передсмертній агонії гітлерівці і їхні запродавці. Вбивали, тероризували населення.

— Вже не втечеш від нас, більшовичко!..

Марію Харитонівну схопили, зв'язали, били, допитували.

— Якщо проклянеш Совецьку владу, зречешся її — даруємо життя.

— Ні, цього вона не зробить. — Її знову били. Марія Харитонівна мовчала, лише зрідка кризь зіплені зуби виривався стогін.

Нескорені передали молоді свою нержавіючу зброю: непохитну во-

лю і глибоку переконаність. Їх естафету підхопила молодь: проводила агітацію серед односельчан, поширювала повідомлення Радінформбюро, підтримувала слабкодухих, запевняючи, що скоро настане кінець тиранії. Це були Василь Шеметенко, Петро Онищенко та інші, які в німецькій управі знищили портрет Гітлера.

Молодим патріотам пощастило дочекатися Перемоги...

В роки німецької окупації на території теперішньої Добропільської сільради діяла патріотична група у складі С. Т. Лаврика, Н. Ф. Богуславського, І. Т. Ларіна, П. П. Максецького, І. С. Павлова, А. Ю. Білай, К. Г. Шаповала.

5 травня 1992 року член групи районної Книги Пам'яті К. К. Балак писав у районній газеті "Голос Гуляйпілья": "Вивчення архівних матеріалів періоду Великої Вітчизняної війни в управлінні Служби безпеки України по Запорізькій області дало можливість встановити списки всіх 73 осіб, відібраних для роботи в тилу ворога і формування партизанського загону в нашому районі.

Командиром загону призначено П. А. Геруса, комісаром О. З Макуху, кур'єрами при них — Христенка і Хрупцова. Явочна квартира знаходилася в селі Туркенівці (нинішній Малинівці) в громадянина С. Б. Біляка, кур'єром призначався Михайличенко. Зв'язок за паролем: "Я приїхав із Гуляйполя", відгук: "Заходьте, Іване Івановичу". В документі перелічувались види й кількість зброї.

Власні паролі мали й групи. Для території теперішнього колгоспу імені Карла Маркса, наприклад, служили слова "Купить гармошку", відгук — "Міняю за пшеницю".

В колишньому партархіві області знайомився з матеріалами про звірства, які чинили фашисти на тимчасово окупованій території Гуляйпілья. Розшукав нові відомості, з яких дізнався: від рук катів загинули активісти і комуністи села Воздвижівки Ф. А. Погоріла (1880 р. н.), А. Ф. Шептій (1901 р. н.), Д. Д. Козаченко (1893 р. н.), О. Т. Макуха (1902 р. н.), Ф. Ф. Карабут (1902 р. н.), М. С. Холод (1909 р. н.), Я. З. Пилипенко (1897 р. н.).

Тривалий час не міг встановити долю командира кавалерійського взводу комуніста Ф. О. Розсохи, 1904 р. н., до війни працював головою колгоспу "Слава" в селі Успенівці. Виявляється Федота Олексійовича фашисти розстріляли в 1943 році за антифашистську агітацію і перешовування зброї.

В архіві є багато матеріалів, що розповідають про звірства, які чинили гітлерівці на тимчасово окупованій території нашого району. Наведу хронологічну довідку № 58, в якій йдеться про те, що тільки з колгоспу "Червоне поле" на каторгу в фашистську Німеччину відправлено 22 жителі, а відступаючи, гітлерівці прихопили з собою хлопчиків і чоловіків віком від 14 до 60 років і розстріляли їх. Тільки з хутора Рівнопілля розстріляно 18 чоловіків".

Кузьма Кузьмич Балак — комуніст, вчитель-пенсіонер (нині покійний).

...Його арештували 20 січня 1943 року. Вранці. Він входив до підпільної організації, що діяла в Гуляйполі під керівництвом комуніста Миколи Білінського. З ним встановив зв'язок, коли дістався з оточення в райцентр до рідних, а знайомий був ще до війни, коли М. Білінський читав історію у педучилищі.

Через тиждень арештованих відвезли до Запоріжжя (О. М. Білінського — всього 36 чоловік — арештували 19 січня), через три тижні — до Дніпропетровської в'язниці. І допити, допити. Та гітлерівцям так і не вдалося вивідати правду від худорлявого юнака Кузьми Балака, якому пішов тоді двадцять перший рік. Не знали вони і того, що перед ними був початкующий учитель (перед війною рік учителював на Київщині) і офіцер Червоної Армії. Патріот.

Назад вороття не було — попереду в'язня № 19372 чекало пекло Бухенвальда.

Страшні звірства чинили на окупованій території гітлерівці. Наприклад, у Жовтневому, Новодарівці і Темирівці вороги знищили 707 радянських громадян. У фашистських катівнях замучено вчителя з Луначарівки Івана Ілліча Марченка (1914 р. н.), комуніста, вчителів з Полтавки Д. Г. Кубаха, 1915 р. н. (арештований 2.5.1943 р.), Л. К. Литовку, 1902 р. н. (25.4.1943 р.), Л. Д. Панасенка 1904 р. н. (22.1.1943 р.), М. К. Бабича, 1894 р. н. (24.12.1942 р.).

Не можуть не вражати і такі факти. Гітлерівці в Новозлатополі знищили 24 сім'ї. Це сім'ї Бекмана (чоловік, дружина і 6 дітей), Блоєр (мати й 7 дітей), Воронова (батько, дочка, син і 5 онуків), Земсконна (чоловік, дружина і 6 дітей)... Тільки в лютому 1942 року німці знищили 123 жителів села Трудового.

За участь у патріотичному визвольному русі німецькі кати розстріляли в Темирівці колишнього голову колгоспу Данила Савича Мусіра.

За матеріалами Надзвичайної державної комісії по встановленню і розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників на території Гуляйпільського району в роки окупації було розстріляно 2417 осіб. Зокрема, в Новозлатополі (тодішньому районному центрі) — 800 осіб. В село було зведено 205 сімей з усього району і знищено.

В Октябрфельдській сільраді загинуло 192 особи, тільки в колгоспі імені Петровського — 79; в колгоспі "Авангард" Новозлатопільської сільради — 42 особи, в селах Святодухівці — 58, Успенівці — 83, Приютному — 40 осіб. Крім того, за опір окупантам був розстріляний 51 радянський патріот-земляк.

Жертвами фашизму в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. стали і жителі Гуляйпільського району: у с. Воздвижівці — Олексій Лаврентійович Кошельник (1891 р.н.), Олександр Тимофійович Макуха (1902 р. н.); у с. Новий Світ — Андрій Кучеренко; у Дорожнянці — Іван Васильченко (1913 р. н.), Петро Тимофійович Васильченко, Михайло Куксін; у с. Новозлатополі — сім'я Янкеля Грейснера (2 особи), Асі Лисковець (6), Йосифа Ігідновського (2), Ульфи Мерінського (2), Мойса (1), Хацькіна (5 осіб); у с. Полтавці — Максим Кузьмич Бабич (1834 р. н.) — розстріляний 24.12.1942 р., Демид Григорович Кубах (1915 р. н.) — 25.04.1943 р.; у с. Луначарівці — Іван Ілліч Марченко (1914 р. н.) — замучений в 1942 році; у с. Успенівці — Микола Іванович Борт (1927 р. н.), Петро Федорович Бриль (1909 р. н.); у с. Привільному — Дмитро Жовніренко; у с. Красногорівці — Василь Пилипович Скрипак (1913 р. н.); у с. Трудовому — Григорій Максимович Піддубний, Зичман (1897 р. н.); у с. Новогригорівці — Василь Йосипович Жовніренко (1924 р. н.), Костянтин Васильович Котух (1915 р. н.), Іван Іванович Мелашенко (1926 р. н.), Іван Харитонович Мелашенко (1903 р. н.), Сергій Харитонович Мелашенко (1911 р. н.), Федір Хрисанович Мелашенко (1913 р. н.), Василь Андрійович Матроненко (1924 р. н.), Василь Ісакович Мотроненко (1904 р. н.), Григорій Григорович Матроненко (1905 р. н.), Дмитро Андрійович Мотроненко (1921 р. н.), Іван Григорович Мотроненко (1910 р. н.).

А це список учасників підпілля, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 р.р., на території Гуляйпільського району (майже всі вони занесені до Книги Пам'яті, крім О. М. Білінського):

Білай Акуліна (Килина) Юхимівна (1942, м. Гуляйполе), Богуславський Никифор Федорович (1942, м. Гуляйполе), Буряк Іван Тимофійович (1943, с. Успенівка), Волошин Іван Іванович (1.Х. 1941, Гуляйполе), Голіздра Іван Тимофійович (1942, с. Святодухівка), Горбоконь Андрій Іванович (1943), Дірман Юхим Семенович (1942, м. Гуляйполе), Домашенко Степан Кузьмич (1942, с. Верхня Терса), Донченко Іван Васильович (1942, с. Воздвижівка), Карабут Федот Федорович (1943, с. Приютне), Ковальов Дмитро Григорович (1942, Воздвижівка), Козаченко Дмитро Дмитрович (1942, Воздвижівка), Козуб Іван Данилович (1943, с. Дорожнянка), Куковський Василь Панасович (1943, с. Святодухівка), Кошельник Феодосій Лаврентійович (1942, с. Воздвижівка), Курінний Іван Ілліч (1943, с. Дорожнянка), Лаврик Степан Трифонович (1943, м. Гуляйполе), Ларін Іван Тимофійович (1942, м. Гуляйполе), Лега Давид Калинович (1942, с. Верхня Терса), Лютий Василь Іванович (1942, с. Успенівка), Лютий Іван Васильович (1943, с. Успенівка), Лютий Прокіп Олексійович (1943, с. Успенівка), Максецький Петро Прокопович (1942, м. Гуляйполе), Маляревич Микола Михайлович (1942, с. Верхня Терса), Мусір Данило Савич (1943, с. Темирівка), Мусір Петро Савич (1943, с. Темирівка), Назаренко Григорій Федорович (1943, с. Успенівка), Павлов Іван Юхимович (1943, м. Гуляйполе), Панасенко Лука Дмитрович (1943, с. Успенівка), Педаш Дмитро Андрійович (1943, с. Святодухівка), Петько Олександр Трохимович (1943), Пилипенко Яким Захарович (1942, с. Приютне), Пилипенко Микола Харитонович (1942, с. Приютне), Прищепко Тимофій Степанович (1942, с. Успенівка), Прихідько Тимофій Харлампійович (1942, м. Гуляйполе), Погоріла Феодосія Антонівна (1942, с. Воздвижівка), Пода Марія Харитонівна (1943, с. Дорожнянка),

Розсоха Федот Олексійович (1942, с. Успенівка),
Садовський Яків Самойлович (1942, с. Петрівка),
Тимченко Лукерія Мокіївна (1943, с. Верхня Терса),
Усенко Серафим Никифорович (1942, с. Зелене),
Ухналь Іван Федорович (1942, с. Санжарівка),
Федоренко Андрій Гнатович (1942, с. Новий Світ),
Холод Макар Семенович (1942, с. Воздвижівка),
Чайка Григорій Семенович (1942, м. Гуляйполе),
Чалий Іван Артемович (1942, с. Дорожнянка),
Чорний Костянтин Сафронів (1943, с. Новозлатопіль),
Чучулашвілі Арчил Іванович (1943, с. Новозлатопіль),
Шаповал Кузьма Герасимович (1941, м. Гуляйполе),
Шептій Онисим Хомич (1942, с. Воздвижівка),
Макуха Олександр Тимофійович (1942, с. Воздвижівка),
Мощенко Микита Мефодійович (1942, Гуляйполе),
Шрамко Захар Наумович (1943, с. Зелене).

За даними партархіву № 6-44/20 від 24.03.1964 р. (№№ 5,8,13,20,22,23,27,28,29,30,35,37,40,46,47,48) відносилися до Полігівської підпільної групи — всього 16 гуляйпільців.

4 жовтня 1941 року біля будинку Гуляйпільського райвиконкому був убитий секретар райвиконкому І. І. Волошин. За однією версією він мінував приміщення і вбитий у потилицю. За другою: у нього в кишені зірвався детонатор. Поховали його через три дні вночі на громадському кладовищі.

Повернулися з концтаборів Іван Васильович Білай та Кузьма Кузьмич Балак. У концтаборі помер підпільник Андрій Кошовий. До перемоги дожили Михайло Верба, Пилип Андрієнко та Ілля Козаченко.

2. Рятівники

Велика Вітчизняна війна перевіряла на міць не тільки армію та флот, а й моральний дух радянських людей. Не секрет, що в період перших переможних боїв гітлерівські війська, не зважаючи на шалений опір воїнів Червоної Армії, невпинно просувались вперед. В оточенні ворога, на захопленій ним території, залишалися цілі підрозділи, сотні і тисячі вмотаних нерівними боями червоноармійців, котрі

після невдалих спроб пробитися через лінію фронту поверталися у свої рідні місця, до знайомих чи просто прибивалися до незнайомих людей. А ті, ризикуючи своїм життям і життям рідних, переховували, доглядали, лікували вчорашніх воїнів.

...Це було в перший рік фашистської окупації. Однієї пізньої ночі жителька міста Гуляйполя Феодосія Іванівна Клименко почула сторожкий стукіт у шибку. Жінка розтривожилася, бо в хаті розквартирувався німецький генерал з обслугою.

— Хоч би фашисти не почули, — калатало серце в грудях. Вона обережно відчинила двері і побачила трьох бійців, що виходили з оточення. Привів їх до неї син знайомої єврейської сім'ї Давидовичів, що мешкала в Бердянську і з якою Феодосія Іванівна підтримувала зв'язок.

В тісноті і постійному страху за воїнів-євреїв, родину і за себе жили "гості", жила господарка, бо за допомогу євреям фашисти розстрілювали кожного. У тісній комірчині проводили день за днем хлопці. Це була мука. Але вона краще, ніж смерть, що підстерігала їх на кожному кроці. Набравшись сил, вони вирушили назустріч фронту. Як рідних синів випровадила їх Феодосія Іванівна у небезпечну дорогу.

Після війни Єліусоф Ісакович Давидович обізвався, що живий, здоровий. Тоді йому і його товаришам вдалося перейти лінію фронту і потрапити до своїх. Єврейська сім'я гаряче дякувала рятівниці за сина, запрошувала приїхати до них в гості до Чернівців.

Споконвіків українці були порядними, сердечними людьми, рятували від біди не тільки себе, а й усіх добрих людей, хто б вони не були: євреї чи росіяни, поляки чи білоруси. Бо в жилах нашого народу волелюбця тече кров славних предків запорожців, що шанували добродієність, людяність, заступалися за скривджених, допомагали іншим у біді.

...Вогненною колісницею неслась по країні війна. Важкий, кований чобіт фашистської навали топтав нашу землю. Всюди сіялась смерть і руйнування. Пожежі, насильство, грабіж, розстріли ні в чому не винних людей, в тому числі жінок, дітей і літніх людей - все це злилось в один клубок.

В одну із зимових ночей 1941 року, коли лютував тридцятиградусний мороз, фашисти увірвались в хату Йосипа Петровицького. Йому разом з дружиною і двома малими дочками не вдалося евакуюватися на схід. Фашисти перетяли їм шлях у Гуляйполі. Зламавши двері, не-

люди вчинили розправу. Це була остання ніч для потомственного ко-валя Йосипа Петровицького і його дружини, які завинили перед катами тим, що належали до єврейської нації.

Чудом врятувались, вишмигнувши через вікно, тільки Рая і Віра. Напівроздягнені діти ночували в снігу.

Минали голодні і холодні зимові дні. Змарнілих, знесилених дітей побачив Макар Арсентійович Храпак.

— Мої любі, що сталось з вами? — гладив він по нерозчесаних голівках. — Ходімо до баби, зараз вас нагодуємо, помиємо. — Так Рая і Віра Петровицькі стали названими дочками подружжя Храпаків. Разом з Пелагеєю Максимівною вони називали їх своїми.

Не раз Макару Арсентійовичу і Пелагеї Максимівні доводилось переховуватись з дітьми то на горищі, то в сараї, то в погребі, а бувало і в скирті соломи, рятуючись від фашистів. Мужні радянські люди витримали всі випробування, які випали на їх долю, врятували життя двох маленьких громадян і вивели їх на широкий життєвий шлях.

...На початку Великої Вітчизняної війни квартальна вулиці імені Леніна Євдокія Микитівна Литвиненко організувала в Гуляйполі військовий госпіталь. Вона збирала серед населення для поранених ліжка, постільні речі, білизну, допомагала нашим бійцям тікати з пересильного пункту для військовополонених. Переховувала їх у себе, діставала для них цивільний одяг і випроваджала з Гуляйполя.

Її послідовницею була Устя Пилипівна Самарська. Вона готувала для військовополонених їжу. На допомогу кухарці німці виділяли наших полонених. І Устя Пилипівна з допомогою гуляйпільців, які проживали неподалік від пункту, організувала їх втечу. І вона, й ті, хто допомагав жінці, добре розуміли, що ризикують власним життям. Але це не лякало їх. Так жінка врятувала 12 радянських воїнів. Багатьом з них вдалося перейти лінію фронту і знову громити ненависного ворога. А коли в 1943 році наші війська визволили Гуляйполе, чотири врятовані У. П. Самарською бійці завітали до неї, щоб щиро подякувати.

Багато радянських воїнів зобов'язані врятуванням із полону, а , можливо і життям двом сміливим жінкам Гуляйполя — Марфі Дмитрівні Головань та Пелагеї Григорівні Плющій, жінкам села Успенівки, імена яких так і залишилися невідомими.

...Касима Сабержановича Баткаєва доля закинула в наші краї у грізні роки Великої Вітчизняної війни.

Це було на початку 1942 року, на різдвяні свята. Євдокія Дмитрівна Рибка разом з сестрою Марією саме кудись направлялись. На вулиці і побачили вони татарина Касима Баткаєва і росіянина Івана Циганкова. Обірвані, брудні, голодні. Євдокія Дмитрівна забрала їх до себе додому. Нагріла води, знайшла свіжий одяг, нагодувала. Увечері відбулася розмова з чоловіком (працював експедитором пекарні).

— Що ж, хай хлопці залишаються, — сказав Федір Іванович. — Якось уже переб'ємось, але будь, Євдокіє, обережною.

Євдокія Дмитрівна розуміла всю небезпеку, але не могла залишити солдат напризволяще, на розтерзанні ворогам.

Згодом Федір Іванович влаштував Касима та Івана на підсібну роботу на пекарні. Там, на печі, хлопці і жили. Їжу їм носили то Євдокія Дмитрівна, то Федір Іванович. А коли на пекарні стало зовсім небезпечно, обох довелось перевести в інше місце.

— Про себе та те, що було б з нами, якби їх знайшли, якось тоді менше всього думалось, — говорила набагато пізніше Євдокія Дмитрівна, котру хлопці-втікачі назвали другою матір'ю. — А все більше боялись за них.

Звідси у вересні 1943 року Касим Баткаєв та Іван Циганков продовжували гнати ворога на захід.

Касим не раз писав з фронту названій матері: "Від усього серця дякую за порятунок і клянусь за всі ваші страждання мститися ворогові, поки руки здатні тримати зброю!" Розповідав про бойові діла.

В 60-х роках минулося століття Касим Баткаєв з дружиною приїздили в Гуляйполе в гості до Євдокії Дмитрівни Рибки.

— Вся наша родина дуже вдячна і зобов'язана цій сім'ї, — говорила дружина Касима. — Хай завжди у світі буде спокій і ворог ніколи не топче нашу землю.

— А про Івана Циганкова так нічого і не чути було, — зітхнула Євдокія Дмитрівна. — Мабуть, поліг на полі бою.

...Лютою видалася на Гуляйполі зима 1942 року. І в ці дні Настя Іванівна Листопад переховувала двох військовополонених, з них один був єврей Леонід Йосипович Вайсбурд. Він пробув у неї півмісяця, а тоді його взяла до себе Марія Яківна Пурик.

Протягом десяти місяців, поки жив у неї Олексій Діденко (так він їй назвався) всього натерпілась.

Перебивались, як могли, чекаючи звільнення. Марія здогадувалась, що Олексій не українець. Але жодного разу про це не обмовилась. До-

бре знала, як полюють за євреями гітлерівці. Він їй розповідав, що в перші дні війни його було поранено. Був у госпіталі в Костянтинівці Сталінської області. Після двомісячного лікування його міномет знову громив ворога. В липні сорок другого потрапив у полон. Двічі тікав з табору, двічі його ловили. Втретє повезло. Так він опинився у однієї бабусі на околиці Гуляйполя. Два дні пересидів у неї, а потім вона відвела його до Листопадів.

Незабаром, у вересневі дні 1943 року прийшло довгождане звільнення. Леонід Вайсбурд (це було справжнє його ім'я) пішов на фронт. Часто надходили листи М. Я. Пурик від нього. Дякував за порятунк.

..."Дорогі Марфо Іванівно і Родіоне Івановичу, - писав Анатолій Петрович Новосельський подружжю Плясецьких, - я з гордістю називаю вас батьками, бо в найважчу для мене годину ви врятували мене від страшної смерті і замінили рідних батьків, розстріляних фашистами в 1942 році...

...Довгий час я намагався вас розшукати, але це мені не вдавалось. А ось вчора мені передали вашого листа!..

...Ще як перебував у дитячому будинку у Василівці, мені вихователька багато розповідала про вас, Марфо Іванівно, про ваше щире материнське серце..."

Що ж трапилося в 1942 році?

...За селом Туркенівкою (нині Малинівка) розігралась трагедія. Оскаженілі провалом "походу на схід", фашисти, наставивши автомати в спину, кидають до глибокого рову не тільки чоловіків, але й жінок та немовлят... Глухі постріли линуть над ровом...

Та не залякати ворогам народних месників. Вчора знову хтось кинув гранату у вікно комендатури.

А другого дня, в неділю, пішла Марфа Іванівна набрати сушняку. На руках дворічна дочка Люба. Рядом 12-річний Мишко, надійний помічник.

Важко жінці одній з чотирма малюками. Чоловік, Родіон Іванович, на фронті. Старша дочка Лена також в діючій армії:

— Мамо, дивись, яка велика копиця сушняку! — вигукнув раптом Мишко, показуючи на балку біля рову. — Оце вистачить натопити піч!

Та тільки хотіли протягти руки до хмизу, як враз відсахнулись. Біля копиці сушняку безпорадно копирсалось двоє чорнооких хлоп'ят.

Марфа Іванівна збагнула: ці малюки зрозуміли небезпеку і відповзли від того страшного місця, де вчора розстріляли їх батьків.

Серце матері стислося від жалю. Особливо боляче різав погляд згоднілих очей хлоп'ят, їх подертий одяг.

— Де є четверо, таки прогодою і шестеро, — подумала Марфа Іванівна. Взяла одного за руку, другого вів Мишко. І так дійшли, криючись від німців, до хати. Інколи охоплював жах: про дітей, згідно з наказом коменданта, слід негайно повідомити в комендатуру. Та все ж перемогла це неприємне почуття.

...Минув рік. Туркенівка звільнилась від окупантів. В село повернувся з фронту комуніст Петро Іванович Омельченко, який очолив сільську Раду. Тепер Марфа Іванівна могла розв'язати проблему з реєстрацією хлопчиків. Разом з ним вирішено було записати: батько — Омельченко Петро Іванович, мати — Плясецька Марфа Іванівна. Прізвище дали — Новосельські.

...Згадує лікар з Вінниці Ганна Володимирівна Фішкіс: "664-й стрілецький полк 130 дивізії, де я працювала лікарем, під Запоріжжям попав в оточення. Я була поранена і не змогла врятуватися з товаришами. Втратила свідомість. А коли опам'яталась, зрозуміла, що залишилась на окупованій території. Довгі дні і ночі з села в село в пошуках своїх частин, висока температура знесилила зовсім. В Гуляйполі довелося вдатися до лікарні. Тут приховала свої справжнє прізвище.

В палаті познайомилася з Уляною Іванівною Олексієнко, яка підтримувала хворих морально, ділилася всім, що приносили їй з дому.

Сестра-господарка "Катька" видала мене поліцаям".

Та повернемося до спогадів Г. В. Фішкіс: "Коли я дізналася про зраду "Катьки", мені на допомогу прийшла Уляна Іванівна Олексієнко. Вона негайно виписалася з лікарні, а через деякий час прислала мені одяг. І тоді, коли я виходила в одні, "Катька" з німцями заходила в другі двері. Вночі Уляна Іванівна сховала мене у себе. Ризикуючи життям своєї сім'ї, вона переховувала мене довгий час, мужньо трималась на допиті в гестапо. Коли загроза мого викриття стала неминучою, Уляна Іванівна одягла мене у своє пальто, чоботи, віддала єдину теплу хустку, зібрала харчі і як мати, з сльозами і хорошими побажаннями провела вночі за місто.

Закінчилась війна. Я написала листа Улянї Іванівні. А в 1960 році вона приїхала до мене. Знову хвилююча зустріч. Тільки тепер — з сльозами радості, щастя.

Багато дорогою розповіла мені жінка, що в тяжку хвилину зігріла й пригорнула, зберігла життя".

... Було це в грізному 1941 році. В одному з тяжких боїв, — пригадував Василь Прохорович Лозовський, — пораним я потрапив у полон. Гнали військовополонених німці через села Гуляйпільщини. В Туркенівці (нині — Малинівка) загнали нас хворих, голодних, знесилених у дерев'яний сарай. Збиралися облили його бензином і спалити разом з полоненими. Вночі нам з товаришем вдалося відірвати дошку і втекти. Йти сніговими кучугурами було важко. Та ще й нестерпно дошкуляли рани, голод і мороз. Скоро я знесилів зовсім і товаришеві довелося тягти мене. Під ранок дісталися до села.

— Пригадую, — ділилася спогадами в 1977 році шестидесятивосьмирічна Євдокія Лазарівна Косяк із села Вишневого, — хвора лежала я в ліжку, чоловіка саме не було дома. Коли чую, хтось несміливо стукає в двері. А згодом відкрились вони, і на порозі став худий оброслий чоловік в червоноармійській шинелі. Ступивши в хату, він попросив дозволу погрітися. Я дозволила. Посидівши деякий час, червоноармієць сказав, що він не сам, а з товаришем. "Де ж він?" — запитую. "А он на снігу лежить", — хитнув той головою.

Дивлюсь у вікно, через шпаринки помічаю людину, що лежить на кучугурі у дворі. Вірите, серце облилося кров'ю за сердешного. А допомогти нічим не могу, бо сама нездужаю. Підвестися, і то сил немає. Завів його товариш у хату, посадив на стілець, а сам пішов.

Сидів на стільці бідолашний Василь, аж поки не впав на долівку. Ледве встала я сама, щоб підстелити соломи, бо підвести його не ма-ла сили. Так він і лежав до приходу чоловіка.

Побачивши пораненого, чоловік запитав мене, де це він тут узявся. Я й розповіла йому все, як було. Посумували ми над непритомним Василем, та й заходилися переодягати.

До цих пір не знаю, як він, бідолашний, вижив. Два тижні знаходився Василь між життям і смертю. Поступово рани загоїлися, і хлопець почав набиратися сил.

Жив Василь Лозовський у Вишневому до визволення його від фашистів. Потім пішов на фронт. Перемогу зустрів у чехословацькій столиці — Златій Празі.

Відгриміли бої Вітчизняної. Та пам'ятав білорус Василь Прохорович Лозовський скромну українську жінку Євдокію Лазарівну Косяк,

котра врятувала його від неминучої загибелі. Ось що він писав до неї: "Євдокія Лазарівна стала моєю другою рідною матір'ю. Я не забуваю її, свою рятівницю, часто приїжджаю до неї в гості, а її діти приїздили в гості до мене в місто Гомель. Напередодні 60-річчя Радянської України (лист писався в 1977 році — Авт.) хочеться від усієї душі поздоровити мою українську неньку, висловити їй велику подяку за щирість серця і теплоту душі, за ніжність материнських рук. Нехай довгими будуть роки її життя, наповнені щастям і радістю".

... А це трапилося восени 1941 року. В 1971 році про це так писала Гуляйпільська районна газета "Зоря комунізму": "Ось-ось Ворошилівку мали захопити фашисти. Гнітюча тиша. Село наче вимерло. Рідко хто наважувався залишити домівку.

А Галина Кілімова, незважаючи на відговори матері, підхопивши відра, заспішила до колодязя...

Ще здалеку Галина побачила на ганку контори двох чоловіків, котрі про щось розмовляли. Впізнала їх, зраділа. І на серці наче відлягло.

— Ходи-но сюди, Галю, — покликав її Петро Дорофійович Чучко (в школі він навчав дівчинку фізиці). Поруч з ним стояв Кузьма Попруга.

— Тут справа така, — продовжував Петро Дорофійович. — Ми тебе знаємо, а тому довіряємо. В метушні евакуації якимось забули зняти Червоний прапор. Якщо зможеш, сховай і збережи прапор до кращих часів. А буде і на нашій вулиці свято.

Чучко швидко зняв з держалка полотнище і передав Галині.

— Запам'ятай, про це не повинен ніхто знати, навіть вдома, — сказав на закінчення вчитель.

Дома, потай від мами, вона відпоролла від оксамиту бахрому, а полотнище вшила в ковдру, котру перед цим почала шити.

Скоро в маленьку хатину Кілімових завітали два поліцаї. Вони здогадувались, що прапор у Кілімових. Фашистські прихвосні прошунали навіть відро з смальцем, але так і не знайшли те, що шукали. Проста селянка виявилась кмітливою за зрадників. Вона переховала прапор у ящик із сіллю і закопала на попелищі".

У вересневі дні 1943 року, коли радянські бійці визволили Ворошилівку Галина Григорівна Кілімова дістала зі сховища дорогу святиню, пришила до полотнища бахрому і передала прапор голові виконкому сільради Кузьмі Попрузі. Патріотка з честю виконала свій обов'язок.

... А це було восени сорок першого після відступу наших. Безлюдною вулицею Ворошилівки прямувала Поліна Миронівна Ігнатович. Заглянула в колгоспну контору, погляд ковзнув по стінах. "О, що ж це!" Зі стіни на неї дивився Ленін і, щоб портрет не дістався ворогам, вона вирішила забрати додому і сховати. Сторожко принесла його додому і потайки, обмотавши, заховала на горищі в надійному місці. Свою таємницю нікому не довіряла.

Через кілька днів приходили до хати поліцаї, шукали, але портрета так і не знайшли.

В період окупації фашисти розстріляли у Ворошилівці комуністів Івана Голіздру, Дмитра Педаша та багатьох інших односельчан, а про некрикливий подвиг Поліни Миронівни Ігнатович не здогадалися...

В 1968 році пригадував О. Качан, житель Верхньої Терси: "В 1941 році, коли в село вступили фашисти, ми залишили школу і пішли по науку до мого дядька Ларія Лазаровича Качана — вчитися теслярській справі.

З болем дивилися ми з хлопцями, як фашистські загарбники знищують колгоспне майно. Ні на хвилину не сумніваючись, що наші повернуться, ми обдумували, як врятувати хоч що-небудь з колгоспного господарства. Нашим вірним помічником став дядько Ларій. Ризикуючи життям, він сховав у своїй недобудованій хаті троє коней, а ми доглядали їх. Вдалося нам вигнати в степ волів. Думали, що там їх німці не знайдуть. Тільки все це було даремно. Волів німці знайшли і перестріляли. Хтось із односельчан вказав, де сховані коні. Правда, одного молодого коня ми з Шурою Шаровським зберегли до приходу Червоної Армії і віддали нашим бійцям.

На території четвертої бригади і зараз стоїть конюшня, яку врятували Шура Шаровський, Іван Качан та я. Це було, коли наші гнали фашистів з села. Тікаючи, мерзотники запалили конюшню. Але тільки вони пішли, ми кинулись гасити вогонь..."

Тоді ж, в 1943 році, коли фашисти, відступаючи, підпалили Верхню Терсу з усіх боків, колгоспниці Христина Ісаківна Сахно і Єфросинія Єлисеївна Шаровська врятували від пожежі кілька громадських споруд. І такі приклади в той час були непоодинокі.

Діти Савки Сергієнка з Новозлатополя разом з батьком врятували від фашистів дві колгоспні корови.

Восени 1942 року до подружжя Бортів — Гната Дмитровича і Феодосії Прокопівни, що жили в селі Красногірському Гуляйпільського району, — прибився юнак Микола. Вони ділились з ним останньою крихтою хліба. Чим міг Микола старався віддячити їм за притулок. І згадував: останній бій його — при обороні Фастова. Потім полон. Втеча з табору. Манівцями добрався до рідного краю. Кров кипіла від люті, коли дізнався про звірства фашистів у рідному селі. 862 односельчан зігнали кати до школи, там були його дядьки і тітки і всіх живцем спалили. І тоді Микола вирішив йти на схід, де точилася війна. Щоб бити ворога. Відплатити йому за наругу.

Ночами Микола долав нелегкі кілометри далекої дороги, вдень — переховувався. Так добрався аж до Красногірського. Та молодий організм не витримав, сили лишили його.

Отоді і дали йому притулок Борти. У них він перебув зиму, а весною подався в дорогу.

— "Щасти ж тобі, синку", — з сльозами на очах Феодосія Прокопівна побажала Миколі щастя-долі.

Багато років минуло відтоді. А одного дня до Бортів прийшов лист із Алма-Ати від Миколи Никаноровича Колісника. Він писав: "Здрастуйте, дорога і ніколи не забутня тьотю Феню! З того часу, як я від вас пішов, минуло 23 роки... Коли набрався сил, вирішив іти в чернігівські ліси, щоб там приєднатися до партизанів і відплатити німцям за своїх земляків.

Я й досі згадую, як ви мені поклали в торбинку кукурудзяного хліба, пляшку олії і ложку круглу, алюмінієву. Довго ту ложку беріг. Вже в Німеччині обміняв. А тепер жалкую, що так зробив...

Дійшов таки до партизанів. Громили ми німців, поки й з нашою армією з'єднались. А потім жав німців аж до Берліна. Думаю, що я їм відплатив за всі муки моїх земляків"...

В роки окупації переховували у себе в погребі парашутиста Володимира наші земляки — гуляйпільці Галина Степанівна та Парасковія Микитівна Яланські. Це було того року, як наші увійшли в Гуляйполе, тобто 1943-го року... Перед косовицею.

Галина Степанівна разом із братовою дружиною з клунками цибулі через плече ішли в сусіднє село в надії щось виміняти там. В березі зустріли двох чоловіків, які, як пізніше виявилось, були радянськими парашутистами. Через кілька днів після зустрічі до Яланських при-

йшов Володимир і попросився перебути у них деякий час: "Зважте все. Якщо мене у вас знайдуть, то не тільки мене, а й вас повісять. Як же я можу, без вашої згоди на Ваші голови біду накликати".

Про себе розповідав скупо, їхню групу з 12 чоловік скинули у тил ворога. Сам він родом з Михайлівського району. До війни працював на заводі. Цікавився, де стоять німці, скільки їх. Все записував. А в одну з ночей подався назустріч нашим військам, що наступали.

3. Дорога в рабство

В період окупації (5.10.1941-18.09.1943) району фашисти проводили операції по вивезенню наших хлопців і дівчат до Німеччини на каторжні роботи.

Перший масовий вивіз розпочався у травні 1942 року, останній - в червні 1943 року. Всього було вивезено на чужину 3100 осіб. Тільки з Воздвиживської сільради — 244, Новозлатопільської — 203, Темирівської — 148, Ворошилівської — 57 хлопців і дівчат. А якщо брати у розрізі сіл, то картина вимальовувалася така: із с.Санжарівки вивезено 118 чоловік, з них — 70 із колгоспу "Комсомолец"; із с.Луначарівки — 58, сіл Ольгівки і Низового — 70, сіл Марфополя і Степанівки — 71, Хвалибогівки — 90, Успенівки — 90, із міста Гуляйполя — 1597 чоловік (по списку).

На жаль, у різних архівних матеріалах цифри дуже різняться.

У старої колгоспниці С. Москвіної з Гуляйполя насильно вивезли до Німеччини неповнолітнього сина Олексія і дочку Ольгу. Там вони були у рабській неволі. Одного разу Олексій прислав матері фотографію: на борту його піджака було клеймо раба. Ольга писала матері: "Живеться мені, мамко, дуже погано. З харчів дають нам у день 300 грамів хліба, похльобку із буряка, а працювати приходиться по 15-16 годин на добу на залізниці. Ходжу роззута. Недавно видали ботинки на дерев'яному ходу та пов'язку на руку. Життя моє пропало. Тепер би додому, дуже хочеться..."

А. Л. Мошинець писала у Гуляйполе рідним: "Рідні мої, мама і тато! Вже з вами, напевно, ми ніколи не побачимося, бо звідси живими не повертаються. Нашу Маню ви б не пізнали, така страшна, ще гірша мене. Чому я в Гуляйполі не кинулася під поїзд? Не знала б цієї біди. А як хочеться додому..."

Багато юнаків і дівчат, що вже знали про умови життя "робітників зі сходу", як називали наших братів, часто втікали, ховались дома, у родичів, дізнавшись про черговий набір.

У грудні 1942 року Дмитро Павлович Савченко (1925 р.н.) із Гуляйполя потрапив у фашистську неволю в Німеччину. Тут довелося скуштувати примусових робіт остарбайтера, далі — рабську працю і страждання в'язня 4 концтаборів (Вевельсбург, Бухенвальд, Дора і Равенсбрюк). Після визволення служив у Радянській Армії.

17-річний Володя Тараненко з Гуляйполя не раз тікав під час відправки до Німеччини. А під станцією Оріхів вчетверте організував втечу. Вісім хлопців зникли з ешелону, а Володимира схопила охорона. Та він все ж таки втік — аж з-під Перекопу. Переховувався, а після визволення району від фашистів добровільно пішов на фронт. Мужній хлопець не дожив до Перемоги, загинув при визволенні Криму.

Одна із санжарівських бранок на початку 1943 року надіслала рідним вірша під назвою "Из Германии":

*Далеко с проклятой Германии
Шлю я скучный и милый привет.
Я живу, но жизнь моя разбита —
Вернусь я домой или нет.
Ох, на что я на свет родилась
И обижена в жизни своей,
Но пришло теперь время,
Разлучили нас немцы с тобой.
Если б была я вольная чайка,
Что быстро летает над волной,
Помахала б несчастной подруге
И стрелой прилетела б домой.
Я живу за железной оградой,
На работу нас водит конвой.
И от брюквы я еле живая,
Не вернусь я, наверно, домой.
Когда ветер подует с Востока
С головы хустку сорвет,
Я вспоминаю, что где-то далеко
Меня милая мамочка ждёт.*

В червні 1943 року до Німеччини вивозились в основному хлопці і дівчата 1925-1926 рр. народження.

Список хлопців і дівчат 1926 р.н., відправлених на роботи до Третього рейху.

ГОРПИНІЧ ОЛЬГА ГАВРИЛІВНА з Успенівки. Вивезена до Німеччини 24 червня 1943 року. Працювала в м. Бурхфергман робітницею на залізниці, жила в таборі. Звільнена в серпні 1945 року. Повернулася в Успенівку.

P.S. Прізвище по чоловікові — Борт.

БОНДАРЕНКО АНДРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ з Гуляйполя. У Німеччину вивезений 24 червня 1943 р. Працював робітником на залізниці Батпультсин, потім зчіплювачем вагонів у м. Штаргарді. Звільнений у травні 1945 р. В липні повернувся додому.

СЕВЕРИН МАРІЯ ФЕДОСІЇВНА з Туркенівки. У Німеччину вивезена 24 червня 1943 р. Працювала робітницею на залізниці ст. Гаубангар м. Броншвайк. Звільнена в листопаді 1945 р.

P.S. Прізвище по чоловікові — Бичок.

БУГРИМ МАРІЯ ЯКІВНА з Верхньої Терси. Вивезена до Німеччини 24 червня 1943 р. Працювала на залізниці, робітницею в с. Кінгаузен, потім в м. Ерфурті 11 місяців прибиральницею, де працювала до визволення. Помістили в табір для перевірки, додому повернулася у вересні 1945 р.

ШАМРАЙ ЛЮБОВ КУЗЬМІВНА з Гуляйполя. До Німеччини вивезена 25 червня 1943 р. Працювала робітницею їдальні на залізниці в м. Галле.

P.S. Прізвище по чоловікові — Власенко.

БУРБА ЄВДОКІЯ ДАНИЛІВНА з Успенівки. До Німеччини вивезена в червні 1943 р. Працювала на різних роботах та перевантажуванні вагонів на залізниці м. Ганновер. Додому в с. Солодке повернулася у вересні 1945 р.

P.S. Прізвище по чоловікові — Воронова.

БОРТ РАЇСА ПАВЛІВНА з Успенівки. До Німеччини вивезена 24 червня 1943 р. Працювала на залізниці м. Штраусфут 6 місяців, потім — у бауера с. Беритлепле біля м. Мільхаузена. Визволена в грудні 1945 р. і повернулася в Успенівку.

P.S. Прізвище по чоловікові — Григоренко.

ШАПОШНИК ВІРА ЛУК'ЯНІВНА з Туркенівки. До Німеччини ви-

везена 26 червня 1943 р. Працювала робітницею на залізниці, на продуктовій базі м. Броншвей. Додому повернулася у липні 1945 р.

P.S. Прізвище по чоловікові — Городова.

ЗАКАРЛЮКА ЛІДІЯ ВОЛОДИМИРІВНА з Гуляйполя. До Німеччини вивезена 25 червня 1943 р. Працювала робітницею на залізниці ст. Гриметаль штату Мейнінген, потім — ст. Гросгрнден (м. Вальсенфельс). Одержала травму. Додому повернулася у липні 1945 р.

Як розповідала в 1990 році: "Перебувала на роботі в м. Вальсенфельсі, одержала травму і мені ампутували ногу. У Німеччині виплачували пенсію. По приїзді на батьківщину, на кордоні в особому відділі Рава-Руська документи про пенсійну допомогу знищили особісти..."

КАСЯНЕНКО НАДІЯ (по інших даних Настя) **ФЕДОРІВНА** з Дорожнянки. До Німеччини вивезена у грудні 1942 р. Працювала робітницею на фабриці "Цико", яка виготовляла м'ясорубки, потім - у бауера на виселку Егін. Визволена у квітні 1945 року і рік працювала в підсобному господарстві Радянської Армії.

КРАТ ГРИГОРІЙ ПЕТРОВИЧ з Гуляйполя. До Німеччини вивезений 25 червня 1943 р. Працював робітником залізничного депо м. Гіетон. Визволений у квітні 1945 р. і був мобілізований до Радянської Армії, демобілізувався у 1950 р.

ПІДОЙМА КАТЕРИНА ІЛЛІВНА з Марфополя. До Німеччини вивезена 9 грудня 1942 р. Працювала робітницею на ткацькій фабриці м. Вунерталь. Повернулася додому у вересні 1945 р.

P.S. Прізвище по чоловікові — Кравченко.

МОЛЮКА МАРІЯ ТИХОНІВНА з Гуляйполя. Вивезена до Німеччини 25 червня 1943 р. Працювала вантажницею в залізничній їдальні у хазяїна Большана (м. Галле). Повернулася додому у червні 1945 р.

P.S. Прізвище по чоловікові — Кириченко.

КАЧАН ВІКТОР ОЛЕКСІЙОВИЧ з Гуляйполя. Вивезений до Німеччини 26 червня 1943 р. Працював робітником у паровознім депо Ротерштрассе м. Дюссельдорфа. Жив у таборі. Додому повернувся 26 червня 1945 р.

ПЕРЕДЕРІЙ МАРІЯ ЛЕОНТІЇВНА з Гуляйполя. Вивезена до Німеччини 10 грудня 1941 р. Працювала робітницею фабрики по виготовленню обценьок в м. Лютренгауз. Звільнена 9 травня 1945 р. американцями. Додому повернувся в листопаді 1945 р.

P.S. Прізвище по чоловікові — Контурок.

БУЛАТ КАТЕРИНА ВАСИЛІВНА з Гуляйполя. До Німеччини вивезена 26 червня 1943 р. Працювала робітницею залізничного депо м. Еленбурга. Повернулася додому 3 листопада 1945 р.

КАЧАН МАРІЯ ВАСИЛІВНА з Гуляйполя. Вивезена до Німеччини 24 червня 1943 р. Працювала на прибиранні пасажирських вагонів у м. Дюсельдорфі. Додому повернулася 25 вересня 1945 р.

КОЗЕРИН ГАННА ДОРОФІЇВНА з Красногорівки. Вивезена до Німеччини 24 червня 1943 р. Робітниця залізниці в Бурхфергмані, потім на аеродромі в м. Шверени, прибиральниця паровозів (м. Любен). Додому повернулася у жовтні 1945 р.

P.S. Прізвище по чоловікові — Люта.

ТИХОНОВА ТЕТЯНА ВАСИЛІВНА з Дорожнянки. Вивезена до Німеччини 20 червня 1943 р. Робітниця на залізниці м. Шининген біля Франфурта. Повернулася додому в липні 1945 р.

P.S. Прізвище по чоловікові — Лаврик.

МАРТИНЕНКО ЛЮБОВ МАРКІВНА з Гуляйполя. Вивезена до Німеччини 24 червня 1943 р. Працювала робітницею паровозного депо ст. Гоєсверд того ж міста. Повернулася додому в жовтні 1945 р.

ДЕНИСЕНКО ОЛЬГА ЯКИМІВНА з Успенівки. Вивезена до Німеччини в червні 1943 р. Різнорабоча залізничної станції Вайдодом. Додому повернулася у вересні 1945 р.

P.S. Прізвище по чоловікові — Миходько.

ЛЕЛИК АНТОНІНА КИРИЛІВНА з Темирівки. Вивезена до Німеччини 10 грудня 1942 р. Робітниця овочевої фабрики до листопада 1943 р., потім — служниця у барона в м. Клеве. Повернулася додому червні 1945 р.

P.S. Прізвище по чоловікові — Мірошниченко.

МИЩЕНКО АНДРІЙ ЯКОВИЧ з Гуляйполя. Вивезений до Німеччини 25 червня 1943 р. Вантажник товарної станції м. Лейпцига.

Жив у таборі. Звільнений 18 квітня 1945 р. американцями.

МИЩЕНКО ПЕТРО ПАВЛОВИЧ з Гуляйполя. Вивезений до Німеччини 24 червня 1943 р. Робітник на залізниці, в 1944 р. відправлений в м. Штадгард слюсарем на паровозоремонтний завод, в кінці 1944 р. — в Австрію в м. Санпольштен. Звільнений 9 травня 1945 р. американцями і 15 серпня того ж року призваний в ряди Радянської Армії. Додому повернувся у березні 1946 р.

МИНАК ГАННА МИХАЙЛІВНА з Марфополя. Вивезена до

Німеччини восени 1942 р. Робітниця військового заводу. Жила в таборі. В 1945 р. втекла і працювала в польовому госпіталі 2-го Білоруського фронту. Додому повернулася в березні 1946 р.

ШРАМКО НАСТЯ ОЛЕКСІЇВНА з Гуляйполя. Вивезена до Німеччини 23 червня 1943 р. 6 місяців працювала на залізниці м. Штранфурта. Жила в таборі, який згодом розформували і людей розібрали. Вона попала до фабриканта м. Гройзен. Додому повернулася у серпні 1945 р.

P.S. Прізвище після одруження — Негреба.

ЗАКАРЛЮКА ГАННА АНТОНІВНА із Затишшя. Вивезена до Німеччини 26 червня 1943 р. Робітниця на залізниці м. Штаттен. Додому повернулася у червні 1945 р.

P.S. Після одруження — Онищенко.

ПЛЮЩІЙ КАТЕРИНА ВАСИЛІВНА з Гуляйполя. Вивезена до Німеччини 10 жовтня 1942 р. Робітниця на залізниці м. Флото. Звільнена американцями. Додому повернулася у жовтні 1945 р.

P.S. Після одруження — Онищенко.

ШАПОВАЛ ОЛЬГА ОНИСІМІВНА з Гуляйполя. Вивезена до Німеччини 26 червня 1942 р. Робітниця залізничного депо м. Еленбурга. Додому повернулася в червні 1945 р.

P.S. Після одруження — Онішко.

ШИШКА ТЕТЯНА ПАНТЕЛЕЙМОНІВНА з Петрівки. Вивезена до Німеччини в червні 1943 р. Робітниця залізниці м. Зольфельд (Тюрінгія). Звільнена у травні 1945 р. американцями. Додому повернулася в червні 1945 р.

P.S. Після одруження — Павлюк.

СИЛКА МАРІЯ АНТОНІВНА з х. Гіркого Верхньотерсянської сільради. Вивезена до Німеччини 25 червня 1943 р. Працювала на залізниці в м. Ерфурта. Додому повернулася у серпні 1945 р.

P.S. Після одруження — Пузанова.

ТАРАН ПЕТРО КОСТЯНТИНОВИЧ із х. Цвіткового Верхньотерсянської сільської ради. Вивезений до Німеччини 12 грудня 1942 р. Через 2 місяці в м. Ессен утік, але був спійманий. Сидів у тюрмі м. Бахум, потім вивезли в концтабір Бухенвальд (сидів у блоках № 17 і № 8). Далі - концтабори Дахау (блок № 27), Матхаузен і Лінуз. Звільнений американцями 29 квітня 1945 р. Виснажений від недоїдання мав дитячу вагу (38 кг), тому потрапив у госпіталь і лише у жовтні того року — додому.

ШАРОВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ДМИТРОВИЧ з Гуляйполя. Вивезений до Німеччини 24 червня 1943 р. Працював на залізниці м. Шкойдну, потім — інший табір в м. Лейпцигворен і знову на залізницю башмачником. Одержав травму, вагоном пом'яло ногу, в госпіталі її відрізали, лікувався з 18 травня по листопад 1944 року і знову в той же табір. Звільнили американці. Додому повернувся в листопаді 1945 року.

ЯКОВЕНКО МАРІЯ ПОЛІКАРПІВНА з Гуляйполя. Вивезена до Німеччини 24 червня 1943 р. Працювала на залізниці м. Герфурта, на цукровім заводі м. Флото. Додому повернулася у липні 1945 р.

P.S. Після одруження — Явтухова.

РОГАЧ НАДІЯ АНДРІЇВНА з Гуляйполя. Вивезена до Німеччини 25 червня 1943 р. Працювала на вивантаженні вагонів у паровознім депо м. Гоєсверд. Звільнена у квітні 1945 р., працювала у підсобному господарстві Радянської Армії. Додому повернулася у листопаді 1946 р.

P.S. Після одруження — Чуб.

Фашистського "раю" скуштували і малолітні:

КИРЮТА МАРІЯ ФЕДОРІВНА, 17.05.1928 р.н. з Дорожнянки. До Німеччини відправлена 12 квітня 1943 р. Працювала у бауера Мюллера с. Росс (м. Кохум). Повернулася додому в серпні 1945 р.

СТОВПА МАРІЯ НИКОНІВНА, 28.05.1927 р.н. з Гіркого Верхньотерсянської сільради. Вивезена до Німеччини у квітні 1943 р. Працювала у бауера с. Польш. Додому повернулася в серпні 1945 р.

Названо тільки одиниці фашистських невільників. А їх було по актах надзвичайних комісій тільки по тодішньому нашому району 2306 осіб.

Про те, як брали і відправляли молодь до Німеччини писала 7 листопада 1943 року в районній газеті "Сталінським шляхом" Галя Хохотва з Воздвижівки: "Тяжко жилося молоді на окупованій німцями території. На нас, як на звірів, полювали поліцаї та жандарми. Ешелон за ешелонам молодь відправляли на каторжні роботи до Німеччини. Щоб уникнути полону, треба було ховатися.

Не чути стало на вулицях дзвінких голосів і пісень, що ними славиться український народ. По кілька місяців без світла і сонця в холодних, темних ямах сиділи дівчата і хлопці. То були страшні дні.

4 травня 1943 року станція Гуляйполе була не вперше переповнена народом. На колії готовий до відправлення стояв ешелон з фашистською здобиччю. З дверей і вікон виглядали сумні, заплакані обличчя. Оддалік стояли матері, ламаючи з горя руки, не маючи права підійти

до своєї рідної дитини. Тих, хто відважувався підійти до вагона, щоб в останній раз пригорнути до серця дитину, поліцаї безжалісно били по голові палицями. І ось паровоз подав свисток. Повітря здригнулося від крику, плачу... Поїзд набирав ходу. За вагонами бігли матері, простягнувши наперед руки, ніби благаючи когось про милосерддя. Деякі падали непритомними..."

Та молодь не тільки не хотіла їхати на чужину, а й організовувала втечу з ешелонів під час руху чи на зупинках. Про це і розповідала Галя Хохотва: "За будь-яку ціну повинна врятувати себе і своїх друзів! Ця думка нестерпно свердлить мозок. Та як втекти з-під посиленого нагляду?.. Вночі ешелон зупинився на станції Баглей. У вагоні тихо. Німці поснули. Швидко повідомляю про це товаришам: "Люк вагона відкритий, приготуйтеся, зараз будемо тікати. Не хвилюйтеся, німці сплять. Якщо і помремо, то на своїй рідній Україні. Але в цей час, як ніколи, хотілося жити. Хотілося знову відчути себе на волі... Через мить ми відчули під ногами землю, ту землю, на якій зросли, на якій зазнали так багато щастя! Ніколи не забудуть К.М.Чеберко, Г.П.Сененко, С.Омельченко, Д.С.Хаустова та Я.Плющій тієї жакливної ночі... Користуючись темрявою, ми вирушаємо в степ..."

8 вересня 1990 р. Галина Іллівна Артюх, 1923 р.н., яка проживала в м.Пологи писала: "Прочитавши замітку в багатотиражній газеті "За врожай" колгоспу імені Горького Гуляйпільського району, вирішила відгукнутися на замітку "Відгукніться, "остарбайтери". Прочитала її і пригадалося тяжке життя, яке довелося пережити в ті воєнні роки. Довелося спробувати і тюрму і концтабір.

Я з 25 червня 1943 р. по 13 вересня 1944 р. скрізь проходила під своїм прізвищем (Філенко — Авт.), а з 15 вересня, коли попала у концтабір Равенсбрюк, тут уже мене лишили прізвища, ім'я та по батькові і далі я ішла під номером, але його не пам'ятаю. Знаю, що якраз в той час в Равенсбрюк нагнали поляків з Варшави, коли вони повстали проти німців, а наші війська ще не вступили. І тоді німці поголовно, масово вивозили поляків в концтабір.

Разом зі мною були вивезені до Німеччини Браженко Галя Максимівна, Хохотва Марія Максимівна, Філенко Катя Омелянівна з Воздвижівки; Єрмак Міля К. (по чоловікові — Міщенко — Авт.), Рогач Оля (Полтавець — Авт.), Рогач Надя (Чуб — Авт.), Міщенко Галя, Бондаренко Клава, Мартиненко Люба (прізвища дівочі — Авт.) з Гуляйполя.

Філоненко Галину вивезли з с. Воздвижівки 25 червня 1943 р. на станцію Гуляйполе, а 26 червня — зі станції до Німеччини. Працювала у паровозному депо м.Гойорсверда. З 1 по 30 серпня 1944 року сиділа в місцевій тюрмі, а з 30 серпня по 10 вересня того ж року — в тюрмі м.Герлітта, далі — в тюрмі м.Берліна на Александрплаці, в концтаборі — Равенсбрюка. А з 1 жовтня по 5 травня 1945 р. — в концтаборі м. Берліна (окраїна Капенін).

Повернулася на Батьківщину 5 грудня 1945 р."

27 серпня 1990 року Пелагея Омелянівна Чорненко, (дівоче — Козел — Авт.) 17 жовтня 1926 р.н., с. Санжарівка (нині — Полтавка) розповідала: "Повантажили нас 24 червня 1943 року на станції Гуляйполе в товарняк і повезли до Бреста в пересильний пункт, а потім до Німеччини. Привезли нас на острів Фергман (м. Бург) — поселили в бараки.

Паромом возили на роботу: будували залізницю (старі рейки і шпали знімали, а нові настеляли). Були там аж 9 місяців, а потім перевезли в м. Любек в залізничне депо. Чистити паровози, які повинні були бути чисті від мазуту і бруду, і блистити. Жили в таборі, їли брукву і капусту. 2 травня 1945 року звільнили нас англійські війська. В таборі залишалися до 2 червня.

Цього дня приїхали наші (тобто — радянські — Авт.) військові начальники і сказали, що ми будемо їхати додому кінями. Ми одержали 100 бричок, на кожну по дві душі і по п'ятеро коней. І так нас було 200 душ і 500 коней.

2 червня 1945 року виїхали додому з м. Любек. Нас супроводжували 20 солдатів і капітан. Коней і бричку здали в м. Харкові на конзавод, а самі, хто як міг, добиралися додому, прибули аж 25 жовтня 1945 року.

Зі мною там і на тих же роботах весь час була Іваненко Антоніна Сергіївна (нині Афоніна). Разом вивезені були і разом приїхали кінями додому. 25 січня 1952 року вийшла заміж, проживаю в с. Полтавці".

А це довідка про перебування в ув'язненні Миколи Федоровича Кубаха: "Ця довідка видана пану Кубаху Миколі Федоровичу, який народився 20 січня 1926 року на Україні, район Гуляйполе, село Полтавка. На основі наших документів і його власних свідчень в тому, що він з січня 1944 р. і до кінця війни (2 травня 1945 р.) був політичним в'язнем концтабору Нойенгамме, зареєстрований там під номером 26725.

Пан Кубах був, як він повідомив, у червні 1943 р. відправлений на

примусові роботи в Німеччину. Він знаходився також у штрафному таборі Лібенау на Везері і в таборі для остарбайтерів в Ганновері.

В січні 1944 року пан Кубах був арештований і в березні того ж року після ув'язнення в тюрмі м.Ганновера переведений в концтабір Нойенгамме. Тут пан Кубах повинен був працювати на різних роботах в бригадах.

Із основного табору Нойенгамме пана Кубаха перевели в табір-філіал Порта, де він також працював на примусових роботах.

Опис стану і умов роботи в указаних бригадах повністю співпадають з нашими даними.

Весною 1945 р. концтабір Порта було ліквідовано. Пана Кубаха відправили в табір-філіал концтабору Нойенгамме Вьоббелін, звідти його звільнили американські війська 2 травня 1945 року.

Ми попросили пана Кубаха письмово подати свої спогади. Його детальний опис умов праці, санітарного стану, харчування і загальних життєвих умов у концтаборі Нойенгамме, а також згадані імена в'язнів, які знаходилися з ним, повністю співпадають із нашими даними.

Пан Кубах є в'язнем концтабору Нойенгамме. Він, крім того, є братом Петра Кубаха, який помер в концтаборі Нойенгамме 10 січня 1943 р.

Гамбург. 9 квітня 1997 р. ГЕРБЕРТ ШЕММЕЛЬ.

* * *

Під час тимчасової окупації нашого району гітлерівці насильно вивезли Варвару Гаврилівну Звягінцеву (дівоче — Чучко), як і сотні її ровесників на примусові роботи до Німеччини. Про те, як їй було там, говорить такий факт: 20-річна дівчина на час визволення мала вигляд 15-річної — кістки та шкіра.

Фашистське пекло в роки Великої Вітчизняної війни в Німеччині пройшла Катерина Олексіївна Рябко (Троян) разом із 16 дівчатами із Гуляйпільського колгоспу "Колективіст": Надією Андріївною Чуб (Рогач), Ольгою Микитівною Полтавець (Рогач), Меланією Кузьмівною Міщенко (Єрмак) та іншими.

30 серпня 1990 року колишній розвідник Ю.Зозулинський згадував у районній газеті: "Ми принесли волю маленьким в'язням з дитячого табору смерті Дойч-Алау. В таборі знаходилося більше тисячі дітей різного віку і національностей. Табір посилено охоронявся. Хто були ті діти? Рідні їх загинули в перші дні війни, а їх фашисти вивезли на станцію в Дойч-Алау і розмістили в концтаборі. Були хлопчики і

дівчатка 5-12 років. Старших використовували як робочу силу — працювали вони по 12-14 годин на добу. Їм давали раз на добу 150 грамів ерзац-хліба і один казанок баланди. На роботу ганяли під конвоєм. А вночі у дітей брали кров для поранених німецьких солдатів і офіцерів. Від нелюдських мук і тяжкої праці, від голоду і недоїдання багато дітей помирало. Тіла їх складали в штабелі.

Стояла холодна зима 1945 року. Табір на станції Дойч-Алау посилено охоронявся солдатами з собаками, він був обнесений колючим дротом і під струмом високої напруги. На чотирьох вишках стояли кулемети. З відстані 500-600 метрів табір був неприступним. Командування 23 артилерійської Красносельської Червонопрапорної дивізії (АККД) поставило нашому 596-у легко-артилерійському полку завдання захопити табір і врятувати дітей. При звільненні дітей загинуло 10 і було поранено 25 червоноармійців".

Юними невірниками в Німеччині були Вася Шемстенко, Коля Шепель, Іван Різник з Дорожнянки, які працювали зчіплювачами вагонів.

В'язнем концтабору Равенсбрюк була землячка з Гуляйполя Галина Михайлівна Сорокіна (Бичок). Її разом з групою таких же бранок 3 травня 1943 року гітлерівці відправили до Німеччини. Звідти їх доправили до Австрії, де вони працювали спочатку в бауера, а потім — на консервному заводі. Там працювали по 10-12 годин. Звідти за непослух дівчину відправили в концтабір Равенсбрюк. Вона намагалася втекти, але попала в облаву і їх з подругами німці замкнули в сараї і замінували. Від смерті врятували радянські воїни. Додому дівчина потрапила 20 листопада 1945 року.

В 1942 році шістнадцятирічну Любов Петрівну Носиреву разом з багатьма хлопцями та дівчатами фашистські нелюди кинули до товарного поїзда і вивезли на каторжні роботи до Німеччини в м.Гаген (Штраус-табір).

Шістнадцятирічна Ліда Івко (Михайлова) з с.Любимівки та Галя Коряка (Мощенко) були вивезені в Німеччину (в м.Кельн) на примусові роботи.

В'язнем концтабору Бухенвальд був гуляйпілець Іван Васильович Білай, а в'язнем концтабору Дахау — Володимир Оврамович Деркач.

Марія Романівна Тарасенко (Решетняк) із Малинівки була "остарбайтер" в Німеччині в роки другої світової війни.

Проїшли роки. І 23 серпня 1990 року Гуляйпільська районна газе-

та друкує інформацію "Відгукніться, остарбайтери!", в якій говориться: "Українське добровільне історико-освітнє товариство "Меморіал" починає збирати інформацію про колишніх остарбайтерів", які нині живуть на Україні для передачі цих відомостей у ФРН. Мова йде про тих юнаків і дівчат, котрих у роки другої Світової війни було насильно вивезено до фашистської Німеччини".

Справедливість перемогла. Компенсацію колишнім "остарбайтерам" Німеччина почала виплачувати на початку третього тисячоліття, тоді, коли після другої світової війни минуло більше, ніж півстоліття.

4. Месники

В даному розділі мова піде про крайн-гуляйпільців, які в роки Великої Вітчизняної війни були народними месниками далеко від своїх домівок.

...Війна застала Івана Григоровича Фесенка в місті Полоцьку, що в Білорусії. Там він служив кадрову в артполку. Тяжкі були перші бої з ворогом. Відступ. Потім переформування на Уралі. Там разом з товаришами готувались до диверсійної війни з гітлерівцями.

У жовтні 1942 року земляк із Гуляйпільського радгоспу у складі 25 чоловік десантом висадився у тилу ворога, неподалік від міста Гродно — між річками Німаном і Щарою. Воював у складі загону "Комсомол Білорусії", що входив до партизанської бригади імені Кастуся Калиновського. Ходив у засідки, в розвідку, робив далекі рейди до 150 кілометрів, щоб вчинити диверсію на комунікаціях противника. Ратна праця Івана Григоровича відзначена бойовими нагородами - орденами Слави 3-го ступеня, Вітчизняної війни 1-го і 2-го ступеня, медалями.

Після війни І.Г.Фесенко працював на птахофабриці "Гуляйпільська" завідувачим складом.

Марія Петрівна Савченко (після одруження Компанієць — Авт.) народилась в м. Гуляйполі. Одержавши атестат зрілості пішла у райвійськкомат, але через непо-

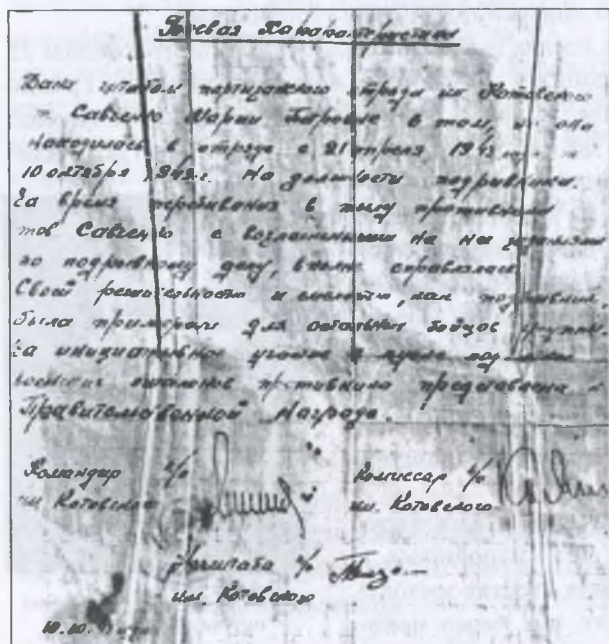
М. М. Савченко — учасник партизанського руху

вноліття їй відмовили. Евакуювалась на Волгу. В Саратові узнала, що сформовано штаб партизанського руху України і при ньому відкрилася військова спецшкола.

У 1942 році успішно закінчила спецшколу і стала мінером-підриvníком. З повітря закинули її в партизанський загін імені Котовського, що діяв на Харківському напрямку.

— Всього довелося спробувати, — згадувала Марія Петрівна 9 травня 1975 року в Гуляйпільській районній газеті. — Але найважче було попереду, коли нас, 80 комсомольців-спеціалістів по підриvníй справі, закинули теж з повітря, до партизанського загону особливого призначення на Полтавщину, котрий контролював залізницю. Умови "рейкової війни" в цій місцевості були дуже важкі — відкрита місцевість. База знаходилася далеко від залізниці. Але йшла жорстока війна. І поки ворог топтав нашу священну землю, з нашого лексикону зникли слова "не могу", залишилося — "зроблю", навіть, якщо це коштувало життя.

У вересні 1943 року після звільнення Полтавської області Радянською Армією партизани підраховували, що за півроку перебування

Коли загін імені Котовського припинив своє існування, Марія Петрівна отримала таку характеристику:

"Бойова характеристика дана штабом партизанського загону імені Котовського т. Савченко Марії Петрівні в тому, що вона знаходилася в загоні з 21 квітня 1943 року по 10 жовтня 1943 року на посаді підриvníка. За час перебування в тилу противника тов. Савченко з покладеними на неї завданнями по підриvníй справі цілком справлялася.

Своєю рішучістю і сміливістю, як підриvníк, була прикладом для інших бійців групи.

За ініціативну участь у пуску під укіс військових ешелонів противника представлена до урядової нагороди.

10.10.43 р."

Підписали характеристику командир, комісар та начальник штабу партизанського загону імені Котовського.

По закінченні війни Марія Петрівна Савченко працювала в райкомі, обкомі комсомолу, Будинку піонерів, головою Гуляйпільської міськради, на взуттєвій фабриці, начальником відділу кадрів райспоживспілки.

...Гуляйпільля пишається і земляком, відважним народним месником Петром Максимовичем Пуриком.

— Петро закінчив Гуляйпільський педтехнікум у 1939 році, — в 1967 році розповідав І.М. Пурик — молодший брат Петра Максимовича. — Потім учителював у школах району. Любив роботу, у вільні хвилини з вудкою поспішав до річки. В жовтні 1940 року з Рівнопілля, де він тоді вчителював, Петро пішов на службу в Червону Армію. Останнього листа від нього батьки Максим Іванович та Анастасія Власівна отримали за два тижні до початку Вітчизняної війни. В ньому Петро писав: "... переїжджаємо до польського кордону. Напевне, це буде мій останній лист. До побачення..."

Товариші, які повернулися після війни додому, розповідають, що Петра востаннє бачили в перші дні війни біля Бреста, де тоді точилися запеклі бої.

По війні сім'я Пуриків отримала повідомлення про те, що П.П. Пурик пропав безвісти.

Білоруські червоні слідопити виявили в 1969 році, що двадцятидворічний комсомолец з Гуляйполя Петро Максимович Пурик був

партизаном. Воював у складі партизанської бригади "Комсомолец", що діяв у Гродненській області.

Юнак мав товариський, веселий характер, був охочий до жарту. В перші дні війни йому і його побратимам довелося пережити гіркоту відступу. Але вони не втрачали надії з'єднатися зі своїми основними силами. Не раз доводилося виходити з оточення. Але сили були нерівні. І він опинився на окупованій фашистами території. Одна селянська родина дала Петрові притулок. А як тільки чутка дійшла про організацію партизанського руху, його перевели у комсомольський загін імені Жукова, який діяв на території Мірського району Барановицької області.

Останній бій кулеметної обслуги українця Петра Пурика і білоруса Володимира Ковалья відбувся взимку 1943 року.

Опівночі партизани прибули в село Велика Обрина, а вранці із сусіднього села Турець рухалася велика група фашистів у напрямку Велика Обрина—Яремча. Партизани вирішили дати бій, залігши на околиці села. Непрошених гостей зустріли дружнім вогнем. Але сили були нерівні. Партизани вирішили відступати за Німан. А Петро з Володимиром залишилися прикривати їх вогнем. Вони залягли біля хати і звідти вогнем стримували фашистів. Бій розгортався все сильніше. Фашисти наседали з усіх боків. Тоді хлопці перебрались у хату і звідти вели вогонь. Багато ворожих трупів валялось навколо хати на снігу.

Гітлерівці оточили хату. Але народні месники і не думали здаватись. І тоді вороги підпалили хату. І тільки, коли упали стеля і стіни, тоді партизани-побратими замовкли навіки.

Геройською смертю загинули Петро Пурик і Володимир Коваль.

...У братській могилі, що в селі Залядському Брянської області вічним сном спить вісімнадцятилітній народний месник партизанського загону імені Жданова Борис Весков. Наш земляк — уродженець Гуляйполя.

Колишній боєць з групи підричників-мінерів, яку очолював Весков, Михайло Степанович Кукушкін 1975 році згадував: "З Борисом ми зійшлися якось швидко. Разом ходили на ризиковані операції. Ділилися найпотаємнішим. Він часто згадував Гуляйполе, рідних товаришів".

Від своїх ровесників він відрізнявся якимось рідким спокоєм. Завжди акуратний, урівноважений, задушевний, хлопчик любив кни

ги про війну. Захоплювався музикою, гарно співав. Товариші поважали його, цинили в ньому скромність.

Другого липня сорок першого року з міста Гуляйполя разом з Борисом відправлялися на фронт ще двадцять два добровольця. Частина, в складі якої воювали добровольці, після тяжких боїв під Рославнем потрапила в оточення і бійці з'єдналися з партизанами.

— Ореолом сміливості, безприкладної відваги було оточене в загоні ім'я Бориса Вескова, — згадував колишній командир загону Петро Романович Дикий. — Це про нього в збірці "Партизани Брянщини" говорилося: "Далеко за межами загону відоме ім'я вісімнадцятирічного добровольця Червоної Армії партизана Бориса Вескова. Борис із своєю групою пустив під укіс п'ять ворожих ешелонів. Він не знав страху, вибігав з міною на полотно залізниці і ставив її тоді, коли до поїзда, що мчав на зустріч, залишалося сто-двісті метрів..."

— Весков був кращим підривиком загону, — згадує Дикий. — Сам конструював міни натискної дії, з котрими й проводив диверсії. Робив це незвичайно — на очах здивованих вартових воїнських ешелонів. "Нахальними мінами" називав їх Борис.

Михайло Степанович Кукушкін — боєць-мінер згадує обставини, при котрих загинув юнак:

"У вересні сорок другого командир загону дав нам завдання зірвати паром через Десну. Але нас випередив загін імені Ворошилова. Повертаючись на базу, у двох кілометрах від станції Полуж'є Борис вирішив пустити під укіс німецький ешелон. Це нам вдалося. Ми продовжували шлях до табору. В цей час на річці Ревна йшли запеклі бої. Гітлерівці кинули на знищення партизанів декілька дивізій. Нас помітила бойова охорона фашистів. Борис, швидко оцінивши обстановку, дав команду розбігатися по лісу.

— Відходьте, я прикрию! — скомандував він.

Але вирватися вдалося лише мені. Решта товаришів загинула в нерівному бою."

Наступного ранку Бориса знайшли на місці бою. Весь простріляний кулями, роздягнутий до білизни, він лежав навznak, неначе не міг надивитися ще в чисте осіннє небо.

...Федір Михайлович Корнев родом із села Успенівки Гуляйпільського району. В 1939 році воював на фінському фронті. Одержав там поранення. А про те, як вів себе на полі бою солдат, красно-

мовно засвідчує орден Червоного Прапора. Бойову нагороду йому вручив у Кремлі М.І.Калінін.

Ф.М.Корнев служив на прикордонній заставі на радянсько-польському кордоні. Там і застала його війна. Були нерівні бої з чужинцями. Поранення і полон, і втеча. Участь у партизанському загоні "Помста", підпільна кличка "Гроза". Поступово з маленьких груп сміливців створилася партизанська бригада імені М. Щорса, яка діяла в білоруських лісах. У бригаді налічувалося 4500 народних месників. Федір Михайлович (Гроза) був начальником розвідки цієї бригади.

Партизанська бригада за час свого існування знищила понад 10 тисяч ворожих солдатів і офіцерів, під час "рейкової війни" зірвала 800 кілометрів залізничного полотна. Партизани мали постійний зв'язок з Великою Землею і одержували звітти всіляку підтримку.

Відgrimіли бої. За виявлену мужність і відвагу багатьох партизанів бригади було нагороджено. За бойові подвиги Ф.М. Корнев удостоєний п'яти орденів і шести медалей.

Після війни партизани роз'їхались у різні кінці Батьківщини. Федір Михайлович повернувся у рідні місця на Україну, працював вчителем, вихователем Гуляйпільської середньої та допоміжної школи-інтернату.

...Павло Євдокимович Лущик (макі його звали Поль, Макі з України — Авт.) родом із с. Миколаївки, що на Бердянщині. Поль... Так називали його друзі — французькі партизани. Як же потрапив до загону макі хлопець з далекої України?

У травні 1943 року Павла фашисти вивезли до Німеччини. По приїзді з групою товаришів утік. Але потрапив у облаву. Побитого разом з іншими хлопцями привезли в Бухенвальд, що неподалік від Веймера — батьківщини Гете.

Павла знесиленого від голодування і побоїв, віднесли до штабелів трупів. Тут його врятував чех лікар Мірек Петшек, наказавши віднести хлопця до лазарету, там перемінив йому номер і виходив.

Одужавши, Павло Лущик потрапив на транспорт у Кельн. З в'язнів там створили

"бомбокомандо" — групу смертників, яких змушували розкопувати і знешкоджувати бомби уповільненої дії або ті, що не зірвалися. Есесівці навколо в окопчиках сидять, висунувши автомати, а в'язні в ямі біля бомби вовтузяться. Часто такі ями ставали останнім притулком для багатьох росіян, українців.

Потім цитадель Дуллан у Франції. Обгороджена стародавнім муром з колючим дротом і кулеметами на баштах, вона здавалася пасткою, з якої нема виходу. Сюди потрапили Павло Лущик, Анатолій Бондальотов, Макар Яблонський, Мірек Петшек, Саша Тарасов та інші і все ж сміливці, ризикуючи життям, тікали.

Одного літнього вечора, коли автомашина з в'язнями і конвоєм мчала по звивистій дорозі серед лісу, Павло вирішив... Мрячив дощик, і охоронники накрилися плащ-палаткою. Машину трясонуло на вибоїні, Павло пружно перекинув своє тіло за борт. Упав, піднявся і побіг. І хоч вартові відкрили стрілянину, ліс врятував його і Сашу, що стрибнув вслід за Павлом.

Притулок знайшли у французькому селі, де їх переодягли, нагодували. Переховували. На короткий час українець став поляком Янеком Стасевським, бо саме такий паспорт добули йому французькі патріоти, доки не переправили в ліс до макі.

В 1944 році Франція була охоплена партизанською боротьбою. Серед макі було багато радянських людей, навіть цілих загонів, якими командували Василь Порик, Н.Скрипай, В. Таскін, М. Самарін. Створився і Центральний Комітет радянських полонених у Франції, виходила французькою і російською мовами газета "Советский патриот". Як клятву, запам'ятав Павло Лущик слова з газети: "Якщо ти патріот своєї Батьківщини, доведи це боротьбою". І він довів, як і тисячі інших справжніх патріотів.

Коли розрізнені загони макі вийшли з лісів, створювалися об'єднані партизанські частини. Під час такого формування окремого партизанського батальйону на півдні Франції зустрілися Павло Лущик і Анатолій Бондальотов, обидва запоріжці. До самого кінця війни Анатолій і Павло не розлучалися. На бойовому рахунку радянських партизанів, що діяли у Франції, 65 ешелонів, пущених під укіс, три зірваних мости, 3500 знищених гітлерівців і 650 взято в полон.

Восени 1945 року Павло Євдокимович Лущик повернувся додому, працював у колгоспі, був секретарем комсомольської ор-

Учасник французького руху Опору
Павло Євдокимович Лущик,
1944 рік

ганізації, агроном, головою колгоспу, вчився у Дніпропетровському сільськогосподарському інституті, працював секретарем парторганізації зернорадгоспу "Гуляйпільський", другим секретарем Гуляйпільського райкому партій, секретарем парткому колгоспу імені Карла Маркса Гуляйпільського району.

*Павло Луцик
(1924-1999)
Член французького
руху Опору*

Розповідь про Павла Євдокимовича Лущика закінчимо цитатою із бойової характеристики: "Тов. Лущик П.Є. брав активну участь в партизанському русі ФТП, здійснив ряд диверсійних актів проти німецької армії. Перебуваючи в партизанському батальйоні, показав себе дисциплінованим радянським партизаном. Посвідчення за № ДО 38 "Посвідчення радянського партизана, що діяв на території Франції в 1943-1944 роках" ту характеристику підписав командир радянських партизанських загонів на півночі Франції полковник М. Слободинський.

... Ісай Мойсейович Скигін був одним з активним захисників Севастополя. Перед війною працював головою одного з місцевих колгоспів, який потім злився з сільгоспартілою імені Карла Маркса.

З перших днів війни Ісай Мойсейович на фронті. Комуніст, сержант Скигін захищав країну у складі 9 бригади Чорноморського флоту, а з березня 1942 року брав участь в обороні легендарного Севастополя.

Ось як про це він розповідав сам 5 листопада 1966 року в районній газеті: "Частина комуністів і комсомольців виявила бажання добровільно відправитися на допомогу севастопольцям. Серед них був і я...

...Ввечері 30 червня по радіо був одержаний наказ Ставки про тимчасове залишення Севастополя. Кожен клаптик землі дорого обходився ворогові. Плеч-о-пліч билися моряки, воїни наземних частин, мешканці міста — літні люди, діти, жінки...

...4 липня мене двічі поранило — в руку і ногу. Стікаючи кров'ю, потрапив у полон. Смертниками називали полонених севастопольців у Бахчисарайському концтаборі. Я спробував утекти з концтабору, але не вдалося. І знову концтабір. Тепер вже в Прибалтиці. Друга втеча вдалася. З групою полонених ми дісталися до партизанського загону,

де воював до визволення Прибалтики нашими військами. Потім я знову у лавах Радянської Армії. І тільки тяжке поранення вивело мене з строю."

Після ампутації ноги Ісай Мойсейович повернувся в Гуляйполе.

...Комісар Василь Панасович Семенюта. Що ми знаємо про нього? Який подвиг здійснила ця людина і хто вона?

...Це було в ті дні, коли наші частини залишали Крим. Відхід військ та їх переправу через Керченську протоку прикривали невеликі підрозділи, які тримали оборону на північний захід від міста Керчі, у районі Аджимушкайських каменоломень.

Відрізані від своїх і від моря, втративши змогу триматися на поверхні, радянські воїни спустилися в штольні каменоломень і, закріпившись там, перетворили їх на грізну для ворога фортецю.

Підземний гарнізон, що складався не тільки з воїнів, а й з жінок, дітей, людей похилого віку, налічував кілька тисяч чоловік. Сто сімдесят днів вів безприкладну героїчну боротьбу з ворогом, який намагався його знищити всіма засобами.

Комісаром першого бойового батальйону підземного гарнізону був наш земляк — гуляйпільець комуніст-політрук Василь Панасович Семенюта.

...Бій ішов уже зовсім близько від головного входу в штольні катакомб. Бійці під командуванням старшого лейтенанта Білова вже кілька разів піднімалися в атаку, несучи великі втрати. А в галереях під землею з розрізнених груп, бійців і пораниених, з усіх, хто тільки міг тримати зброю, спішно формувався перший батальйон. Вести його в бій, бійці якого не знали один одного, наказано капітану Панову і політруку Семенюті, який уже брав участь у боях під Москвою. Після тяжкого поранення і вилікування в тиловому госпіталі він прибув у резерв Кримського фронту. У резерві комісар Семенюта показав себе як найкращий працездатний комісар. І тому не випадково він направлений політвідділом в цей батальйон.

*Василь Панасович
Семенюта.
Фото 1938 р.*

Поки в каменоломнях точилися бої, становище на фронті різко погіршало. Ворог захопив місто, його танки північніше і південніше катакомб прорвалися на схід. Відступив з своїх позицій сусідній правofланговий батальйон, зв'язок з ним було втрачено.

На ранок 19 травня гарнізон відрізали від моря і від своїх військ, які незабаром залишили Керченський півострів. Захопивши всю територію півострова, гітлерівці вирішили покінчити з непокірним гарнізоном. Спочатку вони вели по ньому зосереджений артилерійський і мінометний вогонь, потім територію оточили танками, поливали кулеметним вогнем. Не добившись успіху, фашисти блокували всі входи і виходи, зруйнували зовнішній колодязь, яким користувались бійці, надіючись заморити їх голодом і спрагою. У відповідь на заклики через гучномовці: "Рус, здавайся, одержиш воду, хліб", з підземних амбразур, щілин гриміли влучні постріли, летіли гранати і міни.

Втративши надію зламати опір радянських бійців, озвіріли фашисти почали підривати катакомби і душити людей, що там знаходились, отруйними газами. Тоді радіостанція штабу передала в ефір мужні слова: "Ми, захисники Керчі, задихаємось від газів, вмираємо, але в полон не здаємось..."

У знайденому в 1943 році в катакомбах щоденнику, який вів політрук роти Олександр Серіков є слова про В.П. Семенюту: "Разом з нами працює комісар батальйону. Це людина з чистою відкритою душею... У дитинстві... Вася жив у... Запорізькій області (назву населеного пункту розібрати було неможливо). Важко було жити, — записано далі в цьому щоденнику, — шестеро малих залишилось, які зовсім не знали батька... Мали шкапу і с'як-так разом з іншими дряпали землю, сіяли і цим жили, але частіше і найбільше доводилось працювати у куркулів..." Так, — комісар Семенюта розповідав авторові щоденника, — жив я серед золотих полів пшениці, ячменю, любив їх, ужився з усім цим. З перших днів колективізації старанно працював над тим, щоб зміцнити нове господарство. Нарешті "Кімовець" став одним з найкращих колгоспів Запоріжжя. Тут мені чимало доводилося працювати заступником голови".

Далі почалися пошуки даних про комісара Василя. Після ретельних пошуків виявилось, що Василь Панасович Семенюта, 1908 року народження, уродженець міста Гуляйполя (точніше с. Культурне в Дорожнянській сільраді), член КПРС з 1929 року. В період створення кол-

госпів працював секретарем комсомольської організації колгоспу "Кімовець", був членом правління і заступником голови правління цього колгоспу.

З 1930 по 1932 рік служив у рядах Червоної Армії, потім до 1935 року вчився у Дніпропетровській школі підготовки керівних кадрів колгоспів, після чого працював інструктором політвідділу Гуляйпільської МТС...

...Умирали один за одним товариші й друзі у відкритому бою, від газу, від ран, гинули під обвалами, від спраги й голоду, але ті, хто ще міг тримати зброю, в кого ще билося серце і не згасло життя, — не здавались. І так — сто сімдесят днів і ночей. Серед тих небагатьох, які залишилися живими, Василя Панасовича Семенюти не було. Точних даних, як він загинув, немає, але є свідчення, що гідно, як і подобає комісару.

Довгий час рідні Василя Панасовича не знали, де він воював, як загинув. Але його товариш по підпіллю М.Поньковський, полковник у відставці розшукав родину комісара і розповів про мужню людину, обставини його загибелі. В 1967 році в селі Культурному Дорожнянської сільради жила старенька мати героя — Тетяна Тарасівна з наймолодшим з "шести, які не знали батька", — Іваном Панасовичем Семенютою. Живі були й три сестри — Ганна, Оксана і Марія.

Так жив і воював з ворогом наш славний земляк, комісар батальйону відомого в Керчі партизанського загону імені Леніна Василь Панасович Семенюта.

ВИЗВОЛЕННЯ

Майже два роки тривала німецька окупація Гуляйпільського району. Чорна полоса в житті земляків закінчилася у вересні 1943 року, коли війська Південного фронту (командуючий генерал армії Ф.І. Толбухін) після звільнення Донбасу підійшли до межі нашого району. В цьому напрямку були спрямовані частини 5-ї Ударної армії (командир генерал-лейтенант В.Д. Цветаєв) та 51 армії (командир генерал-лейтенант Я.Г.Крейзер). Над східними районами Запорізької області першими з'явилися льотчики 8-ї повітряної армії (командуючий генерал-лейтенант Т.Т. Хрюкін) Південного фронту.

*Наш земляк, уродженець хутора
Вільного, льотчик-винищувач,
командир винищувального полку в роки
Великої Вітчизняної війни
М. Ф. Ісаєнко*

Гуляйполе ще було в руках фашистів, коли сюди прилетіли в розвідку заступник командира 611-го винищувального авіаполку майор Микола Федорович Ісаєнко (уродженець хутора Вільного Дорожнянської сільської Ради) і майор Сергій Сергійович Щиров (родом з Мелітополя) на американських винищувачах "Аерокобра" (їх у нас називали просто "Кобра"). Тут мешкали батьки Миколи Федоровича, тут він знав кожен вибалонок... і його відомості про оборону ворога допомогли визволити місто з мінімальними втратами.

Тоді в небі над Гуляйполем побував і запоріжець лейтенант Іван Іванович Борисенко, який розшукував місце для майбутнього аеродрому. Він знайшов рівне широке поле за хутором Вітри, і в майбутньому сюди прилетів весь полк, що підтримував наступ 60-ї гвардійської Червонопрапорної стрілецької дивізії на Пологи та Токмак.

Гула, стогнала від болю запорізька земля. 8 вересня 1943 року Гітлер власною персоною прибув у Запоріжжя і наказав командуванню групи армій "Південь" утримувати цей район до останнього солдата. Та ніщо не могло стримати воїнів-визволителів...

Першими на територію Гуляйпілля вступили частини 34-ї гвардійської Єнакіївської стрілецької дивізії (командир генерал-майор Ф.В. Брайлян), 31 гвардійського стрілецького корпусу (командир генерал-майор О.І. Утвенко) 5-ї Ударної армії.

13 вересня 1943 року частини цієї дивізії очистили від німецько-фашистських загарбників перші населені пункти нашого району — село Приютне, а також село Санжарівку (нині Полтавка).

13 вересня після жорстокого бою частини 320 стрілецької дивізії (командир генерал-майор І.І. Швигін) 9 стрілецького корпусу (командир генерал-лейтенант І.П. Рослий) визволили село Ворошилівку (нині Любимівка) і село Новозлатопіль. У боях за перше загинуло 120, а за друге — 30 воїнів Радянської Армії.

Того ж дня частини 11 танкового корпусу принесли визволення жителям села Темирівки.

14 вересня частини 34 гвардійської стрілецької дивізії разом з частинами 12 гвардійської Донської козачої кавалерійської дивізії (командир полковник В.Й. Григорович) 5 гвардійського Донського кавалерійського корпусу (командир генерал-майор О.Г. Селіванов) вступили в село Туркенівку (нині Малинівка), а частини 12 гвардійської кавдивізії — у с. Червоне. Тут в братській могилі поховано 31 визволитель.

Цього дня частини 11 танкового корпусу принесли визволення жителям села Успенівки, де у братській могилі поховано 18 визволителів.

15 вересня частини 11 танкового корпусу звільнили село Зелене, а далі — Петрівку. Тут було розгромлено противника, що закріпився на північній частині Гуляйполя.

Про звільнення с. Зеленого розповідав житель села Хвалибогівки (нині — Добропілля), учасник боїв у районі С.Ю. Машошин так: "Сипав дрібний осінній дощ. Наша батарея одержала наказ вступити в бій за хутір Зелений. Напередодні вночі в бою там загинуло 62 бійця, згоріло 8 танків. На хуторі було замасковано ворожу гармату, що своїм вогнем стримувала просування наших. Ми сховали дві свої гармати в лісосмузі, що вела до цегельного заводу, виявили німецьку гармату і двома пострілами наших гармат знищили її. Шлях для піхоти був вільний і хутір Зелений знову став радянський."

Під час боїв за хутір Зелений і село Петрівку загинуло 99 бійців і офіцерів Радянської Армії.

*На фото: офіцери 9 гвардійського стрілецького полку.
Перший ряд – Дубінін, Свицент, Жуков, Вдовін, Міленушкін;
другий ряд – Куперман, Бжєленко, Дацько, Скачков, Полосін;
третій ряд – Шаригін, Агєєв, Продов, Барвінський, Лошаков,
Ткаченко, Скалов, Дубов, Ткачов*

14 вересня надвечір гвардійці 34 гвардійської дивізії були на підступах до міста Гуляйполя. З півночі підійшли підрозділи 11 танкового корпусу, з півдня — 12 гвардійська кавалерійська та 301 стрілецька дивізії.

Спроба 107 гвардійського полку 34 гвардійської стрілецької дивізії прорватися в місто з ходу не принесла успіху. Противник мав завчасно укріпленні і добре обладнанні позиції. Після перегрупування сил і сильної артилерійської підготовки, в якій брали участь і артилеристи 125 армійського мінометного полку Резерву Головного Командування, бійці 107 гвардійського полку пішли в атаку. Так про це розповідав сам командир полку полковник О.І. Овчинников у газеті "Индустриальное Запорожье" 7 травня 1972 р.: "Першим населеним пунктом на Запорізькій землі, де фашисти чинили жорстокий опір, було Гуляйполе. Ми кілька разів пробували зламати опір гітлерівців, та вони досить міцно закріпились на підступах до міста. Тоді ми вирішили перегрупувати свої сили, підготувати артилерію, розвідати позиції фашистів і вранці після артпідготовки знову кинутись в атаку. Тим часом інші полки північніше і південніше Гуляйполя вночі значно перемістились вперед. Було вирішено: провести короткий артналіт і невеликими силами піти в лобову атаку. На випадок, якщо "фріци" розгубляться, кинутись у прорив усім полком. Так і зробили.

Атака гвардійців була такою стрімкою, що фашисти залишили свої траншеї і дали тягу. Весь полк пішов вперед. Як зараз пам'ятаю: ніби сарана з переляку мчать по полю німці, а за ними, розстрілюючи вприступ, насадає наша піхота. Артилеристи і мінометники перенесли вогонь на відступаючих гітлерівців, чим ще більш посилили паніку в їх рядах. Розгром ворога нам здавався завершеним, та коли наші підійшли до околиці міста, їх зустріли кулеметним і мінометним вогнем. Гвардійці залягли в рів біля дороги. Тут гітлерівці закріпились завчасно. Момент для нас був критичним. Що робити?

Та рішення прийшло само собою. Я сів за кермо мотоцикла, поруч у коляску — мій заступник майор Крюков з кулеметом, а на заднє сидло — мій ад'ютант Холмов з автоматом. Помчались на фланг і на повній швидкості по шляху, де залягли вороги, поливаючи гітлерівців вогнем кулемета і автомата. Наші гвардійці вмить піднялися і з криком: "Далі Гуляйполе" через кілька хвилин зайняли перші будинки міста.

Бій кипів уже в самому місті. В ньому особливо відзначились гвардійці комбата Титова".

Південну частину Гуляйполя звільняли частини 12 гвардійської Донської козачої кавалерійської дивізії. Як це відбувалося, в 1973 році пригадавав колишній начальник штабу дивізії гвардії полковник у відставці Г.П. Ришков: "Здійснюючи задум командування, головні сили дивізії 13 вересня, розгромивши ворога західніше Старого Керменчика (нинішньої Старомлинівки), різко розвернулись на захід і двома колонами швидко ринули в напрямку Гуляйполя. В цей час на ім'я командира дивізії з штабу 5 кавалерійського корпусу надійшла радіограма такого змісту: "Спасибі донцям-гвардійцям 12-ої Червонопрапорної. Тримати на захід, попереду - Гуляйполе. Селіванов, Тривалов, Дудкін".

Переслідуючи відступаючі групи німців, у напрямку Гуляйполя в першій колоні успішно просувався 47 кавполк під командуванням гвардії полковника Воронова - досвідченого кадрового кавалерійського офіцера. У лівій колоні дивізії ворога переслідував 45 гвардійський полк під командуванням гвардії майора Ольшанського. 43 гвардійський полк після напруженого нічного бою йшов слідом, у другому ешелоні дивізії.

Радості свободи і зустрічі з козаками-визволителями у гуляйпільців не було межі. У багатьох селах стихійно виникали короткі мітинги. Зі сльозами на очах жителі обіймали і цілували визволителів.

Сумну картину бачили козаки в селах і хуторах. Втікаючи, німці не встигли забрати з собою колгоспне і особисте майно громадян. Вони палили колгоспні двори, школи, клуби, громадські приміщення, солому, стріляли худобу. Так фашистські недолюди виконували наказ командуючого групою армій "Південь" фельдмаршала Манштейна.

5 жовтня 1941 року гітлерівці вдерлися до Гуляйполя. Вони запровадили тут жорстокий режим терору і насильства. За час окупації гітлерівці стратили 1617 громадян міста, 800 жителів у селі Новозлатополі. Фашисти завдали Гуляйполю величезних збитків на суму 55 млн. крб., більш ніж 3000 чоловік було примусово відправлено на каторжну працю до Німеччини.

На 16 годину 14 вересня полки 12 дивізії знаходилися на підступах до Гуляйполя. Поява нашої (до 5 тисяч шабель, а всього 7 тисяч воїнів) дивізії в глибокому тилу гітлерівців викликала серед німецького командування великий переполох.

Ударами авіації гітлерівцям вдалося затримати на 2,5 години просування дивізії, яка прагнула з ходу оволодіти містом. 96 німецьких літаків безперервно групами атакували кавалеристів. Козаки із зенітних крупнокаліберних кулеметів зенітних ескадронів, малокаліберної батареї окремого зенітного дивізіону, а також із автоматів і карабінів вели вогонь по ворожій авіації. Було підбито один літак.

14 вересня о 18 годині командир дивізії віддав наказ нічним штурмом знищити ворога, який обороняв місто і оволодіти ним на ранок 15 вересня. З настанням темноти, коли припинились нальоти гітлерівської авіації, частина дивізії — 47 кавполк з сходу, а 45 кавполк з південного сходу — навальною атакою увірвалися на околицю Гуляйполя. Зав'язалися жорстокі вуличні бої. 43 кавполк залишився в другому ешелоні дивізії і в нічний бій не вводився.

Всю ніч тривали запеклі бої в центрі і на околиці міста. Попереду, як завжди в таких випадках, самовіддано бились комуністи і комсомольці, показуючи приклад мужності і відваги.

Командири ескадронів 47 кавполку капітан Калашников і гвардії старший лейтенант Панфілов зі своїми ескадронами штурмували центральну частину міста, де в кам'яних будівлях засіли гітлерівці. Довелось атакувати кожний будинок".

Двічі нагороджений бойовими орденами козак Твердохлібов із 47 гвардійського кавполку був справжнім майстром ведення вуличного бою. Він уміло висліджував тих, що засідали в будинках, погрібах і горищах будинків. З дивним спокоєм і розрахунком, перебігаючи від одного будинку до іншого, із свого ручного кулемета, розстріляв більше 20 ворожих солдатів.

У вуличному бою в кулеметному взводі гвардії лейтенанта Попова біля станкового кулемету залишився лише один навідник Антонов. Гвардійці просунулися вперед, і їх потрібно було підтримати вогнем. Змінюючи одну позицію за іншою, Антонов тяг за собою "Максима", коробки з кулеметними стрічками і влучним вогнем розчищав дорогу своєму підрозділу. Один без піднощика патронів, Антонов вів бій декілька годин.

Уміло керував боєм командир ескадрону 47 кавполку гвардії капітан Калашников. Він ефективно використовував придані йому протитанкові гармати, пересував їх на руках з іншими козаками. Влучно, прямою наводкою артилеристи трошили кулеметні гнізда ворога в кам'яних будинках і на горищах.

Командири ескадронів 45 кавполку гвардії капітан Сосновський і гвардії старший лейтенант Ніколаєв зі своїми козаками вели бої на південно-східних вулицях міста, примикаючи правим флангом до ескадронів 47 кавполку. Раз у раз вони піднімали своїх козаків і вели їх на рукопашні поєдинки. Разом з ескадронами у передових лавах знаходився заступник командира 45 кавполку по політчастині гвардії майор Лозонко. Своім прикладом він надихав на подвиг комуністів і комсомольців, за ним йшли в бій усі гвардійці. Козаки 4 ескадрону М. Жевагін, В. Огурцов, М. Гончаров вночі тихо обійшли один кам'яний будинок, де засіла велика група гітлерівців і своїм вогнем заважали просуванню ескадрону вперед. Гвардійці атакували ворога з тилу, закидавши гранатами. Вони вбили п'ять гітлерівців і стільки ж взяли в полон. В цьому будинку козаки знайшли трупи двох закатованих молодих жінок і дворічного хлопчика.

У тяжку хвилину в ескадронах Сосновського і Ніколаєва закінчились патрони та інші боеприпаси, але козаки не зупинились — вони продовжували бій в рукопашну.

Командир 45 кавполку гвардії майор Ольшанський у цей час прислав Сосновському записку, в якій писав: "Ви герої. Задоволений вашою роботою. Місто Гуляйполе козаки візьмуть. Боеприпаси послав". І бійці посилили наступ на ворога. На одній з вулиць старший сержант Гордієнко зустрівся з групою гітлерівців. Фашисти намагалися сховатися за копицею сіна у одному з дворів. Але Гордієнко обійшов копицю зліва, вмілим ударом приклада розтрощив голову одному, а потім другому фашисту, решта кинулись тікати, але чергою з автомата гвардієць вбив ще одного німця.

В нерівний бій вступив старшина Піменов разом з п'ятьма козаками проти 50 гітлерівців. Гвардійці своїм вогнем знищили 14 ворогів, а решта втекла. Перед боєм Піменов сказав своїм товаришам: "Помремо, але переможемо фашистів!" І вони перемогли.

На десяту годину 15 вересня гітлерівці були вибиті з центру міста і утримувались тільки на північно-західній околиці. Полки продовжу-

вали вести бої за місто. Ще на світанку командир дивізії увів у бій 43 кавполк, поставивши перед ними завдання: взаємодіючи з 47 кавполком, завершити повний розгром гітлерівців.

У своєму резерві комдив залишив два шабельних ескадрони 43 кавполку, саперний ескадрон дивізії і дві гарматні батареї 184 артмінполку під загальним командуванням заступника командира 43 гвардійського кавполку гвардії майора Чибісова. Резерв знаходився в селі Червоному.

На 10 годину в штаб 12 кавдивізії прибули начальник оперативного відділу штабу 5 кавкорпусу гвардії полковник Сивиуцький і представник розвідвідділу штабу кавалерії Червоної Армії гвардії підполковник Компанієць. За завданням командира 5 кавкорпусу генерал-майора Селіванова вони мали ознайомитися з місцем знаходження частин нашої дивізії.

Невдовзі я разом з ними виїхав до Гуляйполя. Пройджаючи через село Дачне, ми помітили як зліва, збоку хутора Вільного, на південно-східну околицю Гуляйполя просувалася група ворожої піхоти з 5-6 танками. Про це ми зразу ж донесли командирі дивізії Григоровичу.

Командира передового 47 ескадрону Калашникова ми знайшли далеко за центром міста в одному з дворів, звідки він керував боєм.

Гітлерівці атакували всі полки нашої дивізії. Вдало для нас розгорнувся напружений бій між резервом командира 12 дивізії і піхотним батальйоном ворога, підсиленням танками.

Командир дивізії зі свого СП добре бачив, як просувалися німці. Генерал Григорович додав до свого резерву дві батареї мінометів, висунувши їх на вогневі позиції в район села Дачного. Для надійної організації протитанкової боротьби на допомогу командирі резерву майору Чибісову було послано командуючого артилерією дивізії підполковника Передерія.

Наші козаки резерву, зокрема, артилеристи, спішили підійти непомітно ближче до гітлерівців і зайняти вигідні позиції. Це їм вдалося. У ворога попереду було 8 середніх танків, а за ними йшла піхота. Відстань до них була 1300-1500 метрів, коли наші мінометні батареї відкрили по них ураганний вогонь. Гітлерівці, напевне, не чекали його і розгубилися. Частина з них залягала, решта розбіглись. Але ворожі танки продовжували йти вперед. По них дружно відкрили вогонь гармати 184 артмінполку. Відзначилися артилеристи гвардії лейтенан-

та комсомольця Івана Скоморохова. Вогнем його гармат було підбито два танки. У стані ворога почалася паніка. Після цього два танки зразу ж повернули назад. В цей момент бійцям Скоморохова вдалось підбити ще один танк. Наші артилеристи і мінометники на протязі 15-20 хвилин мінами і снарядами громили німецьку контратакуючу групу і примусили тікати. Гітлерівці залишили на полі бою багато трупів і підбиті танки.

Поступово затихав бій на околицях міста, а о 13 годині все було закінчено. На вулицях стали з'являтися жителі і допитливо розглядали козаків і офіцерів в уніформі з червоними лампасами.

Сумну картину ми бачили в місті. Воно було дуже зруйноване. На телеграфних стовпах, на стінах будинків козаки читали видрукувані на склографі оголошення. Ось мерзотний зміст одного з них:

"Чоловіче населення у віці від 10 до 60 років викликається само від себе евакуюватися терміново північніше Дачного. Чоловіки, яких захопимо на своїх місцях проживання після 12 вересня 1943 року, вважаються партизанами і будуть розстрілюватися. Жінкам і дітям надається можливість евакуюватися, забираючи з собою майно".

Велике горе пережили гуляйпільці. Сотні мирних жителів — жінок, стариків і дітей — розстріляли фашисти. У Катерини Павлівни Руденко фашисти забрали останню корову. Вона просила, вмовляла, благала не брати худобу, але нелюди насміялися над старою. Німецький комендант заплатив їй 150 карбованців за корову, але, побачивши в господарки двох маленьких цуценят, тут же виписав таку квитанцію: "Одержано від К.П. Руденко в рахунок сплати податку за 1943 рік за кожну собаку по 75 карбованців, всього 150 карбованців".

Калишні Гуляйпільська чоловіча гімназія після визволення міста, 1944 рік

Комендант всунув у руки старій цю фальшивку, забрав у неї гроші і тут же на місці застрелив обох цуценят.

Багато розповідали жителі Гуляйпільля про знущання фашистів.

Поступово бій стих. До 20 години 15 вересня дивізія залишалась у Гуляйпільському районі.

При визволенні Гуляйполя відзначилися Герой Радянського Союзу гвардії лейтенант Сатунов, гвардії сержант Іринін, гвардії лейтенант Скоморохов, героїською смертю загинув козак Микола Ілліч Трембов.

В одному з боїв комсомолец взяв на себе командування взводом. А коли група німців засіла в одному з будинків Трембов перший кинувся у вогняне пекло зі словами: "За Батьківщину! На ворога, в атаку!" Але ворожа куля скосила героя.

Швидкому визволенню Гуляйпільля сприяла також особиста допомога жителів більшості сіл району.

Ось один з яскравих прикладів.

Самовідданий вчинок здійснив громадянин Чиколда з села Дачного, в минулому бувалий солдат. Пізно ввечері він побачив, що козаки, розвернувшись на широкому фронті, з сходу швидко наступали на місто. В цей час у його дворі знаходилось двоє гітлерівців, які замаскувавшись, лежали на картопляному полі. Не роздумуючи, Чиколда взяв до рук лопату і непомітно підповз до них. Швидко підвівся і крикнув: "Руки вверх! Кидай зброю!"

І німці злякались, кинули свої автомати. А коли, наступаючи, козаки зайшли у двір Чиколди, він передав їм полонених і два автомати.

В результаті проведеної операції 12 кавдивізії штурмом взяла місто Гуляйполе".

В повідомленні Радінформбюро від 15 вересня 1943 року говорилось: "На Запорізькому і Мелітопольському напрямках наші війська розвинули успішний наступ і оволоділи містом Гуляйполе — районним центром Запорізької області, станцією Куйбишево, а також зайняли понад 60 інших населених пунктів".

Спроба німців контратаками затримати стрімкий наступ радянських військ, кінчилась розгромом багатьох піхотних і танкових підрозділів противника. За один день боїв німці втратили тільки вбитими понад 2 тисячі солдат і офіцерів. Було знищено 16 німецьких танків і бронетранспортерів, 5 самохідних і 44 польові гармати. За попередніми даними нами захоплено 5 справних танків, 10 гармат різно-

го калібру, 5 складів з боеприпасами, 7 складів з продовольством та військовим майном. Взято в полон понад 300 чоловік... За день радянські льотчики збили 34 німецькі літаки".

За даними колишнього начальника штабу 12 гвардійської кавдивізії Г.П. Ришкова за кілька днів боїв на підступах і при звільненні Гуляйполя козаки дивізії знищили 250 фашистських солдат і офіцерів, взяли в полон 243 гітлерівця, 24 гармати, 42 кулемети, 205 автоматів, велику кількість набоїв, снарядів і мін, 78 возів із майном і продовольством, біля 200 коней, відбито у ворога 2 череди худоби (150 голів), врятовано декілька складів із зерном.

При визволенні міста Гуляйполя у ці вересневі дні загинуло і померло від ран 107 воїнів Радянської Армії 41-ї національності. За час тимчасової окупації району на околиці Гуляйполя недалеко від мосту, що веде на залізничну станцію, фашисти розстріляли близько 3000 жінок, дітей, стариків, 1617 з них — гуляйпільці. В Новозлатополі окупанти знищили близько 800 радянських людей.

А так про це писав з фронту гвардії сержант Л. Гіпсман: "Рік тому... мені і моїм друзям випала велика честь звільнити рідне Гуляйполе від фашистської погані. Горіла кривава заграва, чулись вибухи, летіли вгору верстати і обладнання майстерень, цехів, ми з болем дивилися в його бік, всім серцем рвалися у бій, щоб скоріше вирвати своїх рідних із фашистських пазурів, на своїх багнетах нести смерть катам.

Вночі ми... вступили в місто. Назустріч нам вийшли змучені жителі, котрі майже 2 роки томилися в неволі, змарнілі від пережитого горя і радісні від щастя звільнення. Жінки цілували нас, бабусі пригортали нас, на наші голови лились теплі сльози довгоочікуваного щастя. Ці сльози благословляли нас на люту помсту... Ми йшли далі".

Такі зустрічі з бійцями-визволителями були часто і скрізь.

У визволеному Гуляйполі,
1943 рік

А це розповідь генерал-майора В.С. Антонова — командира 301 гвардійської стрілецької дивізії: "14 вересня стрілецькі полки дивізії піднялись в атаку. Сильний опір чинив противник на лінії Дачне-Марфополь-Степанівка. Артилерійська батарея 823 артполку майора В. Косова відкрила вогонь по дотах противника. Колоди, дошки і фонтани чорної землі полетіли в повітря. 1052 і 1054 стрілецькі полки прорвали оборону, форсували річку Гайчур на ділянці Дачне—Марфополь—Степанівка і зайняли ці населені пункти.

Вранці 16 вересня дивізія оволоділа селом Дорожнянка, сюди я і перевів свій командний пункт."

Про звільнення станції Гуляйполе розповідав М.М. Захарченко, який був у складі 1 взводу першої роти 36 танкової бригади і учасником боїв за станцію і селище: "Звечора ішов густий і холодний осінній дощ. Вночі танкісти 1-ї роти виступили на допомогу піхотинцям, котрі звільняли залізничну станцію Гуляйполе. За годину до світанку 10 "тридцять четвірок", зосередившись на висхідних позиціях на західній околиці м. Гуляйполя, чекали ранку і сигналу до атаки, призначеної на 5 годину ранку. Танкісти в останнє оглядали машини, перевіряли зброю... Ракети зустрілись в повітрі: червона дала сигнал для виступу радянським танкістам, подвійна сіра підняла в атаку німецьких солдат, що зосередились в полі на озимині в кількох сотнях метрів від околиці міста.

Танки в ту ж мить, зламавши зелень лісосмуги, пішли в атаку, відкривши нищівний вогонь з кулеметів, а піхотинці — з автоматів.

Німці не витримали натиску, по одинці, а потім групами почали здаватися в полон. Та в цей час "заговорила" німецька артилерія, розстрілюючи своїх же солдат, що відступали. Тут було знищено і взято в полон батальйон фашистської піхоти.

Бій продовжувався. Перед світанком, зібравши всі сили, наші танки ввірвались в селище Залізничне. Тут їх зустріли "тигри" і "фердинанди", які щойно підійшли на допомогу гітлерівцям. Бій був жорсткий: горіли танки і з червоними зірками, і з хрестами на бортах. Радянські танкісти вискакували з палаючих танків і продовжували бій з піхотою ворога, що засіла в кукурудзі і лісосмузі.

Танк механіка-водія Яценка одним із перших ввірвався на станцію Гуляйполе і стрімко виїхав на позицію протитанкової батареї противника і розчавив одна за другою три гармати.

*Воїни-визволителі на відпочинку.
Вересень 1943 року*

Вранці фашисти були вибиті з селища і станції".

16 вересня частини 127 Чистяківської стрілецької дивізії (командир полковник М.Ч. Кримов) 55 стрілецького корпусу (командир генерал-майор П.Є. Ловягін) 51 армії вступили в село Добропілля, а 17 вересня — в село Воздвижівку.

Того ж дня частини 40 гвардійської стрілецької дивізії визволили села Верхню Терсу і Долинку, а 18 вересня частини 320 стрілецької дивізії увійшли в село Комсомольське.

За 6 днів жорстоких боїв частини Радянської Армії повністю звільнили територію району від німецько-фашистських загарбників. В боях за визволення сіл району в ці вересневі дні загинуло або померло від ран 715 воїнів, в тому числі 63 офіцери, про що нагадують 22 пам'ятники з меморіалами на їх братських могилах.

Слідом за військами йшов і діяв польовий, який пізніше став Гуляйпільським військкомат. Він підбирав всіх чоловіків до армії. Не було таємницею, що деякі офіцери-визволителі прямо заявляли щойно мобілізованим: "Ви тут при німцях сиділи під боками у своїх жінок, а ми воювали, кров проливали за вас."

Все доросле чоловіче населення району було мобілізоване в діючу армію — майже половина всієї кількості, що брала участь у Великій Вітчизняній війні. Половина земляків залишилась навіки майже на

рідній землі, бо свіже, ненавчене "гарматне м'ясо" загинуло на Мелітопольському, Херсонському, Миколаївському та Кримському напрямках. Щойно мобілізованих часто не встигали обмундирувати, а тільки видавали гвинтівку на кілька осіб і гнали в наступ на добре організовану фашистами оборону.

ВІДБУДОВА

Шість днів і ночей тривала жорстока боротьба радянських військ за визволення Гуляйпільського району від німецько-фашистських загарбників (з 13 по 18 вересня 1943 року). В боях брали участь понад 20 військових частин і з'єднань, в тому числі 12 гвардійська Донська козака кавалерійська Червонопрапорна ордена Кутузова дивізія, 34 гвардійська Єнакіївська Червонопрапорна стрілецька дивізія, 127 і 320 стрілецькі дивізії, 40 гвардійська стрілецька дивізія, 11 танковий корпус та інші.

Під час відступу фашисти завдали таких збитків колгоспам Гуляйпільського району (в тис. крб.):

Варварівської сільради:

кп "Більшовик" - 3.211,4
кп ім. Куйбишева - 3.587,8
кп "Дніпрельстан" - 10.204,6
Разом - 17.002,8

Верхньотерсянської сільради:

кп "Комунар" - 7.786,9
кп "Переможець" - 5.464,5
Разом - 13.251,4

Воздвижівської сільради:

кп ім. 17 партз'їзду - 8986,1
кп ім. Чапаєва - 7.229,7
кп "Більшовицька боротьба" - 4.160,4
Разом - 20.376,2

Гуляйпільської міськради:

кп "Ударник" - 6.778,5
кп "Заповіт Леніна" - 7.610,1
"Червоний прапор" - 4.980,0
"Колективіст" - 8.346,0
"Червоний колос" - 4.995,9
"Спартак" - 6.108,6
"Червоне Заріччя" - 3.319,8
"Червоноармієць" - 6.168,4
"1-ше серпня" - 5.052,6
ім. Сталіна - 1.972,4
Разом - 55.332,3

Дорожнянської сільради:

"Кімовець" - 9.089,1

Долинської сільради:

ім. Ленполку - 6.176,7
ім. Кірова - 4.790,0
Разом - 10.966,7

Затишанської сільради:

"Комінтерн" - 2.607,9
ім. Молотова - 5.464,9
ім. Осипенко - 3.575,3
Разом - 11.648,1

Марфопільської сільради:

ім. Карла Маркса - 6.725,2
"Серп і молот" - 3.880,4
Разом - 10.605,6

Новогригорівської сільради:

ім. Горького - 6.463,0
"Червоне поле" - 5.118,4
"Політвідділ" - 5.256,0
Разом - 16.837,4

Петрівської сільради:

ім. Петровського - 4.343,7

ім. Ворошилова - 3.166,3**Разом - 7.510,0****Санжарівської сільради:**

"Комуніст" - 4.051,1

"Комсомолец" - 5.152,1

ім. Котовського - 4.926,3

ім. Свердлова - 4.699,9

"Челюскін" - 5.170,0**Разом - 23.963,4****Темирівської сільради:**

"Шлях Леніна" - 5.226,2

"Шлях Сталіна" - 3.193,6**Разом - 8.419,8****Туркенівської сільради:**

ім. Сталіна - 3.655,1

"Нове життя" - 5.077,4

"Новий шлях" - 5.161,1

ім. Шевченка - 7.775,4

"Зоря комунізму" - 4.887,6

ім. Щорса - 2.674,8

ім. Шмідта - 3.688,6**Разом - 32.920,0****Успенівської сільради:**

ім. Сталіна - 8.281,8

ім. Ворошилова - 13.211,0

ім. Ілліча - 7.755,2

"Сила сталі" - 6.340,8

"Слава" - 5.306,0

"Пролетарський молот" - 7.148,2

ім. Кагановича - 3.426,8**Разом - 51.469,8****Хвалибогівської сільради:**

"III Інтернаціонал" - 4.915,6

"Плугатар" - 5.649,9

ім. Будьонного - 3.227,3**Разом - 13.792,8**

Сума збитків по колгоспах взята із Державного архіву Запорізької області (ф.Р.182, оп.7, спр. 29) і склала 302.091.4 тисячі карбованців. А ще ж не враховані збитки двох радгоспів, культосвітніх закладів та державних підприємств і установ.

Менше двох років продовжувалася окупація району німецько-фашистськими загарбниками. Але й цього нелюдам вистачило, щоб завдати економіці, людям величезної шкоди. Ось кілька фактів.

Коли війська Червоної Армії визволяли територію Гуляйпілья, спаленими або зруйнованими виявилися всі промислові підприємства, обидві машинно-тракторні станції, машинно-тракторна майстерня, приміщення 20 шкіл, вчительського інституту й педагогічного технікуму, 40 клубів, 180 корівників, свинарників та вівчариків, 62 зерносховищ, 693 житлові будинки.

Фашисти вивезли з району більше 26 тисяч голів великої рогатої худоби й коней, понад 420 тисяч штук птиці, майже 361 тисячу центнерів хліба, багато іншого добра. Треба мати на увазі, що тут не враховані дані по нинішніх Приютненській, Любимівській та Новозлатопільській сільських Радах, які на той час входили до Новозлатопільського району.

Тільки колгоспам району за час окупації було завдано збитків на 302 мільйони карбованців. А коли врахувати державний сектор та міське господарство, то сума збитків досягне 539,4 мільйони карбованців.

Сумну картину являв собою наш район в перші дні після визволення. Забур'янені поля, в селах і містах на місці сотень будівель — руїни й згарища з обгорілими, понівеченими деревами навколо, населення — переважно змарнілі, обірвані жінки, старики та підлітки. Ось що свідчать архівні дані. На 14 вересня 1943 року в селі Марфополі налічувалось: жителів всього 565, у тому числі: чоловіків віком від 16 до 60 років — 26, жінок віком від 16 до 55 років — 127, підлітків віком від 12 до 16 років — 75. Громадське тваринництво колгоспу села Марфополя складалося із 26 голів великої рогатої худоби, в тому числі 7

волів і 18 телят, 2 свиней, 10 коней, в тому числі 3 робочих і 6 лоша та 191 голови птиці.

Не вистачало не тільки тягла та знарядь. У селах Воздвижівської сільської Ради за станом на 1 липня 1944 року жило 2347 чоловік. А працездатних у місцевих колгоспах було лише 537, у тому числі чоловіків — 33. Лише 5 працездатних чоловіків було в колгоспі імені Чапаєва.

Окупанти майже повністю вивезли або знищили виробничі засоби. Ось дані із звіту колгоспу імені Карла Маркса. Станом на 1 січня 1944 років в господарстві налічувалося: великої рогатої худоби — 37 голів, у тому числі 9 корів, 6 волів, 16 телят; свиней було 10, овець — 2, коней — 19, в тому числі робочих — 12. 3 машин господарство мало 16 плугів, 3 луцильники, 16 сівалок, 12 лобогрійок, 13 сінокосарок та ще деякий реманент.

Перелік подібних прикладів можна продовжувати й продовжувати. Бо таким же чином фашисти "попрацювали" і в усіх інших населених пунктах.

Але, як не тяжко було, життя в районі не завмерло. Вже до 12 листопада 1943 року колгоспи мали 34 птахоферми, для відновлення яких трудящі за почином колгоспників колгоспу "Плугатар" Хвалибогівської (нині Добропільської) сільської Ради здали по кілька курок з особистих господарств. Колгоспники ставили на ферми також свиней, поросят, молодняк великої рогатої худоби. Так, К.П.Заїченко передав колгоспові імені 72 Ленполку (Долинська сільська Рада) свиноматку й вісім поросят.

Перед окупацією району колгоспники розібрали частину громадського добра й переховували його. Після визволення все повернули колгоспам. Зокрема, М.І.Васюта привела на ферму колгоспу 1-е Серпня корову, трудівники колгоспу "Червоноармієць" повернули 300 пудів збереженого зерна.

Документи, що зберігаються в районному архіві, дозволяють детальніше зупинитися на шкоді, заподіяній фашистами такій важливій сфері обслуговування населення, як торгівля. Зокрема мова піде про втрати районної споживспілки та заготівельної контори.

Без даних по Новозлатопільському району (який на той час був окремою адміністративною одиницею) втрати складають за цінами того часу 5815335 карбованців. З них вартість безпосередньо товарів

становить 2718110 карбованців (46,7 відсотка), в тому числі: по Гуляйпільській споживспілки — 810150 крб., Успенівський — 247850 крб., Туркенівській (нині Малинівська сільрада) — 229068 крб., Санжарівській (нині Полтавська сільрада) — 156316 крб., Воздвижівській — 1345857 крб., Хвалибогівській та Варварівській (нині Добропільська сільрада) — 237333 крб., Темирівській — 80825 крб., Марфопольській — 70138 крб., Верхньотерсянській — 64350 крб. та заготконторі — 233940 крб.

Звичайно, цими цифрами тепер не здивуєш нікого, надто дрібно-масштабними вони здаються для нашого нестабільного інфляційного сьогодення. Тому для порівняння (хоча і дещо примітивного) можна навести декілька прикладів. Державна ціна цукру-піску в той час становила 4,5 крб. за один кілограм, кухонної солі — 46 коп., вартість одного бруска господарського мила була 20 коп., а одного літра гасу — 26 коп., одного кубометра дров — 80 коп., однієї тонни кам'яного вугілля — 120 крб.

Товарної маси після "господарювання" окупантів в торговельній мережі практично не залишилося. Так, вовняних виробів, трикотажу, готового одягу, мануфактури та взуття було пограбовано, спалено і знищено на 490 тисяч крб., галантерейних, парфумерних та культтоварів — на 925 тисяч крб.

В результаті грабунків і нищення загарбниками господарства райспоживспілки не дійшли до покупців (хоч і в мізерній кількості) такі вкрай необхідні, дефіцитні в час війни товари, як кухонна сіль (220 тонн), близько двох тонн цукру, 44365 брусків господарського мила, 1,3 тонни гасу, 373 тонни кам'яного вугілля та багато інших.

Загарбники під час відступу спалили, знищили та вивели з ладу, частково зруйнувавши, 42 торговельних, виробничих, господарських та житлових споруд, в тому числі 17 магазинів, хлібопекарню, бойню, завод газованої води.

У споживчих товариств району окупанти відібрали 18 одиниць транспортних засобів (вантажну автомашину, однокінні та парокінні брички, тачанки), 2 коней, які були головною тяговою силою.

Втрати майна і продукції заготівельної контори райспоживспілки обчислюються сумою в 891560 крб. В акті комісії по установленню збитків від окупантів, який датовано 26 грудня 1943 року, відмічено, що "...під час окупації німецькими військами вся наявна сільськогос-

подарська продукція на складах і перевалках була розграбована ними... Під час втечі німецькі фашисти... спалили всі будівлі заготконтори і знищили все уціліле майно й інвентар".

Такі факти жорстокості, розбою і грабунків, повідали нам архівні документи, і ми не повинні про них забувати.

На другий день після звільнення міста Гуляйполя був створений райвиконком (голова Д.Акімов) і райком партії (О.Ф.Блізніченко).

* * *

Медичне обслуговування при окупації району було майже відсутнє. Ось дані захворювань за 8 місяців (1 січня - 1 вересня) 1943 року.

По Туркенівській лікарнянській дільниці було зареєстровано хворих сипним тифом 300 осіб, з них 40 госпіталізовано; дитячим коклюшем - 200 (госпіталізовано 50), скарлатиною — 20, дизентерією — 100 (госпіталізовано 40). По Гуляйпільській дільниці статистика мала такий вигляд: сипного тифу — 511 випадків (госпіталізовано 510), дизентерії — 104 (44), коклюшу — 15 (0), малярії — 115 (госпіталізовано 1-го хворого).

Тому зразу ж після звільнення району відновили роботу усі лікарські установи.

30 вересня 1943 року виконком Гуляйпільської районної Ради депутатів трудящих видав постанову "Про заходи боротьби з епідемічними захворюваннями". Для її виконання створювалась комісія з 4-х осіб (голова Міщенко). Було проведено подвірне обстеження, прибирання й очищення дворів, медичний огляд населення.

Тільки при Туркенівській лікарській дільниці (обслуговувала в основному населення Туркенівської і Санжарівської сільрад) за 20 днів листопада 1943 року обстежено 516 осіб дорослого населення і 209 учнів, виявлено у 29 осіб коросту, у 20 — малярію, у 390 — воші, у 26 — брюшний тиф. А при подвірному обході 129 дворів зафіксували у 304 осіб воші, 76 вошивих сімей поставили на облік. Із 150 учнів Туркенівської НСШ, які пройшли медогляд, у 60 виявили воші (40 відсотків учнів), а в 1 класі — 70 відсотків.

В колгоспі імені Сталіна Туркенівської сільради при подвірному обстеженні 50 дворів у 38 сім'ях були воші.

В 4-му кварталі 1943 року по Гуляйпільському району обстежили 7848 осіб і оглянули 3188. У 206 осіб виявили коросту, 29 — малярію,

1333 — воші. Одночасно з оглядом населення медичні працівники проводили бесіди на медичні теми. Вони провели 371 бесіду по сипному тифу, 75 — брюшному тифу, 9 — дифтерії, 5 — скарлатині, 4 — по вошах і 83 — на різні медичні теми, а всього — 547 бесід. За цей період побудували три лазні, відремонтували 60 колодязів.

Крім Гуляйпільської лікарні в районі працювали амбулаторії в селах Воздвижівці, Туркенівці, Успенівці і в зернорадгоспі.

* * *

Відразу ж після визволення Гуляйпільля почалася відбудова народного господарства і підготовка до осінньої сівби.

Через місяць-півтора в райцентрі запрацювали промартіль "Червоний металіст", маслозавод, млин, бібліотеки, райклуб. В 66 школах району 5290 учнів сіли за парти.

До 1 листопада трудівники села закінчили збирати врожай 1943 року, посіяли 15 тисяч гектарів озимої пшениці, підняли на зяб 14,5 тисячі гектарів ріллі, засипали в комори для весняної сівби 19000 центнерів зерна. Ці результати давалися важкою працею стариків, жінок і дітей. Адже не вистачало тяглової сили і посівного матеріалу. Їх збирали по дворах, вимінювали в інших колгоспах і навіть районах.

Для проведення польових робіт в колгоспах потрібні були машини і трактори. Тому працівники МТС збирали запасні частини, виточували нові, ремонтували ті трактори, які уціліли.

Так, тракторист Г.П. Тарновський, коли фашисти знищували все при відступі, перегнав трактор в безпечне місце і заховав. Комбайнери М. Хохотва та І. Хохотва з колгоспу імені Чапаєва (Воздвижівська сільрада) розібрали комбайни на частини і заховали їх. А дружина бригадира тракторної бригади І. Лаврика з колгоспу імені Будьонного (Хвалибогівська сільрада) зберегла 500 літрів пального.

21 грудня 1943 року у газеті "Червоне Запоріжжя" В. Горшковський надрукував статтю "Колгосп "Авангард" сьогодні". Подаємо її повністю: "На білому тлі снігу особливо різко виділяються обгорілі, зруйновані німцями безверхі хати, комори, ферми.

Але серед цих руїн уже примітні сліди нового життя. Ось свіжою соломою накрито дах корівника. В ньому тепер уже є 22 дійних корів і 19 телят. В другому хліві міститься невеличкий табун свиней, далі — пташарня.

— Все це врятували колгоспники від клятих німців, а також здали з свого домашнього господарства на розвід у колгосп, — розповідає голова артїлі тов. Дробот.

Колгосп "Авангард" був одним з багатих в Новозлатопільському районі, мав широко розвинене тваринництво. На молочнотоварній фермі, наприклад, було 600 голів великої рогатої худоби, на СТФ — 300 свиней. Птахоферма налічувала біля 1000 курей. Але німці вигнали та постріляли майже всю худобу, яку не вдалося їм угнати за Дніпро, знищили будівлі.

Тепер колгоспники докладають всіх зусиль, щоб скоріше відбудувати своє господарство. Спільній справі допомагають всі. Одні як, наприклад, жінки червоноармійців Олена Волобуєва, Настя Стрілець, здали на ферми своїх телят, курей, другі — як-от: Надія Брацило, Ганна Дяченко, крім матеріальної допомоги колгоспові, стали організаторами відбудови — бригадирами, ланковими.

Надія Брацило у своїй бригаді добре організувала переміщення зерна, ремонт сівалок, плугів, борін.

Авангардівці добре розуміють свій священний обов'язок - допомагати фронту. Виконавши план здачі хліба до фонду Червоної Армії, вони тільки за перший день хлібозаготівель продали державі більше 800 пудів зерна. Молока здано на 2500 літрів більше, як намічалось.

Останнього часу в колгосп надходить багато листів від евакуйованих колгоспників, від бійців і командирів Червоної Армії, які запитують про життя колгоспу, про своїх рідних, висловлюють гаряче бажання повернутися до рідного "Авангарду".

Ось лист від командира тов. Л.С. Йорш (до війни він був головою цього колгоспу). Йорш пише: "...Я обіцяю Вам помститися за кров невинних жінок, стариків і дітей, за наші спалені хати. Буду боротися до останньої краплі крові, а ви, товариші колгоспники, працюйте не покладаючи рук, скоріше відбудуйте колгоспи".

Заклик земляка-фронтовика ще більше мобілізує колгоспників працювати по-фронтовому."

* * *

На кінець грудня 1943 року в Успенівській МТС було готових до роботи 25 тракторів різних марок, в основному ХТЗ, а в Гуляйпільській МТС — 19 тракторів.

15 вересня 1973 року той же Л. Дробот з с. Новозлатополя згадував: — Відступаючи німці спалили кращі будівлі села, майстерню МТС, всі тваринниці приміщення колгоспу, будинок культури, пошту, магазини, бібліотеку та інші культурно-побутові приміщення. Чорна хмара диму від численних пожеж закривала небо. В страшні руїни перетворили окупанти все краще, що збудували мої земляки майже за сто років існування села.

Залишили німці в нашій селі майже одні згарища. Треба було відбудувати і розвивати господарство. Але чим і з ким? Адже в колгоспі в той час налічувалось всього 125 чоловік (85 жінок, 40 підлітків, стариків та інвалідів). Не вистачало тягла, інвентаря. В господарстві лишилося 4 коней, декілька пар волів, 12 кінних плугів, 15 борін, 13 свиней та 41 голова великої рогатої худоби, в тому числі 20 корів. З цього і розпочали ми господарювати.

Мене в той час обрали головою колгоспу "Авангард". Дуже важко було. Не вистачало досвіду. Всюди працювали жінки та діти. Косами косили хліб, молотили котками, на плечах носили насінний матеріал із залізничної станції за 25 кілометрів.

Важко сказати, якої тільки роботи не переробили жіночі та дитячі руки. Але, незважаючи на труднощі, працювали колгоспники завзято. Адже для фронту потрібні були хліб та інші продукти.

В 1943 році валовий збір зерна в колгоспі склав 2554 центнери. Це, звичайно, дуже мало. Але ми пишалися, що частинка і нашої праці внесена у всенародну справу визволення і зміцнення рідної країни.

Згадуються мені наші перші передовики — Н. Брацило, Я. Пидоря, М. Піддубна, М. Харківська, Н. Грицаєнко, Н. Шинкаренко та багато інших, своєю ударною працею вони показували приклад усім колгоспникам.

Не дивлячись на тяжкі роки війни, деяку допомогу колгоспам подавала держава: виділяла насіння для посіву, продукти харчування, тягло, машини, будматеріали і обладнання. Та головна ноша лягла на плечі гуляйпільців, і вони працювали самовіддано, щоб одержати хліб і м'ясо, щоб наблизити День перемоги.

Характерним для того часу є витяг з доповіді виконкому райради "Про підсумки роботи сільського господарства в 1944 році": "Весняно-посівна компанія 1944 року проходила у надзвичайно важких умовах: насіння в колгоспах фактично не було. Все ж таки господарства

району своєчасно зібрали в колгоспників і частину закупили в колгоспах Андріївського району. Не вистачало тягла. Колгоспники Темирівської та Туркенівської сільрад майже все зерно перенесли вручну в колгоспи на собі за 19-20 км. Дружина фронтовика Варвара Жилінська з колгоспу імені Челюскіна (с. Ольгівка Санжарівської сільради — Авт.) перенесла 100 кг зерна на відстань 20 км, а Г. Каретник з колгоспу імені Карла Маркса — 200 кг, комсомольсько-молодіжна бригада цього ж господарства (секретар Шевченко) перенесла більше 510 пудів зерна.

Колгоспники сільгоспартілі "Шлях Леніна" (Темирівська сільрада - Авт.) перенесли за 50 км теж 510 пудів посівматеріалу.

Примітка. Зерно носили зі станції Гуляйполе.

Весняну сівбу колгоспники району закінчили за 20 робочих днів. Посіяли 20640 га, з ранніми впоралися за 7 робочих днів, перевищивши план на 3%. Основним тяглом були корови. В артілях їх працювало по 30-60 голів у день.

Так, в колгоспах "Комуніст" (с. Санжарівська) трудилося 42 корови, "Колективіст" (м. Гуляйполе) — 54, імені Карла Маркса — 30 корів кожного дня.

Уже на 13 квітня 25 колгоспів з 55 закінчили сівбу ранніх культур. Такі колгоспи, як "Колективіст" (м. Гуляйполе), "Більшовик" (Варварівська сільрада) та імені Кірова (с. Долинка), а всього їх 6, закінчили сівбу ранніх за 4, а 17 колгоспів — за 6 днів.

Найкраще на весняній сівбі працювала тракторна бригада Сергія Сергієнка (Успенівська МТС у Санжирівській сільраді). Вона виробила на 15-сильний трактор по 203 гектари та зекономила 1289 кілограмів пального.

Для допомоги в колгоспи зі східних областей Союзу в наш район за два роки після визволення надійшло 546 коней, 235 голів великої рогатої худоби, 1570 свиней, 1800 овець. Для відбудови споруд господарствам надано 180 тисяч карбованців кредиту, а МТС одержали 40 нових тракторів.

Для відновлення ферм колгоспники здавали в колоспи з власних господарств молодняк великої рогатої худоби, птицю і т.п.

Так в артілі "Плугатар" Хвалибогівської сільради (нині Добропілля) колгоспники зібрали по декілька курей. Цей почин був підтриманий і в інших господарствах району. До 12 листопада 1943 року в районі з допомогою селян було відновлено 34 птахоферми.

Г.С.Козуб з колгоспу імені Ілліча передав на ферму телицю і свиноматку, а С.Г.Третяк з цього ж господарства — телицю, свиноматку і 5 центнерів хліба. С.Д.Глоба — 6 гусей, стільки ж качок і 15 курей.

Цьому допоміг і лист райвиконкому від 5 жовтня 1943 року, направлений головам сільрад, такого змісту:

"Німецько-фашистські мерзотники за два роки свого господарювання в районі знищили всі колгоспні ферми. Те, що колгоспники створювали десяток років своєю чесною працею, то німці за два роки розграбували, вивезли в Німеччину, знищили при відступі. В колгоспах району не залишилось жодної птахоферми, без якої колгосп не повинен бути.

Райвиконком пропонує негайно розгорнути масову роз'яснювальну роботу по відбудові птахоферм Вашої сільради шляхом добровільного збору різної птиці в колгоспників (2-3 голови з двору).

Нема таких колгоспників, які б йшли проти заходів зміцнення колгоспів (?! — Авт.).

Про хід роботи інформуйте райраду 5-10-15-20-25 числа кожного місяця."

*Голова райвиконкому
Секретар*

*Акимов.
Куц".*

Селяни повертали сховане від фашистів зерно, худобу та інше колгоспне добро.

Та ця робота по поверненню йшла не активно, тому для її прискорення Гуляйпільський райвиконком видав постанову від 14 жовтня 1943 року "Про повернення всього майна, зерна, худоби тощо, взятого на зберігання громадянами при окупації території Гуляйпільського району німцями." Ось її зміст:

"В період окупації Гуляйпільського району німцями, а також при відступі німців багато громадян взяли на зберігання державне та колгоспне зерно, худобу та інше майно, а також майно, яке належало кооперативним та громадським організаціям і приватним особам, і до цього часу ще повністю не повернули.

Гуляйпільський райвиконком постановляє: Всім особам, які взяли на зберігання вищеназване майно в 3-денний строк здати його повністю.

До осіб, які ухиляються від добровільної здачі привласненого майна будуть застосовуватись заходи по закону воєнного часу. (?)!

Виконання цієї постанови покласти на органи міліції.

Голова райвиконкому
Секретар

Акимов
Куц".

І повернення колгоспниками майна та худоби пішло "активніше". Для ферм населення передано 409 голів великої рогатої худоби, 45 свиноматок і 189 поросят.

На 7 листопада 1943 року на фермах колгоспів району стояло 800 голів великої рогатої худоби.

Організовувався і збір зерна на потреби Червоної Армії. На 12 грудня 1943 року по Туркенівській сільраді було зібрано 3500 пудів зерна з особистих запасів колгоспників. Феодосій Северин та Кіндрат Коровка здали по 42 пуди. В Успенівській сільраді зібрано 2094 пудів, а колгоспник артілі "Дніпрельстан" (Варварівська сільрада) Яків Горпинич здав 60 пудів хліба, Федір Малько та Варвара Горпинич — по 54 пуди, Ф.М. Циб з колгоспу імені Сталіна (Успенівська сільрада) — 9 пудів хліба і 3 пуди картоплі, В. Савченко з колгоспу "Переможець" (Верхньотерсянська сільрада) — 18 пудів пшениці, 12 пудів соняшнику та 6 пудів картоплі.

Трудовники артілі імені Кагановича здали 1296 пудів хліба, 372 пуди картоплі, 132 — соняшнику, а колгоспники Затишанської сільради — 3630 пудів хліба, 450 пудів соняшнику і 654 пуди картоплі.

Тільки за перші дні листопада 1943 року селяни району здали 43200 пудів зерна, 5700 пудів соняшнику тощо.

6 листопада 1943 року вийшов у світ перший після визволення номер районної газети "Сталінським шляхом". Про цю знаменну подію згадувала 21 серпня 1982 року тодішній її редактор Раїса Гнатівна Зінчик.

* * *

Зразки високої самовідданості виявляли й трудовники промисловості. На протязі 1943-1944 років відновили роботу колективи взуттєвої фабрики, промартілей "Червоної металіст", "Спартак", "Хімік", цегельного заводу, промкомбінату, харчокомбінату, державного млина. Запрацювали також районна лікарня і поліклініка, педагогічний технікум.

Працюючи на відбудові зруйнованого господарства, жителі району всіляко допомагали Червоній Армії успішно громити ненависний ворога. Вони розпочали збір грошей на бойові літаки і танкові колони.

СТАЛІНСЬКИМ ШЛЯХОМ

МОСКВА, КРЕМЛЬ

ТОВАРИШЕВІ СТАЛІНУ

Лист від трудящих Гуляйпольського району

Дорогий наш товарише Сталін! Життя вільної Радянської Республіки, створеної в боротьбі з фашистським рабством, є великою радстю, досягнутою з великою ціною. Ми всі радіємо за тебе, Сталін, за нашу Радянську Армію, за нашу Вітчизну, за нашу свободу, за нашу перемогу над фашистським звіром. Ми всі радіємо за тебе, Сталін, за нашу Радянську Армію, за нашу Вітчизну, за нашу свободу, за нашу перемогу над фашистським звіром. Ми всі радіємо за тебе, Сталін, за нашу Радянську Армію, за нашу Вітчизну, за нашу свободу, за нашу перемогу над фашистським звіром.

НЕДІЛЯ

7

Листопада

1943 р.

№ 2

Ціна 15 коп.

НА РУТНАХ ПОЧИНАЄТЬСЯ НОВЕ ЖИТТЯ

<p>Відбулася перша продукція масложаводу</p> <p>Голова на заводі Микола Сидорук разом з працівниками заводської бригади. Завод працює з повною продуктивністю. Всього випущено 120 тонн масла.</p>	<p>Відкриваються культурні заклади</p> <p>Нимецько-фашистські банда, які підпалюють села, знищують культурні заклади, вбивають людей, відносять до катів, відносять до катів, відносять до катів.</p>	<p>Розпочалися ремонтні роботи</p> <p>Після звільнення району від фашистських банда, розпочалися ремонтні роботи в школах, клубі, лікарні, в будівництві нових будівель.</p>
---	--	---

Тільки в лютому 1944 року колгоспники Туркенівської сільради внесли на будівництво бойових літаків 62654 карбованці, колгоспу "Шлях Леніна" (Темирівська сільрада) — 21640, "Колективіст" (м. Гуляйполе) — 13536 карбованців. А всього по району зібрали 1300 тисяч карбованців.

В кінці лютого 1944 року в Москву Голові Державного Комітету Оборони Й.В.Сталіну була направлена телеграма за підписом голови райради В.Юрченка та секретаря РК КП(б)У О. Блізніченка такого змісту: "Колгоспники, робітники і службовці Гуляйпільського району Запорізької області, палаючи бажанням віддячити Червоній Армії за звільнення нашого району і допомагати доблесним бійцям якнайшвидше розгромити німецько-фашистських загарбників, зібрали 1300000 карбованців у фонд оборони Батьківщини."

А незабаром гуляйпільці одержали і відповідь:

"Передайте трудящим Гуляйпільського району, котрі зібрали 1300000 карбованців на будівництво танкових колон і ескадрилій літаків, мій братній привіт і подяку Червоної Армії."

Й.Сталін".

Допризовники в Гуляйполі через районну газету звернулись до гуляйпільців про збирання коштів на озброєння українських формувань. А 5 квітня 1944 року за підписами голови райради Павліченка і секретаря РК КП(б)У Блізніченка в сільради направили листи. Ось текст одного з них:

"Голові Воздвижінської сільради.

Виконком сільради депутатів трудящих та райком КП(б)У зобов'язує Вас підтримати ініціативу бійців учбового пункту Гуляйполя про збирання коштів на озброєння 1-х українських формувань.

Обговорити звернення допризовників учбового пункту Гуляйполя, надруковане в газеті "Сталінським шляхом" від 4 квітня 1944 року, на партійно-комсомольських зборах.

Планове завдання Вашій сільраді 4 тисячі карбованців, які Ви повинні розподілити серед ваших колгоспників .

До 10 квітня 1944 року провести збір коштів і здати в Держбанк."

Згідно з "ініціативою" допризовників та "плановим завданням" на озброєння частин зібрали 290482 карбованці. Крім того в районі була проведена "добровільна" передплата на третю і четверту Державні воєнні позики (1944 та 1945 роки) на суму 12200 тисяч карбованців, з яких 4500 тисяч внесено готівкою та на третю грошово-речову лоте-рею — на 100 тисяч карбованців.

В артілі "Червоне Заріччя" до столу, де проводилась передплата на четверту державну воєнну позику підійшов 63-річний колгоспник Кирило Федорович Зіненко. Він звернувся до присутніх: "За роки Вітчизняної війни гітлерівські варвари нанесли нашому народному господарству великі збитки, посиротили багатьох наших дітей. Перемога над ворогом уже близька. Радянський народ і його армії здобудуть її найближчим часом. Щоб прискорити день перемоги над ненависним ворогом, я віддаю у позику державі 6000 карбованців, зараз же вношу її готівкою і закликаю вас, товариші, активною участю у передплаті позики допомогти Червоній Армії нанести остаточний удар по ворогові."

Працівники земельного відділу району відрахували свою місячну зарплату у четверту державну позику. О.Рогач, Л.Стеценко та інвалід Вітчизняної війни 2-ої групи К.Турлак тут же внесли 50% передплаченої суми готівкою.

Молодь та школярі організували збір продуктів і різних речей для бійців Червоної Армії. Так, учні Гуляйпільської СШ № 1 в січні 1944 р. зібрали і підготували 60 індивідуальних посилок для фронтовиків. Збирали теплі шкарпетки, носові хустини, кисети для тютюну, табак, сало, фрукти тощо. Відсилали шарфи, печиво, масло та інше. Тільки до 7 листопада 1944 року в районі зібрали різних подарунків і відправили 120 пудів.

А керівники Воздвижівської сільської ради передали дивізії, яка звільнила село від фашистських окупантів духові інструменти. Ось що вони писали в листі від 20 вересня 1943 року:

*"Командиру 127 Чистяківської стрілецької дивізії майору Бутенкову
Начальнику політвідділу гвардії підполковнику Іванову*

Воздвижівська сільрада разом з представниками колгоспів села Воздвижівки: імені Чапаєва, імені 17 партз'їзду і "Більшовицька боротьба" в честь звільнення села Воздвижівки Гуляйпільського району частинами 127 Чистяківської стрілецької дивізії і в знак подяки передає в дарунок через представників командування капітана тов. Бабченка і тов. Шабаліна колгоспні духові інструменти, які складають одну трубу, два барабани, два альти, одного баса і ударних інструментів (барабан і тарілки).

Ми впевнені, що наш скромний подарунок нашим визволителям Червоної Армії посилить ще міцнішу дружбу фронту і тилу і стане запорукою успішного розгрому німців і вигнання їх за межі Радянської України."

Воїни-визволителі із музичними інструментами, які після визволення у 1943 році їм подарували вдячні воздвижівці

Лист підписали: голова Воздвижівської сільради Холод, секретар Стасик, голови колгоспів: імені Чапаєва Карабут, імені 17 партз'їзду Васильченко і "Більшовицької боротьби" Стасик.

Подарунок із восьми духових інструментів прийняв начальник дивізійного клубу капітан А.Бабченко, про що й розписався.

Крім різних "добровільних" пожертвувань колгоспники повинні були виконувати і обов'язкові поставки. Так, кожний двір мав здати державі 40 кг м'яса та 1000 літрів молока незалежно від наявності худоби. Навіть доводили податок на кожне фруктове дерево. В результаті нищились сади на присадибних ділянках.

9 березня 1944 року райвиконком довів до кожного двору додатковий план здачі молока у фонд Червоної Армії. Ті, які були звільнені від обов'язкових поставок, повинні здати по 200 літрів, а які здавали — по 50 літрів молока.

"Робітничо-селянська Червона Армія повсюди гонить німецьких загарбників все далі і далі на захід, звільняючи сотні сіл і міст від німецько-фашистської неволі, — йшлося у постанові райвиконкому. — Натхненні перемогами нашої доблесної Червоної Армії, яка звільняє нашу Батьківщину від німецької окупації, колгоспи, колгоспники, робітники і службовці Радянського Союзу подають величезну допомогу шляхом здачі молока у фонд оборони Червоної Армії.

Цей прекрасний патріотичний рух, підтриманий громадянами всіх областей Радянського Союзу, дає госпіталям і лікувальним закладам тисячі тонн додатково молочної продукції. Наш район має всі умови для того, щоб також стати в числі передовиків по збору молока у фонд Червоної Армії шляхом залучення в цей загальнонародний рух колгоспників, звільнених від молокопоставки державі по 200 літрів з кожного колгоспника і які здають молокопоставки — по 50 літрів з кожного колгоспника.

На підставі постанови обласної ради депутатів трудящих від 16 лютого 1944 року виконкомом райради депутатів трудящих постановив:

1. Затвердити план здачі молока у фонд Червоної Армії в розрізі сільських Рад..."

Далі йде перелік сільських рад, яким доведено завдання окремо для тих, хто звільнений від молокопоставки і тим, хто здає до неї. Першою йде Гуляйпільська міська Рада, їй доведено завдання 65200 літрів молока першим і 364000 літрів для других. Далі Верхньотерсянська сільрада — 14600 і 7550, Воздвижівська — 16000 і 13850, Затишанська — 22000 і 2200 літрів і т.д.

А всього по району (міськраді і 14 сільрадам) було доведено план 226000 літрів молока для тих, хто мав пільги, тобто звільнених від молокопоставки, і 563600 літрів тим, хто не мав пільг, тобто виконував план молокопоставки.

"2. Зобов'язати голів колгоспів, — цитуємо згадану постановку райвиконкому, — провести масово-роз'яснювальну роботу серед колгоспників, звільнених від здачі молока, доводячи конкретне завдання до кожного, щоденно перевіряти виконання задачу молока колгоспниками у фонд Червоної Армії.

3. Виконком райради депутатів трудящих впевнений, що голови сільрад вживуть всіх заходів по забезпеченню виконання молокопоставки державі колгоспникам, а також задачу молока у фонд Червоної Армії — чим дамо лікувальним закладом і госпіталям додатково молочні продукти, тим самим прискоримо якнайшвидший і остаточний розгром німецько-фашистських окупантів."

Постанову підписали голова райвиконкому Павліченко і секретар Зверев.

У великих нестатках жили тоді трудящі району. Заробітки були мізерні та й ті заставляли відривати на різні пожертвування. Багато лю-

дей робили їх добровільно і це ті, в кого хоч щось було за душею, а більшість не мала ніяких статків. Таких заставляли примусово розписуватись у відомостях. Щоб оформити передплату позики, жінок викликали в сільраду, якщо котрась не хотіла підписуватись, бо не було за що годувати дітей, її замикали в одній з кімнат на всю ніч, це — щоб подумала. Відсидівши в холодній, жінка давала згоду на підписку, бо дома чекали голодні діти, та й заробіток (нараховані трудовні) теж ішов "добровільно" у фонд оборони.

Посильну допомогу трудівникам села подавали і учні старших класів шкіл Гуляйпілья: вони працювали на політці, збиранні врожаю зернових і пізніх культур все літо і місяць-два після початку занять. Частина заробленої оплати направляли у фонд оборони, фонд допомоги дітям-сиротам.

Наприклад. Учні Хвалибогівської НСШ виробили в колгоспах сільради 8921 трудовдень. Краще за всіх працювали учні 5-го класу: Ліда Дейнега — виробила 227 трудовнів, Шаповал — 208, Стариковський і Рибінцев — 200, Куш — 176, Кароліна — 160, а Орлов, Федоренко і Запара — по 100 трудовнів.

Найбільшу кількість трудовнів — 2780 мали на своєму рахунку учні 7-го класу. Із загальної кількості трудовнів 30% відраховували у фонд допомоги дітям-сиротам та інвалідам війни.

20 листопада 1944 року виконком Гуляйпільської райради та райком партії прийняли постанову "Про проведення місячника допомоги сім'ям фронтовиків, інвалідам Вітчизняної війни та дітям-сиротам."

Намічено було з 25 листопада по 25 грудня в районі провести місячник по збору продуктів, одягу і грошових пожертвувань серед населення. Гроші, зароблені на недільниках, повинні піти на рахунок допомоги сім'ям фронтовиків і дітям-сиротам. А до 30 листопада провести перевірку матеріально-побутових умов усіх сімей військовослужбовців та інвалідів війни і вжити по негайному наданню їм допомоги: ремонт квартири, завезення палива — для цього створити спеціальні бригади.

Пропонувалось налагодити виготовлення і ремонт взуття та одягу безкоштовно, виділити поросят для видачі сім'ям фронтовиків та інвалідам; провести повний облік дітей-сиріт і негайно їх розмістити у патронат та організувати їх всиновлення.

Для керівництва цією роботою була створена і затверджена комісія з семи чоловік.

Під час проведення місячника допомоги було утворено фонд допомоги сім'ям фронтовиків, дітям-сиротам та інвалідам. А саме: 846 центнерів хліба, 277 центнерів картоплі, близько 43 тисячі карбованців грішми та відремонтовано 349 квартир і завезено 2505 тонн палива.

Тоді ж при Успенівській СШ утворили організацію МОДР (міжнародна організація допомоги революціонерам). Її члени зібрали для дітей-сиріт 300 карбованців.

А за 1944 рік Гуляйпільський районний відділ Державного забезпечення виплатив допомоги та пенсії сім'ям військовослужбовців 4275219 карбованців. Крім цього, видано одноразову допомогу грішми — 23763 карбованців, хлібом - близько 850 центнерів. Згадані сім'ї отримали взуття, одяг, мануфактуру тощо.

А в колгоспах Марфопольської сільради під час проведення місячника допомоги відремонтовано будинки, за два дні завезено 36 гарб соломи для опалення, організовано збір пожертвувань. Колгоспниця Н.С. Козаченко із своїх запасів відпустила дітям-сиротам 30 кілограмів насіння соняшнику та 20 кілограмів пшениці, а колгоспниця М.С. Литвиненко здала до фонду допомоги 40 кілограмів кукурудзи і 30 кілограмів соняшнику.

Робітниці райпромкомбінату дітям-сиротам відрахували дводенний заробіток, а К.Котенко ще й черевики, К.Ляшенко 100 карбованців і подушку.

Працівники міськради — місячну зарплату перерахували в ході місячника.

Під час місячника проводився збір речей і продуктів. Так, учні Піщанської НСШ зібрали 1203 карбованців.

Непогано працювали трудівники села і в 1944 році. Крім виконання державних поставок, колгоспи здали у фонд оборони 218,5 тисячі пудів зерна, а колгоспники зі своїх заощаджень — майже 200 тисяч пудів.

Колгоспники артiлі "Пролетарський молот" Успенівської сільради здали на 1 січня 1945 р. 420 пудів, артiлі імені Сталіна — 246 пудів зерна, а особисто колгоспник І.Н. Каліберда — 100 кілограмів пшениці.

Державний план по хлібоздачі район виконав 10 вересня і вийшов на 1-ше місце в області.

Першого секретаря райкому партії Миколу Сергійовича Титова, голову райвиконкому Тихона Михайловича Лебеденка та уповноваженого Мінзагу Семена Григоровича Радіонова було нагороджено орденами

Вітчизняної війни I ступеня за успішне виконання плану хлібозаготівлі в 1944 році.

А в колгоспах за одержання урожайності зернових і технічних культур працівники отримали додаткову оплату. Так, ланка №2 колгоспу "Червоне Заріччя" (м. Гуляйполе) одержала додаткову оплату хлібом і грішми (2410 карбованців). А ланка Насті Марченко — два центнери хліба і здала його у фонд Червоної Армії.

Та, незважаючи на труднощі, господарства відбудовувались. В 1944 році на Гуляйпільщині вже діяли всі МТС, колгоспи і радгоспи, підприємства. Майже при відсутності техніки сільгоспартілі освоїли 81% довоєнних посівних площ, а колгоспи "Комунар" (с. Верхня Терса), "Комсомолец" (с. Санжарівка), ім. 17 партз'їзду (с. Воздвижівка) та ім. Ілліча (с. Новомиколаївка) досягли рівня довоєнних посівних площ. Попри неймовірні складнощі район успішно завершив 1944 сільськогосподарський рік і першим в області здав державі хліб, розраховався з МТС і вніс у фонд Червоної Армії 160 тисяч пудів.

Так основний державний план хлібоздачі на 1 січня 1945 року виконали... Гуляйпільський район — на 106,2 процента, Новозлатопільський — на 102,5. Понад план на зазначену дату здали... Гуляйпільський — 98027 пудів, Новозлатопільський район — 14237.

Це була перша визначна перемога трудящих Гуляйпільщини після визволення.

З потроєною енергією, помноженою на люту ненависть до ворога працювали робітники промислових підприємств Гуляйполя. На 276%, наприклад, виконували змінні завдання молодий стахановець промартілі "Червоний металіст" В. Терновий, на 249% — токар В. Білий. Не відставав від них 70-річний стахановець П.М. Макаренко — норми перевищував на 115-120%. Цей дідусь, приймаючи прапор за ударну працю, сказав: "Гітлерівські бандити поламали зуби об непереможну силу Червоної Армії. Наші воїни успішно громлять прокляту німчуру і незабаром піднімуть прапор Перемоги над Берліном. Ми не маємо права відставати від них і зупинятися на досягнутому. Будемо ж працювати ще краще, допоможемо своїй армії швидше добити ненависного ворога."

В середині 80-х років минулого століття пригадував ветеран праці Я. Чуб: "Я не брав участі у бойових діях проти ворога. Хоча, коли почалася Велика Вітчизняна війна, мені було 20 років, з яких 6 працював у машинно-тракторній майстерні (тепер це ремонтно-механічний за-

вод). З перших днів війни прагнув потрапити на фронт, та мене і ще 17 чоловік залишили в майстерні.

Відразу після того, як фашисти наблизились до Запоріжжя, ми отримали наказ евакуювати майстерню. Кожен тоді усвідомлював, що від нас Вітчизна чекає ударної праці і вагомого внеску у справу розгрому ворога.

Роботи по евакуації було багато. Головне — вчасно вивезти все обладнання. І вже у вересні 1941 року ми відправили станки й інші механізми в Ставропольський район Куйбишевської області. Хочеться сказати, що по дорозі нам просто щастило - жодного разу не потрапили під бомбардування.

Доїхавши до Куйбишева довелося все обладнання перевантажувати на баржі і нас буксиром по Волзі дотягли в Ставрополь. А була зима. І до місця призначення довозили обладнання на санях.

Розмістилась наша майстерня в приміщенні старої МТС. Працювати доводилось багато. З особистим часом ніхто не рахувався, бо прагнення у всіх було одне — трудитись так, щоб швидше наблизити перемогу.

Час був нелегкий — недосипали, недоїдали, але на долю не скаржились. Бо знали, що нашим батькам, старшим братам і товаришам там, на фронті, ще важче.

Наша ремонтна майстерня розміщувалась далеко від лінії фронту -десь за 900 кілометрів. Тому ми ремонтували в основному сільськогосподарські машини. Військової техніки було мало. Вона надходила тоді, коли її з фронту виділяли для господарств. Працювали по 12 годин. Зараз навіть уявити важко, як витримували.

Кожен трудився не заради слави. Про це тоді не думали. Прагнення було одне — допомогти фронту, допомогти нашим батькам наблизити день перемоги над ненависним ворогом.

І ось довгождана звістка про те, що визволили наше рідне Гуляйполе, і ми можемо повертатися назад. У 1944 році ми з усім обладнанням перебралися до Гуляйполя. Скільки радості було в кожного з нас. Повернулися додому! І знову продовжували працювати так же самовіддано, бо потрібно було відродити зруйноване ворогом. А в руїнах було майже все. Уціліли тільки два приміщення.

Почалася відбудова. Сутужно було тоді і з будівельниками, і з матеріалами. Навіть людей нам виділяли колгоспи.

Радісним було повідомлення, що Вітчизна нагородила мене медаллю "За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр."

Признаюсь, не чекав я такого. І дуже вдячний був партії і уряду, що так високо оцінили мій скромний внесок у розгром ворога".

1944 рік пригадує Л.М. Калугіна, ветеран праці, колишня робітниця районної друкарні: "Поглядаючи через вікно із свого робочого місця у двір, згадую нашу стареньку друкарню, що там стояла. Та й багато чого пригадую, йдучи новими вулицями міста.

Колись п'ятнадцятирічним дівчам почала ходити на роботу в друкарню. Цим же шляхом, що ходжу і зараз. Але тоді дорога була коротшою, бо ходила напростець, через двори — хати стояли далеко одна від однієї. Це зараз місто стало щільнішим і вищим.

Новий мікрорайон, добротні будинки, що потопають в зелені. І поряд з цим в пам'яті впливає місто післявоєнне — пошматоване осколками бомб, снарядів, із обгорілими стовбурами дерев, залишків хат. Виходячи із другої зміни, йшла додому, боязко поглядаючи на чорні стіни приміщення, де зараз розмістилися міська і районні Ради народних депутатів. А тоді там у руїнах гуляв вітер.

Були звичайно й вціліли будівлі, але повсюдно погляд натикався на купи цегли, згарища, обгорілі стріхи. І кожному, хто прийшов на виробництво після визволення міста від німецько-фашистських загарбників, довелося починати з того, що й мені. На розвалинах збирали вціліле дерево, цеглу, звозили у двір друкарні (а від неї після фашистів залишилися лише складові приміщення, там і містилися) і своїми силами будували нову. Розгортаючи згарища, вибирали по літері шрифт і розкладали в каси. Газети набирали вручну. Було в першу зміну набираємо газету, а на другу виходимо крутити станок, бо й друкували їх тоді вручну. Підніму ручку, та й повисну на ній, бо не так і легко прокрутити барабан.

Але знаходила сили і на відбудову. Бо, в першу чергу нам, молодим, необхідні були і бібліотека, і клуб, і школа, і багато чого іншого.

З друкарні через вікно видно ресторан та їдальню. А перед очима виникає невеличка прибудова, що стояла між теперішнім Будинком піонерів та кінотеатром "Космос". Та чи порівняєш їх? Так і з усім видом міста. Не можу співставити старе, зруйноване і нове, розквітле. А, може, й не хочу. Бо тоді з минулим згадується німецька комендатура, що була в приміщенні теперішньої школи № 1. Скільки сліз, горя, нелюдських мук і ненависті принесено тут людям, що мріяли жити щасливо, дружно, мирно.

Сумно згадувати знівечене місто, по якому ходили зі своїми болями в серці люди, яких не минула лиха війна.

Пригадую зруйнований міст через річку Гайчур, через який спочатку нашвидкоруч проклали дощані кладки, а вже потім виросла міцна будова. Хотілося б, щоб по ньому їхав лише мирний транспорт і віз все для господарств, для підприємств, для людей. Тільки не для війни".

Про життя і діяльність земляків у кінці 1944 року говорить Хроніка подій на Гуляйпіллі:

ЖОВТЕНЬ 1944 РОКУ

► Комсомольці та молодь колгоспу імені Карла Маркса (с. Марфополь), обговоривши на своїх зборах питання про допомогу фронту, вирішили власними силами посіяти у фонд оборони 5 га та для дітей-сиріт — стільки ж. Нині молодь працює на всіх роботах: сівбі, збиранні соняшнику, картоплі тощо.

► Річницею визволення Запоріжжя від фашистських загарбників молодь артіль "КіMOVEць" (с. Дорожнянка) зустрічає гарними показниками в роботі.

Так, комсомолец В.Ісаєнко щоденно засіває по 6 га при нормі 5. Від нього не відстає і молодий колгоспник В. Гура.

► В колгоспі "Більшовицька боротьба" (с. Воздвижівка) були проведені збори старих людей, на яких обговорено їх участь у проведенні осінніх робіт. На збиранні картоплі Т.С. Гоцуля, О.А. Браженко, М.С. Рябенко, О.Н. Стасик, М.Х. Гонтар норми виробітку виконують на 200 процентів. А сівачі І.Н. Лисенко та К.Р. Ковальов замість 4 га засівають 6-8 га.

► 1 жовтня в м. Гуляйполі відбулася районна олімпіада художньої самодіяльності. Перше місце виборів колектив клубу Воздвижівської сільської Ради.

На обласну олімпіаду виділено хор, оркестр та індивідуальних виконавців т.т. Лисенко, Зернову та Бондар. Хоровий і музичні гуртки (керівники т.т. Бондар, Кравець) та солістка хору Зернова нагороджені грамотами. Серед драматичних колективів перше місце посів колектив клубу м. Гуляйполя (керівник тов. Погоржельська). Його нагороджено грамотою. Нагороджений грамотою і учасник цього колективу виконавець російських пісень Григорій Грачов. Драмколектив і Г. Грачов ма-

ють право участі в обласній олімпіаді. На ній будуть і виконавці танцювальних номерів клубу Хвалибогівської сільради т.т. Запара, Онопрієнко, Кулакова та декламатор художніх творів тов. Лазько з клубу с. Успенівки.

➤ 2 жовтня сіли за парті 2127 учнів старших класів неповно-середніх і середніх шкіл району. Відділ народної освіти одержав і розподілив по школах біля 3000 примірників нових підручників, зошитів, олівців, пера та канцелярське приладдя.

➤ На 6 жовтня в колгоспі імені Молотова Затишанської сільради з 55 га кукурудзи зібрано лише 6 га, в колгоспі імені Ворошилова Успенівської сільради з 100 га зібрано 11 га, а в колгоспі імені Карла Маркса Марфопільської сільради — з 40 тільки 5 га.

Теж і з збиранням соняшнику. Так, в колгоспі імені Горького Ново-григорівської сільради з 100 га впорано 18, в колгоспі "Комсомолец" Санжарівської сільради — з 80-35 га, а в колгоспі "Серп і Молот" Марфопільської сільради — з 61 — 6 га. Але більшість колгоспів району закінчують збирання пізніх культур.

➤ В артлі "Заповіт Леніна" (м. Гуляйполе) колгоспниця Дуня Альохіна за один день зрізала вручну кошики соняшнику на 2-х гектарах при нормі 0,20 га.

Хто ж така Дуня Альохіна? Дуня з перших днів визволення пішла на відбудову господарства. (Німці спалили її хату, мати померла). Дівчина на плечах носила зерно з елеватора, ходила за плугом, сівалками, полола з досвіта і до пізна. Виконувала по чотири норми. На жнивах в'язала снопи замість 450 по 600, а потім до 2000 за день. Була учасницею зльоту передовиків у Запоріжжі. На просі полола замість 0,25 га по 1,6 га. А соняшнику прополола 2,2 га при нормі 0,20 га.

➤ В колгоспі імені Чапаєва (с. Воздвижівка) організована майстерня по ремонту взуття. Правління виділило для цього зручне приміщення, майстрів забезпечено потрібним інструментом.

➤ На сьогодні в районі відбудовано: районний клуб, кінотеатр, 7 сільських клубів, 7 хат-читалень, 13 червоних кутків, організовано 16 бібліотек.

➤ Учні Варварівської початкової школи виламали 8 га кукурудзи і збрали цибулю з 6 га.

➤ Річницю визволення Запоріжжя від німецької окупації сім'я Шевченко Марії Василівни (колгосп імені Карла Маркса, с. Марфополь)

зустрічає стахановською працею. Чоловік Марії Василівни загинув на фронті, сама вона норми виробітку виконує на 200-250 відсотків. Її дочка Саня теж перевиконує норми, а син Іван на боронуванні за день обробляє по 6-7 га.

➤ Колгоспники артлі імені Петровського Петрівської сільради повністю виконали план хлібопоставок і натуроплати МТС, додатково до фонду Червоної Армії вивезли 150 центнерів хліба. Колгоспники М. Чучко, М. Бабич, Н. Усенко на своїх коровах вивозили по 25-30 центнерів зерна щоденно і заробили кожна по 250 кілограмів хліба. Старики-сівачі Іван Тетянченко та Омелько Шаповал перевиконують норми на сівбі.

➤ Колектив райлегпрому план по виробництву виконав на 176 відсотків. Уже відбудоване приміщення нового взуттєвого цеху.

➤ Колгосп "Політвідділ" Новогригорівської сільради одним із перших в районі виконав план осінньої сівби. Кращі сівачі Шелех, Шушур, підлітки Бичко і Панченко.

➤ Трудящі району здійснюють шефство над Н-ським госпіталем, підвозять подарунки та продукти для бійців. Зачинателями шефської роботи в нашому районі стали колгоспники артлі імені Кірова (с. Долинка). Для поїздки в госпіталь залучені колгоспники, а саме: т.т. Гайдус, Івченко та Юхименко, які часто їздять до бійців, возять їм подарунки і підтримують зв'язок з госпіталем. Днями вони доставили бійцям одну тонну картоплі, півтонни моркви, три центнери борошна, півтонни буряків та 50 кілограмів олії.

Гарні подарунки для поранених бійців організували колгоспники Гуляйпільської артлі імені 1-го Серпня та "Ударник".

➤ Гуляйпільський район першим в області завершив план хлібоздачі.

➤ 28 жовтня постановою виконкому райради та райкому партії було встановлено перехідний Червоний прапор та районну Дошку пошани для переможців у переджовтневому соціалістичному змаганні. Червоним прапором нагороджуватимуть колгоспи, МТС і радгоспи — переможців змагання. На дошку пошани будуть заноситися колгоспи, бригади, радгоспи, МТС, прізвища колгоспників, робітників МТС і радгоспів — переможців змагання.

В районі розпочалася масова реалізація квитків четвертої грошово-речової лотереї. Колгоспники Долинської сільради за 20 годин реалізували її на 70000 крб., з них 60000 сплатили готівкою. Голова

артілі імені 72 ленполку Раденко купив квитків на 1 тисячу карбованців, а 54-річний колгоспник цієї артілі Денисенко придбав їх на 1500 крб. І за них заплатив готівкою.

➤ В колгоспах Туркенівської сільради реалізовано квитків на 72500 крб. Голова колгоспу імен Шмідта Панасейко взяв квитків на 1500 крб., а бригадир Серета — на 1000. Дружина фронтовика Тарасенко з колгоспу імені Щорса купила за готівку квитків на 800 крб.

Учні Воздвижівської середньої школи взяли участь у реалізації квитків 4-ї грошово-речової лотереї. Учні 1-А класу — на 1050 і 9-го придбали квитків на 270 крб., 5-А — на 725, 8 — на 1000 крб. Учителі школи взяли квитків на суму, що складає 25 процентів місячної зарплати.

➤ Піонери Санжарівської НСШ допомагають колгоспові збирати пізні культури, копати картоплю. За літо піонери виробили в колгоспі 7526 трудовнів.

➤ За два дні в колгоспі "Кімовець" (с. Дорожнянка) було реалізовано квитків четвертої грошово-речової лотереї на 54300 крб. 70-річний колгоспник Яків Минович Онопрієнко купив квитків на 1000 крб.

— Моїх двох синів Батьківщина послала на фронт боротися проти фашистських мерзотників. Я хочу допомогти їм, — сказав дідусь Онопрієнко на зборах, викладаючи на стіл 1000 крб.

Колгоспник О.А. Симеренко теж придбав квитків лотереї на 1000 крб.

➤ В районі вже передплачено квитків лотереї на 1707200 крб., а внесено за них готівкою 1082325 крб. Робітники і службовці району придбали їх на 98000 крб., колгоспники — на 1609200 крб. Серед сільрад району на першому місці Марфопільська, де реалізовано квитків лотереї на 55000 крб. Робітники промартілі "Червоний металіст" внесли у фонд оборони через лотереїні квитки 7000 крб.

➤ На районну Дошку Пошани занесено 6 колгоспів і прізвища 15 колгоспників та робітників МТС. А саме: колгосп "Комунар" (с. Верхня Терса, голова тов. Георгієв), який вчасно впорався зі збиранням врожаю. Розраховувався з державою по хлібопоставках, здав у фонд Червоної Армії 12022 пуди хліба, посіяв 627 га озимини, виорав на зяб 20 га.

Колгосп "Більшовицька боротьба" (с. Воздвижівка, голова правління тов. Макуха) виконав план хлібопостачання з перевиконанням. Засіяв 340 га озимини, успішно проводить оранку на зяб.

Колгосп імені Котовського (с. Луначарівка, голова правління тов. Рожко). В числі перших по району виконав план хлібопоставки. Засіяв 349 га озимини, виорав на зяб 93 га.

А також занесені колгоспи імені Шевченка (с. Туркенівка), "Політвідділ" (Новогригорівська сільрада) та імені 17 партз'їзду (с. Воздвижівка).

Із рядових трудівників на Дошку пошани занесено прізвища колгоспниці артілі "Комунар" М.П. Штепи, яка виробила 400 трудовнів, на всіх роботах норму виконує на 160-170 відсотків; колгоспниці артілі "Більшовицька боротьба" О.Ф. Сумрій, яка на косовиці вручну викошувала по 0,60 га зернових, нав'язувала по 15 кіп, а на сівбі щодня засівала коровами по 4,5 га; колгоспниці артілі імені Котовського І.П. Іваненко, яка виробила 350 трудовнів і норми виконувала на 170 відсотків; доярки артілі імені 17 партз'їзду М.Я. Хохотви, котра виробила 380 трудовнів, від 4 корів надоїла по 5100 літрів молока; свинарки колгоспу "Червоне Заріччя" (м. Гуляйполе) М.П. Вовк, що виробила 430 трудовнів і від 3-х свиноматок одержала по 22 ділових поросят. Вона в 1940 році була учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Є.Г. Альохіна — колгоспниця артілі "Заповіт Леніна" — на косовиці вручну та в'язанні снопів норми виконувала на 300-400 процентів, а на збиранні соняшнику встановила новий рекорд — зрізала вручну 2,0 га при нормі 0,20 га.

Тракторист Успенівської МТС Ф. Саливон, який трактором "ХТЗ" обробив 367 гектарів і заощадив 921 кг пального. А комбайнер тієї ж МТС С. Назаренко комбайном "Сталінець" при прямому комбайнуванні зібрав 153 га, а на стаціонарі намолотив 700 тонн зерна.

На районну Дошку пошани також занесені прізвища колгоспниць К.Я. Марченко (артіль імені Шевченка), К.М. Заблудської (колгосп "Кімовець") і О.Д. Онищенко (артіль "Комуніст"), ланкової В.С. Близнюк (колгосп "Комсомолец"), колгоспника П.С. Марченка (колгосп імені Сталіна Туркенівської сільради), свинаря Ю.К. Усачова (колгосп імені Ілліча) та тракториста Ф. Хохотви (Гуляйпільська МТС).

➤ Хто ж такий Ю.К. Усачов?

Свинар колгоспу імені Ілліча Ю.К. Усачов почав працювати на фермі в 1938 році. За три роки свиноматки, яких він доглядав, дали по 58 поросят. В 1939 і 1940 роках він був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Після визволення району від фашистів знову став працювати на фермі. Доглядає 12 свиноматок, які в 1944 році вже дали по два опороси (по 16 поросят), а до кінця року від частини їх очікується третій опорос.

➤ Згідно з постановою виконкому райради та бюро райкому партії колгоспові "Комунар" (с. Верхня Терса), як переможцві у переджовтневому змаганні присуджено перехідний Червоний прапор. Його вручено увечері 6 листопада на пленумі Верхньотерсянської сільради.

— Напередодні 27-ої річниці Великого Жовтня в колгосп "Перемога" (х. Гіркий Верхньотерсянської сільради) приїхали представники від Н-ської підшефної частини і привезли лист від бійців і офіцерів. В ньому вони вітають колгоспників із святом Жовтня, пишуть, що "особистий склад нашої частини — льотчики, інженери, техніки, офіцери і сержанти з великою радістю одержують ваші дружні листи і гаряче дякують вам за вашу самовіддану працю на благо нашої любимої Батьківщини. Ми раді і пишаємось вашими трудовими успіхами і сподіваємся, що почесне звання передового в районі колгоспу ви будете і надалі відстоювати.

Наша частина у своїх бойових ділах також не відстає від своїх дорогих шефів. Наші соколи-льотчики пильно охороняють небесні простори любимої Батьківщини". І в листі дається приклад, коли ворожий розвідник намагався прорватися до об'єкту, що охоронявся, то льотчик-комуніст старший лейтенант Курілло сміливо таранив фашистський літак і знищив його у повітрі. А льотчики-орденоносці Кораблів, Кікішов, Михеев, Кириченко та ін. знищують літаки у повітряних боях.

Ця частина 14 листопада відзначає три роки свого бойового шляху. Лист від імені особистого складу частини підписав майор Роженко.

ЛИСТОПАД 1944 РОКУ

➤ В клубі с. Марфополя на зборах 65-річна Марфа Федосіївна Колісник закликала всіх працювати так, щоб вийти в число передових в районі.

А Надія Степанівна Козаченко сказала: "Допоможемо своїй рідній армії швидше закінчити розгром гітлерівців, щоб наші діти, які страждають у фашистській неволі, повернулися в рідну сім'ю".

➤ Колгосп "Заповіт Леніна" не додав державі 2724 пуди хліба і 2340 пудів насіння соняшнику. Тут ще не обмолочено зернових на 40 га, не зібрано 50 га соняшнику та 12 га кукурудзи, не досяято 230 га озими, зяблеву оранку виконано лише на 34 відсотки. Колгосп не справився із жодним видом державних поставок.

➤ В колгоспі імені 1 Серпня (м. Гуляйполе) було посіяно 56 га соняшнику. Всі їх зрізали, але обмолотили урожай лише з 6 га. Решта зрізаних кошиків мокнуть у полі.

➤ 24 листопада в м. Гуляйполі відбулася районна нарада партійно-комсомольського і радянського активу. На ній було обговорено доповідь Голови Державного Комітету Оборони тов. Сталіна на урочистому засіданні Московської Ради депутатів трудящих 6 листопада. Інформацію зробив завідуючий відділом пропаганди і агітації райкому тов. Буланій. З промовою виступив секретар райкому партії М. Титов.

➤ Учні Успенівської СШ під час літнього відпочинку допомагали колгоспам у збиранні врожаю і виробили 8000 трудоднів. На початку нового навчального року вони зрізали у колгоспах 48 гектарів соняшнику та викопали 9 гектарів картоплі. Разом з учителями відремонтували шкільне приміщення та прибрали шкільний двір. Всі учні придбали квитки четвертої грошово-речової лотереї на 10500 крб.

➤ В колгоспі імені Карла Маркса (с. Марфополь), щоб прискорити збирання кукурудзи, організували очищення качанів на полі і перенесення їх вручну до комори. За два дні було перенесено 130 центнерів. Комсомолка Ганна Каретник за день переносить по 2,5 центнера. 62-х річний колгоспник Ковтун — по 1,5 центнера, а колгоспниці Явдоха Ковтун, Софія Минак, П. Новохатько і О. Лісова — по 1,3-1,6 центнера.

➤ При Гуляйпільському райпромкомбінаті відкрито пошивочний цех. В ньому на замовлення будуть шити чоловічий, жіночий та дитячий одяг.

➤ Колгоспники з одержаного на трудовень хліба здають у фонд Червоної Армії — в артілі "Слава" і "Сила сталі" (Успенівська сільрада) - 234 і 230 пудів, "Комунар" (с. Верхня Терса) — 240, імені Щорса (Туркенівська сільрада) — 838 та імені Кірова (с. Долинка) — 900 пудів.

ГРУДЕНЬ 1944 РОКУ

➤ 7 грудня райвиконком прийняв рішення "Про забезпечення паливом сімей військовослужбовців міста", яким зобов'язав голів колгоспів завезти своїм транспортом 90 тонн соломи названим сім'ям. Кожен колгосп отримав конкретне завдання: скільки і в яку організацію завезти соломи.

Наприклад, промартілі "Червоний харчовик" колгосп імені Комінтерну Затишанської сільради повинен завезти 8 тонн, районній конторі зв'язку з колгоспу імені Петровського - 10 тонн тощо.

➤ З 1 по 10 грудня в районі проходив кінофестиваль. Були переглянуті такі кінофільми, як "Парень с нашего города", "Большая земля", "Поход Ворошилова", "Веселые ребята" та "Она защищает Родину".

➤ На 1 грудня колгоспи "Пролетарський молот" (Успенівська сільрада), імені Котовського (с. Луначарівка), імені Кірова (с. Долинка), "Ударник" (м. Гуляйполе), імені 17 партз'їзду (с. Воздвижівка), "Дніпрельстан" (с. Варварівка) та імені Куйбишева (с. Грушеве) виконали річний план поставки картоплі, а колгоспи імені Сталіна, "Ударник", "Червоне Заріччя" (м. Гуляйполе), імені Ворошилова (с. Зелене) — городини.

➤ Серед робітників Успенівської МТС організовано вивчення доповіді Голови Державного Комітету Оборони тов. Сталіна про 27-у річницю Великого Жовтня. У відповідь трактористи бригади № 5, де бригадиром С. Сергієнко (бригада обслуговувала колгосп "Комсомолец" села Санжарівки) зобов'язалися в найстисліший строк закінчити оранку на зяб і якісно відремонтувати тракторний парк.

А нині бригада річний план тракторних робіт виконала на 117 відсотків. Середній виробіток на 15-сильний трактор становить 633 гектари замість завдання 485, заощаджено 1602 кілограми пального.

➤ Колгоспники артіль Хвалибогівської сільради розпочали збір продуктів, грошей та одягу для допомоги сім'ям фронтників та інвалідам війни. За два дні зібрано 100 центнерів картоплі, 70 центнерів зернових і 30 метрів мануфактури. Колгоспники артілі III Інтернаціоналу зібрали багато сушених фруктів, квасолі, 200 карбованців та ін. М. Малич для дітей-сиріт подарувала пальто, плаття та 3 метри мануфактури, а колгоспниця О. Малах - пальто і взуття. Уже завезено 50 гарб соломи.

➤ В колгоспі "Плугатар" спеціальна бригада приступила до ремонту будинків дружин червоноармійців. Ремонтують 10 будинків, з них два — капітально. Трьом інвалідам Вітчизняної війни видано поросят.

➤ В селі Санжарівці є сільський клуб. Він добре відремонтований і обладнаний. Культмасовик Марфа Зоріна (вона ж і секретар комсомольської організації) добре налагодила роботу гуртків художньої самодіяльності. Тут систематично працює драматичний гурток, який готує гарні вистави.

➤ В районі є дитячий будинок, в якому утримуються діти-сироти. Батьки їх загинули на фронтах або закатовані фашистами. На цей спецбудинок відпущені великі гроші, відпускаються продукти, одяг, взуття. При ньому є господарство і дві пари волів. Але через зміну керівництва дитбудинку і невдалий підбір кадрів привів до того, що будинок не підготовлений до зими — не завезено паливо. Діти ходять навколо садиби, збирають бур'ян, бадилля соняшнику на паливо.

➤ Призовники Сталінського району м. Запоріжжя звернулися до молоді призовного віку області із закликом розгорнути збір коштів на ескадрилью літаків "Призовник Запоріжжя". Цей заклик знайшов відгук серед молоді Гуляйпільщини. На 15 грудня уже зібрано 37248 карбованців.

➤ В колгоспах Успенівської сільради з особистих запасів колгоспників йде здача хліба до фонду перемоги. За день колгоспники артіль імені Ілліча здали 600 пудів, імені Сталіна — 420, імені Ворошилова — 366, артілі "Сила сталі" — 384, "Пролетарський молот" — 420, імені Кагановича — 602 пуди.

* * *

➤ До району прибула перша партія українців, що приїхали сюди з Польщі. Прибулих на вокзалі зустрічали секретар райкому Компартії М. Титов, заступник голови райвиконкому Юрченко та представники районних організацій і колгоспів.

Переселенець Сергій Якович Богун подякував за теплу зустріч і сказав, щоб не вернулося те жахливе життя, якого зазнали всі під час окупації.

В той же день всі переселенці були перевезені в колгоспи, де для них завчасно підготували квартири, заготовили паливо та продукти.

➤ При Гуляйпільській педшколі систематично працюють гуртки художньої самодіяльності: музичний, драматичний і співочий. Вони готують велику художню частину для вечора, присвяченого дню народження вождя нашого народу товариша Сталіна — 21 грудня.

Студенти педшколи зібрали 1000 карбованців, а колектив учителів відрахував одноденний заробіток у фонд допомоги сім'ям фронтників.

➤ В колгоспі імені Ілліча відкрито хату-читальню, є бібліотека. Завідуюча хатою-читальнею тов. Коростильова ввечері читає вголос газети, художню літературу, розучує з молоддю нові пісні.

➤ В колгоспі "Комунар" (голова М. Георгієв) понад план у фонд Червоної Армії здано 15819 пудів хліба, 2250 пудів насіння соняшнику, а колгоспники з особистих запасів до фонду Перемоги здали 290 пудів хліба.

➤ 20 грудня виконком райради прийняв обов'язкову постанову "Про забій худоби та заготівлю шкіри". Організаціям і приватним особам, які знаходилися в радіусі 6 кілометрів від забійних майданчиків, заборонялося забивати рогату худобу, свиней, овець у дворі, а понад 6 кілометрів — голови сільрад разом із заготівельними організаціями виділяють спеціальних різників, які одержують інструктаж і довідку, без якої не мають права працювати. І забій худоби проводиться тільки з дозволу районного або колгоспних ветлікарів. Забороняється продаж на базарах м'яса, сала, пуху, шкіри, вовни. Для продажу м'яса і сала повинна бути довідка, що шкіра здана на заготпункти по державних цінах. Тією ж постановою заборонялося смалити і патрати свиней, а також переробляти шкури для власних потреб. Вся шкура і вовна повинні бути здані на заготпункти. За порушення даної постанови накладався штраф до 100 карбованців або примусові роботи до одного місяця.

➤ Учні Хвалибогівської НСШ виробили в колгоспах сільради 8921 трудовень. Краще від усіх працювали учні 5-го класу: Ліда Дейнега — виробила 227 трудовнів, Шаповал — 208, Стариковський, Рибінцев — 200, Куш — 176, Корабліна — 160, а Орлов, Федоренко і Запара — по 100 трудовнів.

Найбільшу кількість трудовнів — 2780 мають на своєму рахунку учні 7-го класу.

Із загальної кількості трудовнів учні 30 відсотків відрахували у Фонд допомоги дітям-сиротам та інвалідам війни.

➤ 25 і 26 грудня відбулася конференція медичних працівників. З доповіддю на ній виступив завідуючий відділом охорони здоров'я Кослячков, який говорив про підсумки роботи медичних установ і їх працівників у поточному році і поставив завдання на 1945 рік.

На конференції відзначалася самовіддана праця завідуючого лікарнею лікаря-хірурга М.І. Костенка, медпрацівників тов. Ішенка, Васильєва, Дергаля, І. Костенка, Деркача та інших.

➤ Піонери та учні шкіл району готуються до новорічної ялинки. У підготовці до неї бере участь і батьківський комітет Туркенівської НСШ. У школі є ялинка, заготовлені продукти для виготовлення печива та цукерок.

А учні Воздвижівської середньої школи до ялинки готують цікаві іграшки.

Учні Сігорянської початкової школи самі зробили прикраси на ялинку, вивчили вірші та пісні для художньої частини новорічного вечора.

* * *

Відчуваючи нестачу кваліфікованих кадрів на селі, їх посилено готували на різних курсах. Тільки в 1944 році підготували 150 трактористів, 75 комбайнерів, 60 помічників комбайнерів, 20 голів колгоспів, 45 рахівників, 30 бригадирів рільничих бригад, 10 зоотехніків, 20 завідуючих ферм, 550 ланкових, 30 ковалів. Для підготовки кадрів промисловості в школи ФЗН направлено 300 чоловік. Кадри для села готувалися не тільки на курсах при МТС, а й на районних та обласних.

* * *

Напруженим для наших земляків, як і для всіх радянських людей, був 1945-й рік. Тоді посівні площі було збільшено на 19312 гектарів у порівнянні з 1944 роком і склали 62,8 тисячі гектарів, з яких 47,9 тисячі займали зернові.

Молодь організувала фронтові бригади не тільки на сівбі, а й під час збирання врожаю. Влітку 1945 року така бригада Поліни Федько з колгоспу імені Свердлова першою закінчила косовицю й обмолот хліба, здала державі 540 центнерів його.

Шефську допомогу сільським трудівникам по вирощуванню і збиранню врожаю подавала молодь міста. Бригада ливарників промартілі "Червоний металіст" на чолі з Василем Боднею в підшефному колгоспі заскиртувала солону з 5,5 гектара і загребла 17 гектарів зернових (членами бригади були Л. Чайка і П. Міщенко).

Молодь брала активну участь і в гуртках художньої самодіяльності, що організувалися при клубах, червоних кутках та хатах-читальнях. Аматори сцени давали концерти в бригадах свого села чи колгоспу, виїжджали в сусідні села та господарства.

В 1943-1945 роках доброю славою користувалася художня самодіяльність клубу села Санжарівки. В гуртках тут брала участь більшість комсомольців (секретар комсомольської організації Марфа Зоріна).

Крім відбудови народного господарства в районі, 1200 гуляйпільців брали участь у відбудові Дніпрогесу. Працювали вони старанно, змінні норми виконували на 110 відсотків. 20 кращих гуляйпільців було відзначено преміями.

Про ті часи розповідала колишній перший секретар Гуляйпільського райкому комсомолу, керівник молоді на відбудові Дніпрогесу імені В.І. Леніна Є.Ростовцева:

— На відбудові Дніпрогесу гуляйпільці працювали з 25 січня по 7 лютого 1945 року. Це були в переважній більшості жінки та молодь допризовного віку. Всього понад 1200 чоловік.

Пригадую, як у складі делегації з села Дорожнянки приїхав дідусь Явтух Мокійович Сегеда. Ні на які умовляння, посилення на труднощі він не реагував, а заявив, що хоче зробити внесок у цю святую справу, щоб в людських оселях знову засяяла лампочка Ілліча. Слова свого Я.М. Сегеда додержав. Бригада, яку він очолював, завжди була попереду, показуючи приклад іншим і особливо молоді.

По приїзду до Запоріжжя з нами провели мітинг, на якому визначили завдання, обсяг робіт. Тут же ми одностайно вирішили зароблені кошти перерахувати у фонд відбудови Дніпрогесу. Того ж дня приступили до роботи і ніщо не могло зупинити пориву, великого ентузіазму людей. А доводилося працювати і в 20-градусні морози, у відлиги, дощ і сніг. Жили ми в наметах, які продувалися вітрами. Напіводягнені і напівзуті, напівголодні люди трудилися з завзяттям, на роботу йшли як на свято.

Кращим бригадам вручались перехідні Червоні прапори. І треба було бачити, як гордо його ніс Я.М. Сегеда після напруженої трудової зміни. Бувало й таке, що люди його бригади за велінням серця працювали по дві зміни і показували чудеса трудового героїзму.

Про хід відбудови оперативно сповіщала чудово налагоджена наочна агітація. Тут діяли кореспондентські пости, члени яких допомагали виїзним редакціям газети "Комсомольская правда" та іншим.

"Комсомольская правда" постійно сповіщала про події на фронтах, справи на будові і в цілому в країні. Ми завжди з великим інтересом читали матеріали, опубліковані в газеті. Люди завжди були в курсі всіх подій і це надихало їх на нові трудові подвиги.

Нашим завданням було — допомогти будівельникам якомога швидше перекрити дамбу, зупинити води Дніпра і дати фронт роботи гідробудівникам. Техніки в нас не було ніякої. Кайла, ломи, лопати, тачки та носилки — от і все. Але важливим стимулом було завзяття, прагнення відбудувати зруйнований ворогом Дніпрогес.

Стомлені після важкої роботи, люди просушать одяг і взуття біля "буржуйок", трохи відпочинуть, і вже лине над сивим Дніпром дзвінка пісня. Душа раділа, коли лунали ці чудові голоси людей, які співали, незважаючи на втому. А пісні надихали на творчу працю, на трудовий подвиг. І сьогодні, згадуючи, як працювали там, на відбудові Дніпрогесу, я щаслива, що доля подарувала ті незабутні дні.

* * *

Для повного уявлення про характер і події 1945-го року подаємо Хроніку подій на Гуляйпільлі:

СІЧЕНЬ 1945 РОКУ

➤ Новорічний вечір пройшов у районному кінотеатрі. У фойє стояла прикрашена ялинка, грала музика (баян). Цього вечора демонструвався кінофільм "Пархоменко". Перед початком сеансу завідуючий відділом пропаганди і агітації райкому партії Г. Буланій зробив доповідь на тему "1944 рік — рік великих перемог на фронтах і в тилу".

➤ 4-6 січня відбулася районна вчительська конференція, яка підсумувала роботу шкіл за перше півріччя 1944-1945 навчального року. На конференції зазначалося, що за цей період відремонтовано 58 шкіл, з яких 16 — капітально. Було відзначено, як кращих учителів Я.М. Андрущенко (Хвалибогівська НСШ), Є.М. Попову і Г.І. Бодню (Гуляйпільська СШ), К.Г. Чуйко (Піщанська НСШ), Ф.Г. Сакун (Воздвижівська СШ), колектив учителів Копано-Лиманської початкової школи та ін.

➤ Колгоспниця Г.П. Петелько працює на птахофермі артїлі імені 1-го Серпня не один рік. Хоч ферма була зруйнована і розграбована фашистами, а приміщення пристосоване, там уже мали 192 голови курей.

➤ Гуляйпільська і Успенівська МТС змагаються між собою. В першій уже відремонтовано 19 тракторів, а в другій — 14. Тобто, завдання по ремонту перевиконано.

➤ У ковалів артiлі "Колективiст" (м. Гуляйполе) П.Я. Маляревича та В.А. Лютого гаряча пара. Вони якiсно i в строк ремонтують iнвентар для весняних робiт. А в колгоспi "Червоне Зарiччя" по-ударному працюють коваль А.Л. Терновий та тесляр Ф.М. Попенко.

➤ За минулий рiк Гуляйпiльським районним вiддiлом Державного забезпечення виплачено допомоги та пенсiй сiм'ям вiйськовослужбовцiв 4275219 карбованцiв. Крім цього, видано одноразову допомогу грiшми 23763 карбованцiв., хлiбом — близько 850 центнерiв. Згаданi сiм'ї отримали взуття, одяг, мануфактуру тощо.

Пiд час проведення мiсячника допомоги було утворено Фонд допомоги сiм'ям фронтовикiв, дiтям-сиротам та iнвалiдам вiйни. А саме: 846 центнерiв хлiба, 277 центнерiв картоплi, близько 43 тисячi карбованцiв грiшми та вiдремнтовано 349 квартир i завезено палива 2505 тонн.

➤ Працiвники свиноферми артiлі iменi Iллiча Успенiвськiй сiльради Юрiй Усачов та Ганна Третьак одержали у минулому рiцi вiд 10 свиноматок 162 дiлових поросят. Згiдно з постановою Раднаркому Союзу РСР та ЦК ВКП(б) "Про додаткову оплату працi колгоспникiв..." вони додатково до платнi отримали на виробленi трудовнi по троє поросят.

➤ З особистих запасiв у Фонд перемоги колгоспникi артiлі "Пролетарськiй молот" Успенiвськiй сiльради здали на 1 сiчня 420 пудiв, артiлі iменi Сталiна — 246 пудiв зерна, а особисто колгоспник I.Н. Калiберда — 100 кiлограмiв пшеницi.

➤ На 1 сiчня вiд колгоспникiв i колгоспiв району до Фонду Червоної Армiї надiйшло 160 тисяч пудiв хлiба.

➤ На 1 сiчня в районi працювали вiдновленi 55 колгоспiв, 2 радгоспи i двi МТС. Вони виконали план сiвби озимих i пiдняли 5530 гектарiв зябу пiд ярый клин. Не дивлячись на вiдсутнiсть тягла, колгоспи освiйоли 81 процент довоєнної посiвної площi. Вiдроджено всi види тваринницьких ферм.

➤ На 1 сiчня в промартiлі "Червоний металiст" (нинi дослiдно-експериментальний завод сiльгоспмашин) працювало 109 чоловiк.

➤ На 25 сiчня в комсомольськiй органiзацiї промартiлі "Червоний металiст" налiчувалось 32 члени, з яких згодом 14 пiшли в армiю, а 5 — на iншi пiдприємства.

➤ Робiтниця механiчного цеху промартiлі "Червоний металiст" Олександра Шевченко виконувала норму на 300 процентiв, а формувальник ливарного цеху Василь Бодня заформував 80 замість 60 колiс.

➤ Старший майстер пошивного цеху Гуляйпiльського райлегпрому Мотрона Сергiївна Осипенко працює з першого дня вiдродження виробництва (пiсля визволення району). Рiчну виробничу програму виконала на 150 процентiв i тричi була премiйована. Командування вiйськової Н-ськiй частини за швидке i якiсне виконання вiйськового замовлення нагородило М.С. Осипенко грамотою.

➤ На 1 сiчня в артiлі iменi Карла Маркса (с. Марфополь) було шестеро волiв, десятеро коней, в тому числi четверо робочих, свиней — 12, з них одна свиноматка, та 53 голови курей.

➤ Артiль "Авангард" (с. Новозлатополь) одержала квиткiв 4-ї грошово-рчової лотереї на суму 13200 карбованцiв (всi розповсюдили). Про це 13 сiчня голова колгоспу доповiв сiльрадi.

➤ 28 сiчня на вiдбудову Днiпрогесу з району виїхало 1155 колгоспникiв та робiтникiв.

➤ Облвиконком та обком партiї постановою вiд 31 сiчня вiдзначили хорошу роботу колгоспникiв району в 1944 рiцi.

ЛЮТИЙ 1945 РОКУ

➤ При пiдготовцi до сiвби на ремонт iнвентаря в колгоспi iм. Челюскiна Санжарiвськiй сiльради вийшли 70-рiчнi Семен Клименко, Иван Кубах та Парфен Кириченко.

➤ Для допомоги Червонiй Армiї студенти гуляйпiльськiй педшколи вiршили вiдрахувати 10-15 процентiв стипендiї у фонд оборони. За короткий строк у нього було внесено 1200 карбованцiв.

➤ 6 лютого робiтник промартiлі "Червоний металiст" Костя Славгородськiй виконав завдання на 750 процентiв при зобов'язаннi 150.

➤ Ланка № 2 гуляйпiльськiй колгоспу "Червоне Зарiччя" одержала додаткову оплату за перевиконання плану урожайностi зернових i техкультур в 1944 рiцi хлiбом i грiшми (2410 карбованцi).

➤ Ланкова Настя Марченко отримала два центнери хлiба i здала його у фонд Червоної Армiї.

➤ Робiтники промартiлі "Червоний металiст" несли трудову вахту до дня 27-ї рiчницi Червоної Армiї. Иван Шамрай виконав завдання на 450 процентiв, Надiя Демченко — на 268, Василь Бодня — на 212, Олександра Шевченко — на 202 проценти.

➤ Вiдмiнно справлялися зi своїми завданнями колгоспникi Ново-

златопільського і Гуляйпільського районів. Середній показник роботи бригад колгоспів Новозлатопільського району — півтори норми. Не відстають і гуляйпільці. Бригада Кириченка з колгоспу ім. Кагановича (с. Рівнопілля) довела виконання завдання до 280 процентів.

➤ В артiлі "Авангард" (с. Новозлатополь) було 134 двори, а в них 152 працездатних. Колгосп мав 1743 гектари орної землі, 10 кінних плугів, 15 борін, 5 кінних сівалок, 4 букери, 2 тракторних плуга, стільки ж тракторних причепів, 10 брiчок.

Із тяглової сили налічувалося 14 волів, 5 коней і 3 лоша́т. Крім того — 16 корів, 38 свиней, в тому числі 23 поросят, 42 вівці і 36 телят.

В колгоспі було 3 бригади, в них — 8 ланок. На поля вивезено 90 тонн органічних добрив, зібрано 1,7 тонни курячого посліду, 1 тонну попелу.

КВІТЕНЬ 1945 РОКУ

➤ Колгоспи району засіяли 13337 га ранніх зернових (виконали план на 121,2 відсотка) та 3900 га соняшнику.

➤ Робітники рейлепрому квітневе завдання виконали на 183, 4 процента.

➤ У постанові райвиконкому та бюро райкому Компартії "Про вручення перехідного Червоного прапора" від 30 квітня зазначено, що першість у передтравневому змаганні завоював колектив артiлі ім. 17 партз'їзду (голова тов. Хохотова) Воздвижівської сільради. Загальний план весняної сівби виконано на 100 відсотків, піднято 30 га чистих парів, провели боронування озимих на всій площі посівів. Посів городини склав 110 відсотків так, як і посадка картоплі. У зв'язку з цим вирішено колгоспу ім. 17 партз'їзду як переможцю вручити перехідний Червоний прапор райради і райкому КП(б)У та відзначити хорошу роботу колгоспу ім. Котовського (голова М.Х. Рожко), який у передтравневому змаганні зайняв 2-е місце.

➤ В ланці П. Шаровської з колгоспу "Комунар" (с. Верхня Терса) 10 жінок. Більшість з них дружини фронтовиків, в інших на фронті брат або сини. На сівбі ранніх зернових ланка посіяла 81 га, працюючи і вдень, і вночі. Підживили озимі на 21 гектарі. А потім підготували

грунт під культури. Добре працюють у ланці П. Шаповал, С. Паливода, П. Шаровська та ін. Ланка зобов'язалася одержати в цьому році по 18 центнерів соняшнику з гектара, 35 центнерів кукурудзи, 10 центнерів ріцини і 70 центнерів картоплі.

ТРАВЕНЬ 1945 РОКУ

➤ За рік і вісім місяців у районі відбудовано 112 жилих будинків, 24 тваринницьких приміщень, 3 млини, 2 клуби і одну хату-читальню.

➤ Секретарю Запорізького КПУ тов. Матюшину, і голові облвиконкому тов. Потапенку.

"Передайте комсомольцям, молоді колгоспної землі, які зібрали 900000 карбованців на побудову ескадрильї літаків "Відбудовник Дніпрогесу" для запорізьких дивізії, мій братській привіт і вдячність Червоної Армії".

20 травня

Й. Сталін.

➤ Велику дійову допомогу надавали "Бойові листки" рільничим бригадам артiлі "Кімовець" (село Дорожнянка) у проведенні весняно-польових робіт та організації соцзмагання. Це допомогло бригаді № 2 (бригадир Г. Касяненко) першою в колгоспі закінчити весняну сівбу.

➤ Із східних районів Союзу в наш район, як допомога, надійшло 235 голів великої рогатої худоби, 1570 коней, 1800 овець, а також 20 тракторів "Формал" і стільки ж — "Наті".

➤ Район здав державі 226236 центнерів хліба.

➤ Багато зробили у боротьбі за відбудову народного господарства, за високий урожай стінні газети і особливо в артiлях ім. 17 партз'їзду (с. Воздвижівка), "Комунар" (с. Верхня Терса) та "Червоне Заріччя".

➤ Колектив промартiлі "Червоний металіст" 1945 рік зустрів з особливим трудовим піднесенням. Своєю натхненною працею його виробничники активно допомагають Червоній Армії швидше і остаточно розгромити фашистську Німеччину. Ось робітниця механічного цеху Олександра Шевченко норми виробітку систематично перевищує на 300 відсотків. З таким же ентузіазмом працює й молодий формувальник Василь Бодня. Від них не відстають й літні виробничники

інваліди праці Ф.К. Шамрай і П.М. Макаренко. А з яким сумлінням на токарному верстаті деталі до нафтодвигунів обробляє стахановець М. Тютюнник! Високими виробітками щоденно відзначається й коваль І. Моргун.

Успішно виконують свої зобов'язання перед армією-визволительською й трудівники колгоспів Успенівської сільської Ради з перших днів нового 1945 року. З особистих запасів вони активно вносять хліб у фонд перемоги. Так, колгоспники артільей "Пролетарський молот" здали 420 пудів зерна, імені Сталіна — 246. А колгоспник І.Н.Каліберда з особистих запасів для Червоної Армії вніс 1 центнер пшениці.

* * *

В той час, коли з фронтів Великої Вітчизняної війни надходили все радісніші вісті, коли наші доблесні воїни добивали фашистського звіра в його лігві — Берліні, трудящі району кували перемогу на трудовому фронті. Ось що писав бригадир першої тракторної бригади Гуляйпільської МТС В. Кириченко в районній газеті в травні 1945 року. "На кінець квітня ми добились середнього виробітку на 15-сильний трактор 165 гектарів. А трактористи А. Рогач, В. Северин, К. Махно виробили 566 гектарів".

"Всі 10 жінок моєї ланки, — писала ланкова колгоспу "Комунар" (нині колгосп імені Леніна) П. Шаровська, — віддають боротьбі за високий урожай всі свої сили і знання. Багато з них — дружини фронтовиків, в інших брати, сини на фронті. Весняну сівбу ми провадили в ті дні, коли наші чоловіки, сини, брати, друзі добивали фашистську нечисть у Берліні. Кращі члени ланки Є. Лепетя, С. Паливода, П. Шаповал та інші дали тверде слово одержати на своїх ділянках високий урожай — кукурудзи по 35 центнерів з гектара, соняшнику — по 18, картоплі — по 70, ріцини — по 10 центнерів. В День Перемоги ми розповімо воїнам, як допомагали їм здобути перемогу".

* * *

Йшла тяжка війна з німецькими зайдами. То був час героїчний і легендарний. І тил, а не тільки передова з кулями, кров'ю і смертю, теж був фронтом. Всі палко бажали одного — швидше зламати хребет проклятому супостатові.

Так думала і солдатка Варвара Мороз, трудівниця бочанської артілі "1 Серпня", прокинувшись на світанку.

Їй згадався вчорашній день. На зборах тітці Варварі дякували за ударну працю. А потім хтось вигукнув: "Хай скаже слово".

Жінка віднікувалась, а голова артілі і собі наполягав: "Скажи, Варваро Марківно, як ти по-стахановськи умієш працювати? Що допомагає тобі ставити рекорди? Ти ж і торік, усі добре пам'ятають, трудилася найкраще..."

Варвара вийшла наперед, не тямлячи себе, почувалася так, наче ось-ось спалахне, як той смолоскип. Говорила, невміло підшуковуючи слова. Мовляв, їй набагато легше працювати в полі, скидати з косарки, в'язати снопи, аніж оце виступати. Та слово по слову — потекли річкою думка за думкою:

— Зерно — не кулі, хліб — не снаряди. Але і він, повірте, є зброєю, цей хліб війни. Зброєю, яка відбиває атаку голоду від передової, від оточеного Ленінграда. Солдат наповнював диск патронами, хлібороб наповнював колос зерном... Батьківщина вимагає від нас самовідданої праці. Будемо ж трудитися так добре, як захищають її, не жаліючи свого життя, наші чоловіки й сини...

— А що, правду каже Варвара, — хтось вигукнув з гурту.

І її гаряче підтримали всі колгоспники, бо сказала вона те, що думав кожен. Дружно плескали в долоні присутні. А як радів Льонька, її середущий син, широко посміхаючись мамі. А бив у долоні, мабуть, гучніше за всіх. "Це моя мама так гарно говорить, — промовляли його очі. — От якби татко почув її виступ. Та він десь б'є фашистів..."

Невидимим жестом руки Варвара ніби обірвала думки, її єство вже заслонили інші: "Сьогодні вже п'ятий день, як в артілі розпочали мольбу. Скільки ж за ці дні я вивезла хліба?" І одержавши рекордну цифру, вдоволена хутко схопилася з ліжка, одяглася. На хвильку затрималася біля ліжка меншенького сина, поправила ковдру і, зітхнувши, перевела погляд на стіну, де в сутінках виднілися портрети чоловіка і старшого сина. Серце боляче стискалося: "Як там їм на фронті?..."

Згадався останній лист від чоловіка: "Я став таким відчайдушним. Нічого не боюся: ні куль, ні снарядів. Звик до передової... Послали в село за 5 кілометрів від переднього краю, та я вже не можу жити в тилу. Якби скоріше кінчилась війна і повернутися додому. Нічого, наближається той час, коли останнього фашиста доб'ємо і заживемо радісним життям. Про мене не турбуйся. Бережи синів. Чи немає звістки від Колі, я про нього нічого не знаю. Міцно цілую. Твій Тихін".

Та ось тільки-но позавчора прийшов коротенький лист від Колі. Снайпер. Ще раніше писав, що хвалять його командири за вояцьку відвагу. А їй, матері, як ото радісно від того на серці. Відписала обом зразу ж. "Боже, вбережи від смерті моїх солдатів рідних! Там же вам так страшно. Я ж про це відчуваю, синок, за кожним твоїм рядочком: "...Пробачте, мамо, що довго не писав, важко доводиться. Як і завжди на війні. Останні дні були не просто напружені, а прямо таки гарячі. Ви пишете, що багато думаете про мене. Не треба. Повернись цілим — добре. Не повернись — знайте, що ваш син загинув за Батьківщину, за нашу з вами Перемогу..."

З цими важкими думками, зробивши великі зусилля, щоб стримати сльози, тітка Варвара хутко вийшла з хати і направилась до корови.

— Гей, Зірка! Ну вставай уже, рідна! — гукнула і злегка штовхнула корову, яка, розлежавшись, не хотіла вставати.

Корова поволі встала, потяглася, вигнувши сильну спину і почала їсти траву.

Тітка Варвара хутко подоїла Зірку, приготувала дітям їжу, розбудила Льонька у поле на колоски. А він невдоволений: "Та я ж тільки-но поклав голову на подушку, а ви вже: "Вставай, пора, хліб не жде..."

— Нічого, синку, взимку відіспишся. А я поведу Зірку запрягати у гарбичку. Сьогодні треба справитись на пристанційний пункт заготзерна не менше двох разів.

Так тітка Варвара своєю Зіркою щодня вивозила по 9-11 центнерів хліба державі.

Думи, думи... Що тільки не згадується жінці в дорозі.

Швидка, непосидюча, роботяща, весела. Робота у руках тітки Варвари завжди наче горить. Спекотливе сонце пече в лице, сліпить очі, і не видно, де кінчається день, а тітка, напружуючи м'язи, скидає і скидає із косарки покоси. Бачили її такою, гарячою, і серед в'язальниць снопів. Як гриби після дощу, росли по сліду тітки Варвари полукіпки. Над її ділянкою завжди майорів надітий на граблі прапорець, зроблений з піонерського галстука.

От такі солдатки, як тітка Варвара, колгосп витримували своїми плечима. Тримали без скигління на всі дрібні і недрібні неполадки, а спокійно, впевнено, мужньо, з вірою у правоту своєї хліборобської справи. За свій вічний безкорисливий труд тітка Варвара удостоєна медалі за доблесну працю у роки Вітчизняної війни. Її нагорода рівна тим, за якими були солдатські подвиги. Вітчизна вірно оцінила подвиг

трудоарів тилу. Бо завдяки праці жінок протягом цієї війни ні на грам не знижувався хлібний пайок солдата і робітника...

Краялося тітчине серце, бачачи серед босоногої ватаги для збирання колосків і свого Льонька.

Бригадир вишукував гурт, уважно оглянувши дітей, зітхав: "Знову босоніж..."

Хлопчаки переступали з ноги на ногу.

— Так взуття у школу згодиться, — вигукнув хтось із них, а стерня вона ніскільки не колюча. — І наче на підтвердження сказаного, безстрашно підминали її п'ятами.

У кожного з них була полотняна сумка, куди вони склали колоски. Відміряли п'ятками ширину своєї ділянки, і бралися за роботу. Кількість зібраних колосків рахували поштучно. Так — вагоміше.

До хліба було ставлення особливе.

... Першого вересня тітку Варвару колгоспники вітали ще з однією перемогою: своєю коровою Зіркою вона вивезла на пристанційний пункт понад 2 тисячі пудів зерна. "Рекордистка у тебе Зірка!" — казали сільчани.

Колгоспники вітали Варвару Марківну. Вона ніяковіла від теплих слів, від уваги до неї. А тут синок Льонька, її кровинка, що стояв поруч (вони разом вивозили хурою хліб на заготзерно), спитав маму: "А чого татко так довго не приїжджає? Чого? Хай би і він тебе привітав..."

Земля пеклася од солонуватих сліз, що котилися з очей тітки Варвари і падали в її настраждану душу.

— Приїде, моя дитинко, приїде.

— А я хочу, хай він зараз приїде. Хочу, щоб зараз.

— Приїде... — У жінки серце запікалося від болю.

Сонце грає промінням, осінній легенький вітерець жене по небесній блакиті як пух, легенькі білі хмаринки...

Не повернулися з війни батько і син Морози. Обірвалося життя мужніх воїнів-патріотів... відійшла у потойбічний світ і тітка Варвара...

Все має свою історію. Ці імена не повинні стиратись з пам'яті нашої. Це творці історії села, колгоспу — нашої історії.

* * *

В 1945 році в районі було посівних площ на 19310 гектарів більше, ніж у 1944 році. Посівні площі становили 62,8 тисяч гектарів, з яких

47,9 тисячі займали зернові (20 тисяч гектарів пшениця, 6,6 тисячі - кукурудза, 10,9 тисячі ячмінь і т. д.)

Відродилось і тваринництво в районі. На 1 січня 1946 року в колгоспах було 7000 голів великої рогатої худоби, 4500 свиней, 4900 овець і 1200 коней. На одну свиноматку отримали по 12,7 ділових поросят, а на одну фуражну корову — по 1553 кілограми молока.

За два роки після звільнення було відбудовано 189 тваринницьких ферм, 35 млинів, 7 клубів, 7 хат-читалень, 243 житлових будинки, 7 підприємств, відкрито 16 бібліотек, а також збудовано 43 нових житлових будинки і 36 торгових закладів.

В 1945 році район (колгоспи і радгоспи) продав державі м'яса — 206 тонн, молока — 170 тонн, яєць - 101 тисячі штук. А якщо врахувати здачу державі від колгоспників по обов'язкових поставках, то було всього продано м'яса — 316 тонн, молока — 500 тонн, яєць — 814 тисяч штук.

За роботу в 1943-1945 роках понад 180 трудівників села нагородили медаллю "За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941-1945рр."

ЛИСТИ З ФРОНТУ

Після звільнення від німецько-фашистських загарбників жителі Гуляйпільського району мали тісні зв'язки з воїнами-земляками та воїнами-визволителями, які і далі вели боротьбу із загарбниками.

Колгоспи і підприємства брали шефство над окремими частинами, листувалися з ними, збирали і направляли їм подарунки. Особливо цим займалися учні шкіл. З військових частин надходили листи-відповіді та подяки.

Окремі воїни-земляки мали зв'язок зі своїми підприємствами та організаціями і обмінювались листами. Для прикладу декілька листів з фронту, які збереглися.

16 вересня 1943 року.

1). "Дорогі земляки, гуляйпільці! Почув по радіо радісну звістку: *те місто, де я вчився, працював, те місто, де мене виховав комсомол - знову вільне. Я обіцяю вам нещадно мстити проклятим ворогам за усі знущання над нашим населенням, за руїни, за угон в німецьку неволю нашої молоді, за сльози наших матерів.*

Дякую комсомолові, що виховав мене мужнім, стійким і разом з народом доручив мені захист радянської землі. Там, де пролетить моя червоноармійська ластівка: на голови німців буде сипатися смерть, що буде помстою за їх злочин.

Я закликаю молодь і всіх трудящих Гуляйполя самовіддано працювати у себе на виробництві, в колгоспах, взяти активну участь у відбудові зруйнованого окупантами господарства. Цим ви допоможете Червоній Армії прискорити час остаточної перемоги над ворогом.

З фронтовим привітом гвардії старший сержант-льотчик І.І. Кійко".

Примітка: Іван Іванович Кійко колишній голова колгоспу "Більшовик" (Визварівської сільради).

2). *"День звільнення рідного міста Гуляйполя з фашистської неволі був для мене великим святом. Дуже жалкую, що не брав безпосередньої участі у визволенні землі, де жили мої батьки, де виріс я сам.*

Прошу передати колгоспникам колгоспу "Червоноармієць", що їх наказ хоробро захищати свою батьківщину, я виконую з честю. Радянський уряд нагородив мене медалю "За відвагу".

— Колгоспники і колгоспниці, робітники і робітниці, трудова інтелегенція Гуляйпільщини! Працюйте не покладаючи рук, щоб на руїнах, залишених після німецьких окупантів, збудувати нове, щасливе життя. Це ваш обов'язок перед фронтовиками, перед Батьківщиною!

Ваш земляк-фронтовик капітан Шийко П.П."

(Лист капітана Петра Пантелеймоновича Шийка був надрукований у районній газеті "Сталінським шляхом" в № 2 від 7 листопада 1943 р.).

3). *Трьох синів, трьох соколів вирядила Ганна Михайлівна Передерій захищати Батьківщину. Вона дала їм наказ — смертельно бити ворога! І сини свято виконували наказ матері.*

Старший син Василь сім разів був поранений в боях, але не випустив зброї з рук, яку дала йому мати — Вітчизна. Він продовжував громити ворога, мстити німцям за ті руїни, в які вони перетворили наші квітучі міста і села, за розстріляних, за замучених і вигнаних в німецьку неволю радянських людей.

Василь мстив німцям за смерть батька, якого вони вбили під час першої імперіалістичної війни. За героїство, відвагу і мужність славного танкіста нагороджено орденами Червоного Прапора і Вітчизняної війни I ступеня.

В одному з листів до матері Василь писав, що на його бойовому рахунку — 28 знищених німецьких танків і сотні гітлерівців. "Я буду битися з ворогом, доки б'ється моє серце. Я певен, що Ви, мамо, всі наші рідні і всі колгоспники своєю чесною працею допомагаєте Червоній Армії в цій боротьбі".

Глибоко запали в серце матері ці слова. Щоб допомогти своїм сином скоріше знищити ворога, колгоспниця артілі "Спартак" Галина Михайлівна Передерій продала державі 15 пудів хліба та соняшнику і звернулась до всіх колгоспників Гуляйпільського району з листом:

— Я закликаю всіх батьків і матерів ще краще забезпечити нашу Червону Армію продовольством. Хліб — це зброя перемоги. Чим більше ми дамо хліба державі, тим більша буде наша допомога фронту — тим скоріше настане день нашої перемоги над проклятим ворогом.

Цей заклик матері-патріотки знайшов гарячий відгук в серцях багатьох батьків воїнів Червоної Армії, які всі свої лишки продавали державі.

Лист-заклик матері 26 грудня 1943 року надрукувала обласна газета "Червоне Запоріжжя".

4). "Дорогі батьки, сестри, брати і товариші!

Шлю я вам, моїм землякам, колгоспникам артілі "Спартак", свій палкий фронтовий гвардійський привіт і побажання успіхів у вашій творчій роботі на визволеній від окупантів землі.

Я командир робітничо-селянської Червоної Армії. На рахунку гарматного підрозділу, яким командую, вже не мало підбитих німецьких танків, самохідних гармат і понад 200 знищених ворожих солдатів і офіцерів.

Коли я взнав про ті звірства й знущання, які чинили німецькі кати на моїй батьківщині, над моїми земляками, я ще з більшою ненавистю знищую фашистських собак, що посягнули на нашу свободу і незалежність, не шкодую ні сил, ні свого життя.

Я закликаю вас, мої земляки, допомагайте нам громити проклятих окупантів. Хай продані вами державі пуди хліба і наші кулі впадуть як помста на голови катів, що посягли на наше життя.

Віддавайте всі сили на допомогу фронту, нашій спільній боротьбі з ворогом, і перемога буде за нами!

З фронтовим привітом гвардії старший сержант Мартинович Володимир Михайлович."

(Лист друкувався 28 грудня 1943 року в районній газеті "Сталінським шляхом", № 12).

5). "Прийміть від мене, дорогі товариші, фронтове вітання з рідних берегів Дніпра-Славути!

Чув я, що багато горя і зневаги зазнали ви під час фашистської окупації. Та ніколи більше не повернуться ці страшні дні.

Ми вже звільнили від ворога сотні міст і сіл, і впевнено просуваємося вперед. В цьому допомагаєте нам ви, товариші, постачаючи Червону Армію хлібом і продовольством.

Обіцяю вам, шановні земляки-колгоспники, битися до остаточного знищення ворога і закликаю вас не шкодувати нічого для допомоги фронту.

Фронтовик Дудка С. Я."

Примітка: Дудка С.Я., колишній член колгоспу "Комсомолец" Санжарівської сільради (нині ТОВ "Полтавка" Полтавської сільради).

Лист друкувався 28 грудня 1943 р. в районній газеті.

б). "Дорогі земляки, гуляйпільці! Прийміть наш гарячий бойовий привіт і побажання успіхів у вашій роботі.

Ми пишемо вам цього листа в той час, коли доблесні полки Червоної Армії під керівництвом Верховного Головнокомандуючого Маршала Радянського Союзу Й. В. Сталіна завершують розгром німецько-фашистських загарбників, що посягнули на наше щастя і свободу. Ворог в паніці тікає, залишаючи на полі бою незліченну кількість озброєння і техніки, десятки тисяч трупів своїх солдатів і офіцерів.

Червона Армія на своїх прапорах несе свободу і щастя всьому радянському народу, всьому прогресивному людству. Ми щасливі з того, що батьківщина довірила нам зі зброєю в руках боротися в рядах непереможної армії-месниці, відстоювати незалежність своєї країни, свого народу.

Ми обіцяємо вам, дорогі товариші, що, не шкодуючи крові своєї, ні самого життя, будемо бити ворога, доки наші руки будуть тримати зброю, поки будуть битися наші серця. Ми помстимося проклятим катом за знущання над гордим радянським народом, за муки і сльози наших дітей, батьків, братів і сестер.

Ми закликаємо вас, дорогі земляки, працювати, не покладаючи рук, відродити зруйноване окупантами господарство Гуляйпільщини. Це буде вашою помстою над тричі проклятим ворогом, що хотів своїм брудним чоботом розтоптати і стерти з лиця землі наші квітучі

міста і села. Хай на руїнах буйним цвітом знову зацвітуть наші сади, як символ нашої сили і непереможності!

Ми знаємо, що на своєму шляху ви зустрінете багато труднощів, але ніякі труднощі не повинні зупинити вас.

Працуйте так, щоб товариш Сталін сказав вам спасибі. Це буде найвищою нагородою за вашу працю.

Пишіть нам про свої справи в колгоспах, на підприємствах на таку адресу: Польова пошта—33018-13.

З фронтовим привітом

Рибка М. М. (з колгоспу ім. Куйбишева),

Лисенко (колгоспник із с. Воздвижівка),

Шаповал Г. Г. (з колгоспу ім. Кірова),

Бондаренко (м. Гуляйполе)."

(Лист вмістила 19 квітня 1944 р. районна газета "Сталінським шляхом", № 23(35)).

7). "Товариші, новозлатопільці!

В дні запеклих боїв ми одержали від вас ваші скромні подарунки.

Щире спасибі вам, дорогі товариші, за турботи, проявлені до бійців Вітчизняної війни.

Відкривши подарунки, ми бачили, з якою старанністю Ви намагались, щоб ваші скромні подарунки дійшли до нас.

Кожний знає, що справа не в самому подарунку, а справа в щирім відношенні, справа в турботі про нас.

Ми добре забезпечені всім необхідним на фронті. Відповіддю вам на ваше зобов'язання ми, танкісти-гвардійці, запевняємо вас, дорогі товариші, що ми повернемося до вас тільки тоді, коли з нашої землі буде прогнаний останній німець. Бажаємо вам всього найкращого.

За дорученням гвардійців гвардії майор Шереметьєв Олександр Іванович".

(З Новозлатопольської районної газети "Колгоспна зоря" від 1 січня 1944 р.)

8). "Дорогі товариші! Дружини і сестри фронтовиків! Прийміть від мене і всіх льотчиків нашої частини бойовий привіт.

Лист ваш, в якому розповідається про вашу самовіддану працю на колгоспних ланах, прочитав своїм друзям по зброї. Ми раді і горді за вас. Ваші чоловіки і брати б'ються на фронтах Вітчизняної війни, а ви своєю працею допомагаєте фронту, в розгромі ненависних німців. Фронт знає і цінить вашу працю і ваші турботи.

Одержавши від вас літаки, ми давали обіцянку на сталевих крилах наших машин нести смерть гітлерівцям. Свою обіцянку ми виконаємо з честю. І в наступних боях, коли наша славна Червона Армія зітре з лиця землі гітлерівські банди, ми вкриватимемо прапори своєї частини невмирущою славою. Недалеко той день, коли наші літаки полетять останній раз у бій за вічний мир, день, коли ненависний фашизм згине навіки.

Ви розпочали збирати багатий урожай, щоб дати Червоній Армії і країні багато хліба. Бажаємо вам успіхів, працюйте на колгоспних ланах по-гвардійському, зберіть урожай цього року без втрат і в найстисліші строки. А ми обіцяємо вам якнайшвидше закінчити війну і прибути до вас у гості.

Пишіть нам про свої справи.

П.П. 55690 О. Сироткін 9.07.1944 р."

Примітка: Лист гвардії старшого лейтенанта-орденоносця О.І. Сироткіна — це відповідь колгоспникам артлі "Червоний колос". Наприкінці квітня трудящі району передали літаки, збудовані на зібрані 1750000 карбованців і внесених у фонд оборони батьківщини.

Один з літаків прийняв гвардії старший лейтенант-орденоносець О.І. Сироткін.

9). "Дорогі товариші!

Червона Армія загнала фашистського звіра в його лігво. Непереможні полки нашого війська б'ються зараз уже на території країн, які теж звільняються від фашистського рабства.

З листів я довідався, що ви, дорогі товариші, не залишаєтеся в боргу перед Батьківщиною та Червоною Армією. Ви успішно справилися зі збиранням урожаю, виконали свою заповідь перед державою, річниці Великого Жовтня підготували достойну зустріч.

Бажаю вам успіху в роботі! Трудіться на благо Вітчизни. Допомогайте Червоній Армії добивати фашистського звіра.

Фашистські загарбники чинять шалений опір, стоячи вже на краю безодні. Перед нами серйозне завдання — зіпхнути ворога у прірву, остаточно знищити гітлерівський фашизм.

Напружимо всі сили. Разом з арміями союзних держав і народами свободолюбивих країн Європи нанесемо нищівний удар по ворогу!"

П.П. 26798

З. Шкурко

(Лист надруковано в газеті "Сталінським шляхом" 7.11.44 р. (№68)).

10). "Товариші колгоспники!
Вітаю вас з радісним днем — річницею Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Четвертий рік я разом з моїми друзями по зброї громлю ненависних фашистів.

Взимку 1942 року я був серед захисників великого міста Сталінграда. Бої під Сталінградом принесли нам нечувану в історії перемогу. Наша армія нестримною лавиною пішла на захід, знищуючи на своєму шляху гітлерівські орди.

Тисячі кілометрів пройшли ми у непереможному наступі. Ми бачили зруйновані фашистами міста і села, рови-могили, набиті трунами жінок нашої Батьківщини.

Сьогодні героїчні полки Червоної Армії громлять фашистського звіра в його лігві. Хай не знають пощади гітлерівські недолюдки — їй не буде! Наближається час розплати за всі злодіяння, заподіяні гітлерівцями на нашій землі.

XXVII річницю Жовтневої Революції радянський народ буде відзначати в умовах блискучих перемог Червоної Армії в час вирішальних битв на фронтах Вітчизняної війни. Ці перемоги були б неможливіми, якби радянський люд всіляко не підтримував свою армію. У дні, коли Червона Армія готується до остаточного удару по ворогу, потрібне особливе напруження всіх сил радянського народу.

Підтримуйте свою армію в її героїчній боротьбі! Домагайте нам завершити остаточний удар по ворогу!"

Бобир П.Л.

П. П. 18184

(Взято із районної газети "Сталінським шляхом" (7.11.44 р.)).

11). "Здрастуйте, дорогі земляки!

Дорогі, вам пише ваш земляк Ізраїль Ісакович Златокрилець... Я знаходжусь на фронті, вже топтав своїми ногами німецьку землю, а тепер всі сили докладую, щоб швидше розгромити німецьких розбійників і повернутись на свою Батьківщину. Був декілька разів поранений, але почуваю себе непогано.

З привітом Ізраїль".

8.9.1944 р.

12). "Здрастуйте земляки і землячки колонії Новозлатополь!
До вас з привітом фронтовик і ваш земляк Болдун Йосип Михайло-

вич, який громить фашистську нечисть і дуже скоро буде бити звіра в його власній барлозі..."

24.12.1944 р.

13). Володимир Брацило до війни працював культмасовиком у промартілі "Червоний Металіст".

"Здрастуйте, дорога мамо!... . Прийміть гарячий привіт від мене. Вашого сина, і від моєї подруги Віри. Знаходимось ми на фронті, служимо в одній частині... Новин у нас особливих немає. Рухаємось вперед, звільняючи від німецько-фашистських військ місто за містом, село за селом... Ми весь час стрімко рухаємось вперед і тому вона (пошта) рідко коли наздоганяє нас. Ну це не біда. Раз ми рухаємось вперед, значить ближче до перемоги, ближче до кінця війни. Я живий і здоровий, то це вже добре... По мені не журіться, не тужіть, скоро приїду додому. Я вже недалеко від Берліна..."

Це рядки з останнього листа Володі Брацила, написаного 13 березня 1945 року своїй мамі Ганні Тимофіївні.

"Я вже недалеко від Берліна..." Солдат жадав Перемоги, чекав мирної тиші.

Та його мріям не судилося здійснитися. Через чотири дні після цього Володі не стало. Невблаганна смерть обірвала життя юнака, коли йому йшов 26 рік. Коли такою близькою була жадана Перемога...

Мабуть, кадрові робітники заводу сільськогосподарського обладнання (колишнього "Червоного металіста") ще й досі пам'ятають жвавого культмасовика Володю Брацила. Юнак прийшов на підприємство після семирічки і з головою поринув у роботу. Потім служба в армії. На початку 1941 року він — курсант Телавського стрілецько-мінометного військового училища.

Велика Вітчизняна війна внесла в життя Володимира непередбачувані корективи.

Молодий офіцер Брацило з воїнами свого підрозділу обороняє Кавказ. Після поранення його призначають командиром мінометної батареї гірсько-стрілецької дивізії. За проявлений героїзм представляють до нагородження медалями "За бойові заслуги", "За оборону Кавказу". Потім — друге поранення. В Кисловодському госпіталі вранці 16 вересня 1943 року по радіо слухав зведення Радінформбюро. З нього він дізнався про звільнення рідного Гуляйполя від німецько-фашистських загарбників. І юнак спішить поздоровити рідних з такою радісною подією.

Офіцер Брацило визволяв Керч, Крим... "В П'ятигорську, в Краснодарі, Кисловодську, Керчі та інших містах, — пише в листі додому Володимир, — я бачив тисячі і тисячі закатованих гітлерівцями наших громадян. Ми відплатимо ворогу за скоєні ним злочини".

Велика у воїна робота. Де тільки не побував Володимир за два роки війни. Мав два тяжкі поранення, переніс дві операції. Лише за одне поранення на його тілі медики нарахували 32 рани. Та навіть в цей час оптимізм б'є ключем в його листах: "Фашистам приходить кінець. Перемога буде за нами!.." — пише він додому.

Останнім часом (кінець 1944 року — початок 1945 року) В. Брацило громив ворога в Східній Пруссії. "Я живий здоровий, — пише він матусі. — Працюю командиром, старший лейтенант, нагороджений орденом Червоної Зірки". Скупі фронтові рядки. А за ними стоїть надлюдське напруження, стогін землі, дим згрищ і подвиги. Хоч для солдата вони були звичайними буднями...

Володимир загинув смертю хоробрих при звільненні польського міста Данцига. Його немає в живих. Та за нього говорять поживклі від часу сторінки щоденника, листів.

* * *

Фронтовики — колишні учні, особливо випуску 1941 року, мали зв'язок зі своїми школами, класними керівниками, листуватися з ними.

Наприклад, випускники 1941 року й інших років Санжарівської середньої школи мали тісний зв'язок зі своїм класним керівником Меланією Іванівною Герус. Так вони писали про своє фронтове життя.

1). 15 вересня 1943 року.

Зрастуйте, дорога Меланіє Іванівно!

Прийміть мій полум'яний привіт! Вітаю із звільненням нашої Гуляйпільщини від гітлерівської орди. Повідомляю, що я живий-здоровий, чого і вам бажаю.

З Симоном і Валентином Обмачевським (випускники 1941 року - Авт.) були весь час в авіашколі, на Калінініському і Сталінградському фронтах. Під Сталінградом мої дорогі друзі, а Ваші колишні учні, загинали смертю хоробрих...

(З листа Івана Сопільняка).

2). 2 листопада 1943 року.

"Важко передати Вам, дорога вчителько Меланіє Іванівно, ті по-

чуття, які пережив від радості, побачивши Ваш почерк, прочитавши Ваше слово...

Цікавитесь моїм особистим життям? Ось воно. 2 листопада 41 року я відплив з півострова Ханко в Ленінград, який був уже в блокаді. На шляху довелося потопати. Потім — блокада. Вам це зрозуміло. Та, не дивлячись ні на що, ні на 300 гр. хліба (з якоїсь дуранди) для військових, а для цивільних — 200 і 100 гр. Пітер здрастує. Читайте Віру Інбер "Пулковський меридіан" і фільм дивіться "Оборона Ленінграда". Все це правда.

В теперішній час, на дану хвилину, я неушкоджений, почуваю себе фізично чудово, після цинги і дистрофії дуже поправився. Я в мирний час на Ханко був більше затяганий роботою і поганим харчуванням. Зараз харчування добре і вистачає.

Ви писали 11.10., а в ніч з 10 на 11.10 з групою розвідників я повз у тил ворога. Поки сапери робили прохід, лежав і думав: хоч би звісточку хто черкнув з дому — про матір, про бабусю, про тітку Оксану. Згадав і про Вас, про товаришів...

О, як хочеться хоча б одним оком глянути здалеку на нашу Санжарівку! Як чудово розкинулася вона в низовині і яка красива була, коли квітли сади...

Залишаюсь до Вас із сердечною повагою і тисну Вашу руку — ту саму руку, що ставила одиниці, двійки і трійки".

(3 листа Івана Шинкаренка).

3). 5 січня 1944 року.

"Днями одержав два Ваших листи, за які дуже і дуже вдячний, та відповісти відразу не мав можливості. Читав Ваші листи під гуркіт гармат і мені згадалася школа і шкільне життя, згадав товаришів по школі і важко зробилося на душі тому, що одних уже нема, а ті — далеко...

Я зараз бачу фотографію, на якій сфотографований увесь наш клас, і що ж? З усіх хлопців один я залишився цілий.

Я згадаю найближчих мені Льоню і Володю, згадав їх, якими я їх знав у школі і якими — в армії. Льонька дуже і дуже змінився в армії, вірніше — зміцнів, змузнів. Це уже був не той блідолиций, часто хворий Льонька, за весь час він ні разу не хворів, ні разу не скаржився на здоров'я. Але коміком як був, так і залишився. Частенько в найважчих умовах своїми гримасами мене змушував так же сміятися, як я сміявся з нього на "гражданці". І ось його нема. Як ми з ним фантазували про майбутнє, мріяли, сидячи в окопах, думали повернутися, вчитися, жити!

Та я нині, Меланіє Іванівно, не проти піти вслід за своїми друзями, тому що для мене почалось не життя, а животіння. Тягнути таке життя я не хочу. Я зараз не можу ходити ногами — застудив і одержав ревматизм. Застудив. Ясно, що не вдома на пічці. До армії я був здоровий... А тепер "накрившись сірою шинеллю" доводиться лежати декілька кілометрів від передової, в білоруській хаті. Дуже жалкую, що не попав на Україну. А це не Білорусія, а якась помилка природи зроблена на землі. Такої гряді я ще не бачив у Радянському Союзі”.

(З листа Івана Сопільняка)

(Примітка: Льонька Симон і Валя Обмачевський).

4). 24 січня 1944 року.

“Здрастуйте, Меланіє Іванівно!

Листа Вашого одержала, за який щиро дякую!.. І особливо в такий важкий було для мене час, я півмісяця хворіла... Зараз почуваю себе чудово... Буває в житті всякого багато, полають, але більше дякують за любов до Батьківщини і виконання всіх наказів начальників”.

(З листа Люби Жилінської).

5). 5 березня 1944 року.

Ваш лист я читала і перечитувала і без перебільшення можу сказати, що знаю слово в слово, що рідко буває зі мною. Тільки вибачте, що так довго не писала Вам відповіді. Але повірте, що я сьогодні за півтора місяці вперше в теплій фронтовій землянці і маю можливість писати чорнилом, навіть розучилася писати, хоча я й так не красномовно вміла писати.

Я знаю, що Вас цікавить життя Ваших вихованців, але в моїй службі видного нема. Я жила і невтомно день і ніч працювала на колгоспних полях в Саратовській області, куди вдруге евакуювалась, а коли 25 листопада 1942 року пішла добровільно в ряди РСЧА і навчилася артилерійській справі, то була відправлена на фронт, потім після поранення була в тилу, а тепер знову-таки на фронті, але не на самій передовій.

За час моєї бойові служби я маю 8 подяк від мого вищого командування. Будемо живі — зустрінемося і тоді детально будете знати про моє життя...”

(З листа Наталії Івченко).

6). 8 квітня 1944 року.

“Після закінчення військово-морської школи в 1942 році перебувала на Кавказькому фронті. З січня 1944 року знаходжусь на приміській землі, де кожен шматочок цієї землі дорогий для нас, але ворог сильно чіпляється за неї. Але ні, ця земля буде нашою, перешкод не існує... Але залишаються після всього тільки каміння та руїни, цілком має бути Вам ясним, що нелегко...”

Четвертий місяць знаходжусь на цій ділянці, і ми так міцно спаяли свою фронтову сім'ю, що чиясь горе з листа — горе для всіх.

Так, служба на фронті для мене стала другою школою. За бойові справи командир частини відзначив подяками...

Мені писали, Меланіє Іванівно, про весну на Україні. Як я скучаю за рідною своєю Україною! При мені "Кобзар" Шевченка, який бережу, як найдорожче. Коли сумую за рідним краєм... мені приходить на допомогу він, Шевченко. Ця книга побувала скрізь, але залишати не збираюсь ніколи. Нехай буде проінята димом пороху, але вона — як пам'ять бойових друзів, полеглих за Батьківщину.

У нас тут весна не зовсім, сильні холодні вітри, так часто бувають дощі сильні, а сьогодні все ж прекрасний день, сонце пече, тихе море, і так хочеться жити багато-багато років, хочеться бачити лише щастя на землі, а цього ми й добиваємося. Моя землянка стала затишною в цей світлий день, хоча вона й холодна, але в ній тепло від Вашої любові...”

(З листа Ліді Саливон).

7). 10 серпня 1944 року.

“... Цей лист мені довелося читати при світлі маленького ліхтарика темної ночі. Це тому, що я їздила у відрядження і повернулася пізно.

Дорога Міля Іванівно! Ви не уявляєте, яка була радість, коли одержала від Вас листа, якого я чекала щодня.

Ви праві, що мені довелося пережити багато і хорошого і поганого...

Те, що мені довелося бачити і переживати на собі те ж, що на фронті всі також переживають, як і я.

За останній рейд, який ми проходили, тобто за два місяці, довелося пережити тягар такий, який ніхто з нас не переживав за всю Вітчизняну війну.

Нас нагороджував уряд за наші бойові дії, наш полк одержав орден Червоного Прапора, а також нагородили багато моїх бойових друзів, у тому числі і мене.

Як тільки отримаю нагороду, то обов'язково напишу листа — це третя нагорода.

Признаюсь по правді, в цих боях ми думали, що скоро буде кінець, але на смерть я дивилася з посмішкою, нехай бояться смерті боягузи. Я запишучу децю з життя в блокнот і, якщо залишусь живою і мій блокнот буде цілий, то не тільки Вам розповім, а ще й прочитаю.

Знаєте, охота відпочити, але нічого не поробиш, Батьківщина вимагає від нас, і ми воюємо”.

(З листа Люди Тур).

* * *

Багато фронтовиків-земляків, знаючи, що війна без жертв не буває, писали листи-заповіти своїм дітям. Ось два листи на цю тему.

6 жовтня 1943 року.

...Пишу під гуркіт розривів снарядів і мін. Життя щохвилини в небезпеці. Ворог сильний і намагається утримувати свої позиції. Щоб зламати його — потрібні жертви...

Я знаю, що сьогоднішній бій на нашій ділянці фронту буде вирішальним. Але я знаю й те, що бій цей для багатьох з нас буде останнім. Та це не лякає. Як і всі, хто поруч зі мною, я сповнений ненависті до ворога. Готовий на все. Як і подобає радянським воїнам, будемо стояти до кінця. Не пошкодуємо життя. Наказ командування виконаємо...

... Минуть роки і радісним буде в радянських людей життя. Дуже хотілося б, щоб цей мій лист зберігся до того часу, щоб міг його прочитати, не знаючий свого батька, мій любий дорогий Славик.

Любий Славик! Нехай цей лист залишиться тобі згадкою про мене — твого батька. Я вірю, що ти виростеш і будеш щасливим. У тебе хороша мама. Тебе не залишать в скрутний час наша партія і уряд. За твоє майбутнє я спокійний. І прошу тебе, Славик, будучи дорослим, не забувай тих, хто за щастя таких, як ти, віддав у ці грізні роки життя.

Обіймаю тебе, мій любий Славик, можливо, в останній раз”.

(З листа Андрія Федоровича Гладкого, 1918 р.н., с. Санжарівка, рядовий. Пропав без вісті у лютому 1944 р.).

“Мій дорогий син Гарик!

Коли ти будеш читати цього листа, мене багато років, відгримить війна і на визволеній землі зацвіте знову нове, щасливе й радісне життя, яке було до війни. Коли ти був зовсім-зовсім маленьким, лежав ще в колисці і кризь сон посміхався, ми з мамою думали, що ти щасливий, що тобі не доведеться пережити того, що пережив я в дитячі роки. Я думав вивести тебе в люди й радів твоїм першим словам, твоїм першим думкам.

Настали дні пагубної війни, і ти з мамою поїхав у евакуацію за Волгу, рятуючись від смерті, від дітовбивець, а я пішов на захист Батьківщини. Ти, напевно, як кризь сон, пригадуєш останнє прощання в березні 1942 року в чужій хаті станиці Кайсацької. Ти довго ждав мене і не діждався. Я, як і сотні, тисячі інших батьків загинув у боротьбі із заклятими ворогами — німецькими фашистами, які напали на нашу країну, порушивши мирне життя, принесли багато горя нам.

Але я вмираю, глибоко впевнений, що ти, мій улюблений синочку, житимеш у вільній квітучій країні — країні соціалізму, вчитимешся у радянській школі, самостійно виб'єшся в люди і, як я колись, дізнаватимешся з історії про дні Вітчизняної війни, читатимеш оповідання про самовіддані подвиги героїв війни. І ти, мій улюблений синочку, не червонітимеш за мене, за свого батька, а зможеш гордо сказати: “Мій батько загинув у боротьбі за майбутнє щастя, вірний присязі й Вітчизні”. Я в жорстокій боротьбі з фашистами своєю кров'ю завоював тобі право на щасливе життя.

Знай, мій улюблений синочку, що й моя кров зросила землю, по якій ти можеш ходити, будувати щасливе життя, про яке я так мріяв.

Минуть роки, десятиріччя, могили ворогів заростуть бур'яном, чортполохом, а нам, захисникам, вільна батьківщина спорудить пам'ятник Перемоги. Дивися на нього й згадуй мене.

Курсант військового училища
Григорій Олексійович
Тарасенко

Прочитай цього листа і те, чого не зрозумієш, спитай у мами — вона тобі розповість.

Ти крокуй уперед, борися за краще життя, а якщо твоїй улюбленій батьківщині загрожуватиме ворог — будь гідним мене, твого батька. Не пошкодує життя за свою Батьківщину.

Цілую тебе, мій улюблений синочку, на все життя, міцно, міцно.

Твій батько Григорій Олексійович Тарасенко”.

(Г. О. Тарасенко, 1910 р.н. З 1934 р. вчителював у селі Ворошилівці. Лейтенант. Помер від ран 9 квітня 1943 р. Похований у виселку Утта в Калмикії).

ПЕРЕМОГА

Настав довгоочікуваний травень 1945 року. У перший його день Гуляйпільська районна газета "Сталінським шляхом" вмістила кілька матеріалів, які передавали дух, настрої наших земляків.

З передової статті "День огляду бойових сил трудящих" дещо зачитуємо: "Робітники підприємств, колгоспники, інтелігенція нашого району, ідучи в ногу з фронтом, багато сил вклали у справу перемоги над ненависним ворогом.

Колгоспи району засіяли 13337 га ранніх зернових, виконавши державний план посіву на 121,2 процента, 3900 га соняшнику, розгорнули сівбу пізніх культур, непогано працюють по виконанню плану розвитку поголів'я колгоспної худоби.

Колгоспники артілі імені 17 партз'їзду звернулись до всіх колгоспників району із закликом — до 1 травня закінчити усі весняно-польові роботи. Цей заклик знайшов дійову відповідь серед трудящих району.

Передтравневим соціалістичним змаганням охоплені всі колгоспники МТС, підприємства району. В число передових на весняних роботах вийшли колгоспи: імені 17 партз'їзду, імені Котовського, "Комунар", "Комсомолец", "Советский пахарь", "Сход", імені Шевченка та інші.

Самовіддано працювали на сівбі колгоспники і колгоспниці т.т. Біла (колгосп "Зоря комунізму"), Забокницький (колгосп імені Ворошилова — обидва Петрівської сільради), Обмачевський (колгосп імені

Шевченка), Шаровська (колгосп "Комунар", Верхньотерсянська сільрада), Вовк В. (колгосп "Червоне Заріччя") та інші.

Велику роботу на сівбі провели тракторні бригади та окремі трактористи МТС району. Передова бригада № 1 Гуляйпільської МТС, де бригадиром т.Кириченко. Прекрасно працювали трактористи т.т.Рогач, Саливон, Пилипенко.

Великих досягнень домоглися працівники тваринницьких ферм.

Не відстали і робітники місцевих підприємств. Борючись за першість у передтравневому змаганні, колектив промартілі "Червоний металіст" план I кварталу 1945 року виконав на 123,4 процента. Основні цехи перевиконали квітнєве завдання.

На 183,4 проценти здійснили квітнєве завдання робітники райлегпрому.

У районному передтравневому соціалістичному змаганні перше місце виборов колгосп імені 17 партз'їзду (голова т.Хохотова), який загальний план весняної сівби виконав на 100 процентів, підняв 30 гектарів чорних парів, провів боронування озимини на 100 гектарах, план посіву городини виконав на 110 процентів, посадки картоплі — теж на 110 процентів, справились колгоспники із зобов'язанням по боротьбі з ховраками та іншими зобов'язаннями.

Друге місце зайняв колгосп імені Котовського (голова Рожко М.Х.)

1 травня 1945 року Ф.Кущ у Гуляйпільській районній газеті "Сталінським шляхом" надрукував статтю "Перемога": Прочитаємо її:

— Великий тягар праці на фабриках, заводах і в колгоспах у дні Вітчизняної війни ліг на плечі радянській жінці. І вона не зігнулась. Невтомна трудівниця, палка патріотка, вірна дружина і ніжна мати гордо понесла цей тягар крізь буремні вогневі дні до Перемоги. Тяжкий і довгий був цей шлях. Ось вже біля чотирьох років радянська жінка працює за себе, за чоловіка, за сина, за брата і за батька. Скільки за цей довгий час тяжкої розлуки вистраждала вона і натерпілась? (Навіть сказати важко. І все ж вона непохитна у своїй волі, велична у своїй душевній красі і гордості, безмежно віддана любимій, славній Батьківщині. Радянська жінка перемогла! Тепер вона у праві тріумф перемоги над лютим ненависним ворогом ділити з славними воїнами фронту.

На широких ланах колгоспу імені Карла Маркса, що тонули в сліпучому саяві весняного сонця і губилися в далекому миготливому мареві за обрієм, йшла весняна сівба. За балкою у бік хутора Реше-

тилівського гуркотіли трактори, ліворуч на всьому просторі ланів у розсип працювали жінки і дівчата, дехто з худобою, а то більше самі. З боку вітрозакисної смуги, що вимальовувалась сірою щетиною голого віття на блакитному фоні неба, на схилі великого чорного масиву виднівся гурт жінок. Вони працювали не розгинаючись. То ланка Марії Шевченко садила картоплю під лопату.

За короткий час весняно-польових робіт ланка під керівництвом енергійної і працювитої дружини фронтовика Івана Шевченка завоювала славу передової. Ця слава не прийшла сама, вона завойована в труді.

Дійшовши до краю, Марія поволі розігнула спину і оглянулася на велику ділянку, засаджену сьогодні за півдня. За нею одна по одній вийшли на край жінки її ланки. Сонце вже звернуло з полудня, а жінки все працювали не сідаючи.

— Добре працюєте, по-фронтовому, — підійшовши до них, весело промовила Галя Каретник, — метровка показує, що норму ви вже виконали, а ще й не вечір!

— Працювали так, щоб не відстати від наших воїнів-фронтовиків, — відповідала Марія. Її засмагле обличчя світилося гордістю за ланку.

Своєю кипучою енергією, дружнім, товариським словом Марія підіймала жінок на самовіддану працю в ім'я остаточної перемоги над ненависним ворогом. І жінки працювали настирливо, невтомно. Півтори, дві норми — це щоденний показник їх роботи.

Звістка про те, що наші війська 1-го Білоруського і 1-го Українського фронтів ввірвалися в Берлін і зав'язали вуличні бої, блискавкою облетіла весь степ і викликала безмежну радість.

Марія навіть заплакала від радості. Ці сльози текли з самого серця, що так наболіло від важкого горя і поневіряння в тяжкі часи окупації.

— На такі нечувані казкові подвиги здатні тільки наші рідні, любимі радянські воїни-герої, — промовила, витираючи сльози радості. — Фашистська гадина конає. Вже скоро, скоро настане радісний день остаточної перемоги.

Трішки заспокоївшись, рішуче заявила: "Будемо працювати, не присідатимемо, це допоможе швидше добити гадину". Її слова підтримали всі колгоспниці ланки.

У Марії Шевченко з фашистськими загарбниками свої рахунки. Відступаючи під могутніми ударами Червоної Армії, вони руйнували,

палили, нищили на своєму шляху все. Тоді в Марії забили корову, двох овець, свиню. Лишилися на її руках четверо дітей і стара ненька, без краплі молока, без крихти хліба. Та хіба тільки в неї? Тоді в Марфополі вибили майже всю череду, а коли не стало набоїв, фашистські мерзотники із звірячою люття накинулися на худобу і почали відрізувати язики.

А в Ганни Шевченко навіть у хаті знайшли корову і забили, прокляті. А скільки вони лишили сиріт? Та хіба можна перерахувати всі злочини, що їх заподіяли фашистські варвари нашим людям під час окупації?

Рахунок Марії Шевченко фашистським розбійникам — це рахунок усього нашого народу. Вже недалекий час розплати за вчинені злодіяння.

— Нехай тільки повертаються з перемогою наші дорогі воїни, — говорить Марія, — це все ми наживемо. Відбудуємо зруйновані будівлі, буде й худоба, буде все, і заживемо ще краще, ніж жили до війни.

Думки і прагнення колгоспниці Марії Шевченко — це думки і прагнення всіх нас, всього народу. І ми знаємо, що так буде!

Сонце ховалося за обрій, кинувши довгі чорні тіні. З балки і від річки потягнуло вогкою прохолодою, а ланка Марії Шевченко все працювала. Невтомною, самовідданою працею вона кувала перемогу!"

Ланкова колгоспу "Комунар" П. Шаровська 1 травня заявляла: "Немає такої перешкоди, щоб зупинила наших воїнів на шляху до повної перемоги. Немає такої роботи, щоб була не під силу нам колгоспницям. Будемо працювати так, щоб у недалекий День Перемоги ми могли розповісти своїй Батьківщині і воїнам Червоної Армії про те, як ми допомагали їм здобувати перемогу".

І ця довгоочікувана Перемога настала: напружена боротьба радянського народу увінчалася тріумфом над гітлерівською Німеччиною. Як свято — 9 травня 1945 року — зустріли гуляйпільці, видно із вміщених нижче матеріалів.

➤ В багряних прапорах, що тріпотіли у сліпучому промінні весняного сонця, в переповнених почуттями серцях, у сльозах, у міцному потисковій рук, у сяючих обличчях людей виявилася нестримна, безмежна радість — радість Перемоги народу воїна-героя.

Дорогою ціною життя, крові, надзвичайних труднощів і нестатків, великого горя і сліз здобута ця велика Перемога, тому то й радісна вона. Велике свято Перемоги в м. Гуляйполі почалося з того моменту, ко-

ли гучномовці, збуджуючи тишу весняного ранку, передали цю історичну звістку.

Всюди на вулицях, біля вікон будинків, на майдані парку збиралися люди.

— 3 Перемогою! — неслися звідусіль привітні вигуки.

— 3 Перемогою! — віталися старі люди.

— 3 Перемогою! — гукали діти.

Здавалося сама природа вітала переможців.

— 3 Перемогою! — бризнуло золотим промінням весняне сонце, підіймаючись у безмежну блакить зеніту.

— 3 Перемогою! — здіймаючись у височінь, лопотіли багряні прапори. А вулиці все наповнювалися народом.

Звідусіль неслися гучні пісні великої радості. І швидко торжество Перемоги вилилось у багатолюдний мітинг.

— Ми горді з того, що цю Велику Перемогу над ненависним ворогом принесли всьому людству. Ми — радянський народ! — звучить з трибуни мітингу слово старого робітника тов. Макаренка і потпає у бурхливій овації учасників мітингу.

Так святкували гуляйпільці свою Перемогу.

➤ В зернорадгоспі (нині село Комсомольське) мітинг почався о 6 годині 30 хвилин ранку. З дільниць на центральну садибу робітники прибували автомашинами, прикрашеними прапорами, портретами товаришів Сталіна, Хрущова, плакатами і лозунгами.

Учасники мітингу славили воїнів героїчної Червоної Армії, Маршала Перемоги товариша Сталіна.

Робітники т.т. Костенко та Тищенко, виступаючи, закликали всіх присутніх на ще більші трудові подвиги.

— Будемо тепер працювати ще з більшою енергією! Відбудуємо свій радгосп до довоєнного рівня, повернемо йому минулу славу, говорили, виступаючи, учасники мітингу.

➤ Колгоспники артілей Успенівської сільради повідомлення про підписання Акта про беззастережну капітуляцію гітлерівської Німеччини зустріли з великою радістю.

— День 9 травня, встановлений нашим урядом святом Перемоги, увійде в історію нашого героїчного народу, як найрадісніше свято.

— Хай на увесь світ лунає радісний гімн Перемоги, гімн свободолюбивого радянського народу! — Так говорили у своїх промовах учас-

ники мітингу і всі присутні зустрічали їх слова гучними оплесками та вигуками "Ура!" на честь великого Сталіна і героїчної Червоної Армії.

➤ Завідуючий фермою артілі "Пролетарський молот" старий колгоспник т. Зима звернувся до всіх присутніх з короткою, але хвилюючою промовою: "Перемога! Це слово було для нас провідною зорею протягом усього періоду Вітчизняної війни. За нього вели жорстокі бої наші воїни-богатирі, за нього ми самовіддано боролися в тилу. І ось цей день настав. Прийшло і на нашу вулицю радісне свято.

До праці, товариші! Відбудуємо наше народне господарство, зруйноване фашистськими варварами! Перетворимо нашу країну у квітучий сад!"

➤ Колгоспники колгоспу імені Ілліча звістку про повний розгром німецьких загарбників, про закінчення війни зустріли з великою радістю.

Хижі фашистські круки порушили наше мирне творче життя, розграбували наше багатство. Як тільки героїчна Червона Армія визволила наш район, дружно взялися всі до відбудови. День перемоги над ненависним ворогом зустріли великими досягненнями. Для цього багато попрацювали колгоспники. Чесно і самовіддано трудилися жінки, дружини і матері фронтників. Успішно закінчено 1944 рік, відбудовано ферми, виконано план чисельності поголів'я худоби. Дружно проведено весняну сівбу цього року. День і ніч працювали колгоспниці, і все це для того, щоб дати країні якнайбільше хліба і прискорити день Перемоги.

І цей день настав. Його колгоспники зустріли повним освоєнням усієї орної, довоєнної площі землі, виконавши план посіву ранніх зернових культур на 206 процентів, кукурудзи — на 170 процентів.

Перед у всіх роботах веде бригада № 2 (бригадир Євдокія Лапко). Самовіддано працює ланка високого урожаю Наталки Бірюк.

Радість Перемоги окрилює трудівників колгоспного села на ще більші трудові подвиги.

➤ Пам'ятний день сорок п'ятого. Таким залишився він у пам'яті колишньої жительки с. Полтавки нашого району П. Медведєвої, що мешкала в с. Настасівці, що на Дніпропетровщині:

— ДЕНЬ 9 ТРАВНЯ сорок п'ятого. Пам'ятний для мене на все життя.

Був чудовий весняний день. Навколо все квітло. Земля була наче

вмита рососою. А сонце, здавалось, сміялось щедро, посилаючи золота-ве проміння.

В нашому третьому класі Полтавської СШ вчителька проводила диктант з російської мови. Учні зосереджено працювали. І тут до класу несподівано зайшла старша піонервожата Віра Микитівна Третяк. Збуджена, схвильована. І до нас: "Діти, прийшла велика радість! Закінчилася війна. Ми перемогли!"

Віра Микитівна розцілувала нашу вчительку Тетяну Лук'янівну, а потім почала обіймати нас, школярів.

Диктант ми так і не закінчили писати — склали зошити і поклали на вчительський стіл. По школі оголосили готуватись до мітингу, присвяченого Дню Перемоги. В шкільній бібліотеці прасували піонерські галстуки, одяг. Нам, п'ятьом учням, вчителька роздала вірші, щоб ми вивчили напам'ять за короткий час і прочитали на мітингу. Ми ходили по шкільних коридорах і повторювали слова.

Панувало загальне збудження. Година промайнула швидко. І ось піонерське горно сповістило про збір. Учні вишикувались в колони і рушили до сільського майдану, на якому вже було людно. Грали музика, лунали пісні, кружляли в танці пари. Сільчани говорили, плакали, сміялись, обіймались, вітали один одного зі святом.

Нараз майдан ущух. На імпровізовану сцену піднялися офіцери, солдати, колгоспники, службовці, молодь, школярі. На мітингу читала вірш і я. І досі пам'ятаю рядки: "Так вот он — День Победы! Его мы ждали так, как поле ждет весны. О нем мы думали, все побеждая беды, под грохот молнии, под грохот войны..."

Після школярів слово брали фронтовики. Кожне їхнє слово впадало в душу і серце присутніх.

По щоках людей течуть сльози, де в кого з грудей виривається стогін. Плакав солдат А. Клименко, який повернувся з війни без ноги, сільський чемпіон з шахів... Котилися сльози з очей однорукого дядька Григорія, сільського листоноші. Гірко плакала тітка Одарка, колгоспна ланкова. Війна забрала в неї її долю, чоловіка Павла Івановича, з яким одружилася перед війною. Було, багато вільного часу він віддавав нам, дітям, ніби відчував, що не доведеться мати своїх. Стогін виривався із грудей багатодітних вдів Г. Х. Сергієнко та Н. Романихи... Сльози не давали дихати і моїй подружці В. Шрамко, в якій війна забрала батька і матір і тепер на її руках залишилися три малесенькі си-

рїтки — Валя, Шурик і Вася. Хвилювалась восьмирічна Марійка Карнаух, яку під час відступу фашистів тяжко поранило в руку і вона залишилась інвалідом. На війні осліп дід Тарас — Т. Я. Клименко... Близько 500 наших сільчан полягло на полях битв, пропало безвісти. А скільки сиріт чекали батьківського тепла, скільки інвалідів заліковували свої рани.

Мітинг закінчився, але люди не поспішали розходитись. На колгоспному подвір'ї організували для фронтовиків обід, а на майдані все ще довго тривав концерт.

В ту ніч майже ніхто не спав: збирались сусіди, рідні, знайомі. Згадували, журились, раділи і надіялись. . .

52 роки минуло відтоді. А все стоїть перед очима - ніби вчора було. Війна і понині живе в наших серцях. . . Вітаю всіх земляків з Днем Перемоги і зичу добра, щастя і миру на довгі роки.

З Перемогою над ненависним ворогом вітав земляків фронтовик Микола Харитонович Квітко:

— Дорогі земляки мої, колгоспники й колгоспниці! Передаю вам палкий привіт і поздоровляю з Перемогою над лютим ненависним ворогом — німецько-фашистськими загарбниками!

Ми, воїни доблесної Червоної Армії, з честю виконали наказ — разгромили гітлерівську Німеччину. Прийшло і на нашу вулицю велике свято. Віднині для нашої любимої Вітчизни почався період мирного розвитку. Вже незабаром і ми, воїни, віллємося в сім'ю працівників радянського тилу і почнемо разом з вами мирне будівництво.

Закликаю вас, товариші колгоспники й колгоспниці, працювати ще краще, особливо зараз на політці, щоб самовідданою працею завоювати високий урожай Перемоги і якнайшвидше залікувати рани, нанесені нашому господарству війною.

З привітом.

Ваш земляк Квітко Микола Харитонович. Колишній колгоспник артїлі ім. Горького Н-Григорівської сільради.

(З газети "Сталінським шляхом", 20 травня 1945 року).

На стінах рейгстагу свій солдатський автограф залишили земляки-гуляйпільці Д.А. Литвиненко та В. Пузанов, про це вони розповіли у районній газеті 9 травня 1965 року:

— Це було 2 травня 1945 року. Хоч на величезній похмурій, понівеченій споруді фашистського рейхстагу вже гордо майорів червоний

прапор, приречені гітлерівці подекуди ще чинили шалений опір. Засівши в будинках та за укриттям, вони вели вогонь з усіх видів зброї по радянських бійцях, які вперто просувалися до центру фашистського лігва.

Недалеко від Брандербурзьких воріт, у хмарі пилюги і їдкою диму, майже поруч з нами, замиготів вогник ворожого кулемета. Черга повторилась, коли на широкій центральній вулиці знову з'явилися наші бійці. Нам було наказано знешкодити кулемет.

Виконавши наказ, ми проникли в один з підвалів. Але замість фашистів зустріли там перелякану жінку з дитиною на руках. Жінка притислася до стіни, затуляючи своїм тілом дитину. Але маля, на диво, не злякалося нас і, щось лепечучи, простягало до нас худенькі рученята. Один з нас, гуляйпілець Михайло Окраїнець, який добре знав німецьку мову, зрозумів дитину і, діставши з кишені грудочку цукру, подав їй. Маля жадібно вхопило цукор. Та жінка з жахом вирвала його і кинула на підлогу.

Виявилось, що жінка була переконана, ніби радянські солдати дають голодним німецьким дітям хліб або цукор з отрутою. Ось що зробила геббелівська пропаганда.

Ми не мали часу переконувати жінку в брехливості фашистської пропаганди — поспішали за підрозділом.

Надвечір того дня ми побували в фашистському рейхстазі і на стіні одного з залів залишили написаний вугіллям свій простий солдатський автограф "Ми з Гуляйполя!".

ЛЮДСЬКІ ВТРАТИ

Героїчна боротьба радянського народу на фронтах і в тилу принесла довгождану перемогу. Але далася вона дорогою ціною. Смертю хоробрих полягли в боях:

Анастасій Гнат Васильович, 1900 р. н. і його сини: Андрій, 1924 р. н. та Іван, 1921 р. н., з села Полтавки, котрі воювали на різних фронтах, та додому прийшло три "похоронки";

Старший лейтенант **Брацило** Володимир Митрофанович, 1919 р. н., з Гуляйполя, кавалер орденів Червоної Зірки й Вітчизняної війни II ступеня, медалі "За оборону Кавказу", кілька разів поранений, загинув 19.03.1945 року;

Капітан **Іванов** Іван Борисович, 1922 р. н., воював з перших днів війни, нагороджений двома орденами Червоної Зірки, орденом Вітчизняної війни II ступеня, загинув 29.01.1945 р., похований в м. Клейн-Клеберт Калінінградської області;

Брати **Івко** Дмитро, Іван і Федір Омеляновичі, 1915, 1918 та 1921 р.н. з Любимівки, з перших днів пішли на війну і не повернулися. Загинули, поховані під Санкт-Петербургом, в Латвії і на Україні;

Лейтенант **Карнаух** Михайло Макарович, 1917 р. н., з Гуляйполя, льотчик-випробувач, загинув у нерівному повітряному бою з ворогом над Білорусією 12.07.1944 р., нагороджений орденом Червоної Зірки, медалями.

Стрелець-радист **Попруга** Віктор Іванович, з Любимівки. Кавалер орденів Червоної Зірки, Вітчизняної війни I ступеня (посмертно), Вітчизняної війни II ступеня, медалі "За відвагу", загинув у повітряному бою 28.06.1944 р. над с. Березиною Мінської області, знайдений загоном краєзнавців;

Семенюта Василь Панасович, 1918 р. н., з Дорожнянки, комісар 1-го загону підземного Аржимушкайського гарнізону, який 170 діб борювався в оточених ворогом катакомбах і загинув при спробі прорватися з оточення в грудні 1942 року;

Тарасенко Григорій Олексійович, 1910 р. н., з с. Верхньої Терси, воював з перших днів війни, смертельно поранений під м. Ростов-на-Дону, помер від ран 9.03.1943 р., похований в Капмикії, залишив своєму синові лист-заповіт, як заповіт всій молоді: бути вірним своїй Вітчизні;

Сфрейтор-санінструктор **Феленко** Кузьма Павлович, 1914 р. н., з Воздвижівки, воював з перших днів війни — виносив з поля бою не тільки поранених, а і їх зброю, загинув 3.11.1944 р., похований у Литві, посмертно нагороджений орденом Леніна;

Чук Яків Лук'янович, 1915 р. н., з Малинівки, воював з перших днів війни, загинув 15.05.1944 р. в боях за Молдавію, про місце поховання рідні дізналися через 30 років після війни;

Шинкаренко Іван Григорович, 1918 р. н., з Полтавки, кавалер ордену Червоної Зірки, воював з перших днів війни на острові Ханко під Ленінградом, загинув у боях 13.03.1944 р. в С-Петербурзькій області.

І цей список ще дуже довгий...

У роки Великої Вітчизняної війни тільки з Гуляйпільського району полягло 6 600 осіб, з них 13 жінок і дівчат.

А саме:

Білай Килина Юхимівна, 1900 р. н., с. Гуляйполе, підпільниця. Розстріляна фашистами в 1942 р. Похована в Гуляйполі.

Гура Віра Федорівна, 1920 р. н., с. Санжарівка. Лейтенант. Пропала без вісті у грудні 1943 р.

Жилінська Любов Федорівна, 1921 р. н., с. Санжарівка. Старший сержант. Загинула 11 серпня 1944 р. Похована в м. Кобріні Брестської обл.

Калиніченко Тетяна Панасівна, 1925 р. н., с. Санжарівка. Рядова. Пропала без вісті у листопаді 1943 р.

Кириченко Ольга Іванівна, 1922 р. н., с. Санжарівка. Старшина. Загинула 21 лютого 1944 р. Похована в с. Юрівці Козятинського району на Вінничині.

Оношко Алла Іванівна, 1924 р. н., с. Гуляйполе. Рядова. Загинула 14 квітня 1944 р. Похована в селі Варнаутки Балаклавського району, потім прах перенесено на кладовище в м. Севастополь.

Погоріла Феодосія Антонівна, 1880 р. н., с. Воздвижівка. Підпільниця. Розстріляна фашистами 16 лютого 1942 р. Похована в м. Гуляйполе.

Пода Марія Харитонівна, 1890 р. н., жила в с. Дорожнянці. Підпільниця. Розстріляна фашистами у 1943 р. Похована в м. Запоріжжі.

Скрябіна Катерина Матвіївна, 1922 р. н., с. Гуляйполе. Сержант. Померла від ран 23 жовтня 1943 р. Похована в с. Радолівці Приморського району Запорізької області.

Трифонов Ольга (Катерина-?) Федорівна, 1922 р. н., жителька с. Мирного. Рядова. Пропала без вісті у листопаді 1943 р.

Тимченко Лукерія Мокіївна, 1920 р. н., с. Верхня Терса. Підпільниця. Загинула в концтаборі в Німеччині.

Хмара Тетяна Гаврилівна, 1923 р. н., с. Воздвижівка. Рядова. Померла від ран 22 грудня 1944 р. Похована в м. Гарволіні (Польща).

Шаровська Ольга Олексіївна, 1924 р. н. померла від ран 15 жовтня 1945 р. Похована у м. Черняхівську Калінінградської області (Росія).

Відомі місця поховання 3133-х, невідомо де поховані 3467 осіб. Із 6600 полеглих жителів району загинуло в бою 3142, пропало без вісті — 2757, померло від ран — 582, загинуло в полоні — 78, розстріляно фашистами учасників підпілля та партизанських загонів — 51.

Найбільше полягло земляків-гуляйпільців у 1943 і 1944 роках — 4593 і, зокрема, в 1943 році — 2566. В 1941 році загинуло — 833, у 1942 році — 732 і у 1945 році — 442 особи.

Тільки за півроку (з жовтня 1943 р. по березень 1944 р.) загинуло 3229 гуляйпільців, тобто майже половина тієї кількості, що за всі роки війни. "Найурожайнішим" на жертви був жовтень 1943 року — 954 особи не повернулися з бою. В цей час йшли кровопролитні бої на Мелітопольському напрямі, наші "доблесні" генерали і маршали не жаліли солдат, набраних із звільнених районів, а гнали їх часто погано озброєних і ненавчених на міцно укріплену оборону німців. Тому немає жодного дня і в листопаді і в грудні 1943 року, в якому не загинув наш земляк. А всього в ці місяці полягло відповідно 577 і 543 особи. Всього ж за жовтень-грудень 1943 року загинуло 2074 гуляйпільця.

Втрати по роках:

— загинуло в бою:

в 1941 р. — 258 осіб, 1942 р. — 4404, 1943 р. — 1292, 1944 р. — 876, 1945 р. — 273. Всього — 3142 особи;

— пропало без вісті:

в 1941 р. — 549 осіб, 1942 р. — 182, 1943 р. — 1006, 1944 р. — 933, 1945 р. — 87 осіб. Всього — 2757 осіб;

— померло від ран:

в 1941 р. — 20 осіб, 1942 р. — 51, 1943 р. — 220, 1944 р. — 210, 1945 р. — 81. Всього — 582 особи;

— загинуло в полоні:

у 1941 р. — 6 осіб, 1942 р. — 32, 1943 р. — 21, 1944 р. — 8, 1945 р. — 1. Всього — 78 осіб;

— розстріляно за опір окупантам:

у 1942 р. — 27 чоловік, 1943 р. — 24. Всього — 51 чоловік;

— втрати по роках:

1941 р. — 833 особи; 1942 р. — 732, 1943 р. — 2566, 1944 р. — 2027, 1945 р. — 442 особи. Всього — 6600 осіб.

Відоме місце поховання:

1. Запорізька область:

Бердянський район — 7 чол.,

Василівський район — 30 чол.,
Веселівський район —
Вільнянський район — 6 чол.,
Гуляйпільський район — 53 чол.,
в т. ч. м. Гуляйполе — 27 чол.,
Запорізький район — 5 чол.,
м. Запоріжжя — 35 чол.,
Кам'янсько-Дніпровський район — 98 чол.,
Куйбишевський район — 2 чол.,
Мелітопольський район — 529 чол.,
в т. ч. м. Мелітополь — 361 чол.,
с. Данилоіванівка — 70 чол.,
Михайлівський район — 54 чол.,
Новомиколаївський район — 2 чол.,
Оріхівський район — 17 чол.,
Пологівський район — 9 чол.,
Приазовський район — 18 чол.,
Приморський район — 13 чол.,
Токмацький район — 115 чол.,
Чернігівський район — 2 чол.,
Якимівський район — 2 чол.,
Всього по області — 997 чол.

2. Області України:

Вінницька — 3 чол., Волинська — 8, Дніпропетровська — 142, в т. ч. Апостолівський район — 15; Нікопольський — 14, Томаківський — 52, в т. ч. в с. Катюшино — 19; Донецька область — 80, Житомирська — 11, Івано-Франківська — 3, Київська — 12, Кіровоградська — 11, Кримська — 258, в т. ч. Севастопольський район — 42; Краснопе-рекопський — 114; Луганська область — 27, Львівська — 10, Миколаївська — 56, Одеська — 28, Полтавська — 11, Рівненська — 4, Сумська — 6, Тернопільська — 3, Херсонська — 229, в т. ч. Велико-лепетихський район — 46, Викоргогачинський — 15; Хмельницька область — 1, Харківська — 30, Черкаська — 7, Чернівецька — 5, Чернігівська — 8. Разом — 934 чоловік.

Всього по Україні — 1938 осіб.

3. Республіки колишнього СРСР:

Росія — 527 осіб, в т. ч. Калінінградська область — 38, Красно-дарський край — 73, Карелія — 8, Калмикія — 2, Ленінградська об-ласть — 56, Ростовська — 62, Ставропольський край — 6, Сталінградська область — 45, Північний Кавказ — 16, Азербайд-жан — 2, Білорусія — 56, Вірменія — 1, Грузія — 3, Естонія — 15, Латвія — 82, Литва — 39, Молдова — 41, Узбекистан — 4, Балтійське море — 3, Прибалтика — 1. Разом — 773 особи.

4. Іноземні держави:

Австрія — 25, Маньчжурія — 5, Німеччина — 162, в т. ч. м. Берлін — 8, Східна Прусія — 26, Польща — 109, Румунія — 16, Угорщина — 75, Чехословаччина — 18, Югославія — 6. Разом — 416 осіб.

Всього відомо де загинуло або поховано 3133 особи.

Примітка: сюди увійшли і ті, що загинули при форсуванні рік До-ну, Дніпра, Дунаю, а також у Чорнім і Балтійським морях.

5. Загинула молодь:

1916 р. н. — 219, 1917 р. н. — 172, 1918 р. н. — 349, 1919 р. н. — 264, 1920 р. н. — 285, 1921 р. н. — 253, 1922 р. н. — 146, 1923 р. н. — 202, 1924 р. н. — 178, 1925 р. н. — 151, 1926 р. н. — 104, 1927 р. н. — 4 чоловіка. Всього — 1886.

6. Командний склад:

Майорів — 13, капітанів — 34, лейтенантів — 407, в т. ч. старших лейтенантів — 88, лейтенантів — 206, молодших лейтенантів — 113, старшин — 66, сержантів — 411, в т. ч. старших сержантів — 86, сержантів — 237, молодших сержантів — 88, ефрейторів — 31, курсантів — 2. Всього — 965 осіб.

7. За національністю:

українців — 5574, росіян — 734, євреїв 257, білорусів — 14, татар — 5, німців — 3, вірмен — 3, грузин — 2, греків — 2, циган — 1, болгар — 1, латишів — 1, казахів - 2. Всього — 6600 чоловік.

8. Загинуло з 10.1943 по 04. 1944 роки:

1. 1943 р.: жовтень — 954, листопад — 577, грудень — 543.

Разом — 2074 чоловік.

2. 1944 р.: січень — 381, лютий — 532, березень — 242, квітень — 169, травень — 103. Всього за період — 3229 чоловік.

9. Загинуло у жовтні-грудні 1943 року (по днях):

Число	Жовтень	Листопад	Грудень	Число	Жовтень	Листопад	Грудень
1	7	10	3	17	68	6	4
2	5	15	6	18	36	4	6
3	-	11	3	19	16	6	15
4	2	14	9	20	36	10	11
5	3	17	4	21	24	6	15
6	2	19	7	22	38	8	4
7	4	12	1	23	42	9	6
8	3	9	3	24	25	3	2
9	35	10	1	25	27	4	10
10	46	6	5	26	14	4	5
11	18	5	2	27	8	5	8
12	29	4	6	28	19	9	3
13	55	6	5	29	4	5	5
14	75	13	2	30	11	2	4
15	90	7	4	31	2	-	3
16	39	6	3	Разом	783	245	165
Без числа -					171	332	378
Всього -					954	577	543

Примітка: в підрахунок увійшли не тільки ті, що занесені в "Книгу пам'яті" (том 4 і том 12), а й ті гуляйпільці, які потрапили в томи інших районів.

Величезною ціною було здобуто Перемогу в 1945 році. Про це повинен пам'ятати кожен краяннин і в глибокій пошані схилити голову перед фронтовиками-ветеранами Великої Вітчизняної війни.

ФРОНТОВИКИ

Гуляйпільля завжди славилася своїми людьми: хліборобами і поетами, робітниками і вчителями, вченими і доярками. Та пам'ять про воїнів-фронтовиків, сподіваємося, буде нетлінною у прийдешніх поколіннях, і вони належно поцінують ратний труд земляків.

На жаль, нікого з гуляйпільців, хоч і були достойні, не ошчасливило тоді високим званням Героя. Одна згадка про Гуляйполе, що асоціювалася з Нестором Махном, тягла за собою табу, накладала вето на всі представлення до вищої нагороди Батьківщини, яка не забу-

вала "вольностей" гуляйпільців періоду громадянської війни 1918-1921 років.

І сьогодні в м. Подольську, що під Москвою у Центральному архіві Радянської Армії є особисті справи 17 гуляйпільців представлених до високого звання Героя Радянського Союзу. Та чиясь безжална рука подвиг Героїв перекреслила одним розчерком пера "Махновщина".

І все ж, незважаючи на ідеалогічну зашореність у мізках вищих чиновників, гуляйпільці успішно брали участь у боях під Сталінградом, Москвою і Ленінградом, у визволенні міст і сіл Росії, України, Криму, Молдавії, Білорусії, Прибалтики.

А також у звільненні від фашистської чуми народів Європи: Польщі, Угорщини, Чехословаччини і самої Німеччини. Більшість з них за героїзм і мужність, проявлені в боях чи керування військовими підрозділами, нагороджені орденами і медалями.

Так, ордена Леніна удостоєні 3 гуляйпільці, ордена Червоного Прапора — 18, ордена Слави трьох ступенів — 2, орденов Слави третього і другого ступенів — 12 чоловік і т. д.

Всю повноту негласного тиску через те, що був із махновського району, зазнав К.С. Кива.

Уродженець села Степанівки Корній Степанович Кива - кавалер десяти бойових орденів (ордена Леніна, 5-ти орденів Червоного Прапора, орденів Червоної Зірки, Вітчизняної війни II ступеня, Суворова III ступеня, Олександра Невського. Не кожен герой може похвалитися таким сузір'ям нагород.

... Корній Степанович починав службу в армії рядовим солдатом у 1929 році, а вийшов у відставку у званні полковника. Двадцять вісім років віддав нелегкий військовій службі.

Ще в 1935 році К.С. Кива після закінчення військового училища імені ВУЦВК став лейтенантом. Бойове хрещення прийняв під час радянсько-фінської війни. Тоді він командував артилерійською батареєю. Там довелося штурмувати лінію Маннергейма.

В лютий мороз Корній Степанович непомітно проник на передній край оборони, там ретельно замаскувався і по телефону корегував вогонь нашої артилерії. Десять діб просидів у засідці, не помічений фінами. К.С. Кива виграв важкий поєдинок з ворогом — червоні гармати зробили пролом у здавалося б неприступній лінії і пішли в наступ. Ось тоді і засяяла на грудях Корнія Степановича перша бойова нагорода — орден Червоного Прапора.

Велика Вітчизняна війна застала К.С. Киву в Литві. Відступали з тяжкими боями. З їхнього полку з оточення вийшло тільки 10 бійців на чолі з Кивою. Молодий командир виніс з оточення святиню полку — прапор.

Наш земляк брав активну участь в обороні Ленінграда. Орден Леніна, орден Суворова... І за кожним із них був подвиг, за який іншим давали Героя.

Артилерійський полк, яким у той час командував Корній Степанович був нагороджений орденом Червоного Прапора, йому присвоїли звання Гатчинського і оголошено подяку Верховного Головнокомандуючого. Пізніше артбригада на чолі з полковником Кивою визволяла Прибалтику (на прапорі бригади засяяв орден Богдана Хмельницького), гнала фашистів з Польщі...

Після війни К.С. Кива проживав у м. Білогорську Кримської області, а на Гуляйпільщину приїздив у гості.

...Кавалерами ордена Червоного Прапора були земляки А.С. Плетінь, Т.І. Буланій, І.П. Плясецький, І.С. Ануфрієв, О.К. Булах, О.М. Шамрай, Г.П. Дробний, М.Ф. Ісаєнко.

Микола Федорович Ісаєнко — організатор і активіст комсомольського руху на Гуляйпільці, колишній командир 611 винищувального авіаційного Перемишлівського Червонопрапорного, ордена Суворова полку, гвардії полковник у відставці, кавалер 23 високих урядових нагород — ордена Леніна, чотирьох орденів Червоного Прапора, орденів Олександра Невського, Вітчизняної війни I ступеня, трьох орденів Червоної Зірки та 13 медалей.

Для прикладу кілька штрихів з його біографії. У 1927 році М.Ф. Ісаєнко — один з організаторів комсомольського осередку у Вільному, Дорожнянці і колгоспі "Кімовець" (ім'я артілі дали за пропозицію Ісаєнка). Він був активним селькором районної і стінної газет. У нього стріляли з обрізів куркулі, на нього влаштовували засідки, йому підкидали анонімки з погрозами.

Пізніше він трудився трактористом у гуляйпільській комуні імені Сталіна, заодно очолював комсомольський осередок. Там став комуністом. Був комсомольським ватажком у радгоспі "Червоний". З 1931 року — член бюро і заборгвідділом райкому комсомолу. В 1933 року гуляйпільський комсомол дав путівку Ісаєнку в авіацію.

...За роки війни льотчики полку, очолювані М.Ф. Ісаєнком, зробили

10122 вильоти, провели 208 повітряних боїв, у яких збили 205 літаків (особисто Микола Федорович — 13). За зразкове виконання завдань особовий склад полку удостоєний 28 подяк Верховного Головнокомандуючого Збройними Силами СРСР. За ратні подвиги в роки війни авіатори нагороджені 463 орденами і 1320 медалями СРСР і НРБ, 2 командири ескадрилій удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

У вересні 1943 року 611-й гвардійський винищувальний полк брав участь у визволенні Донбасу, Запорізької області (вів фотографування у районі Гуляйполя).

У 1947 році за станом здоров'я М.Ф. Ісаєнко вийшов в запас. Жив у Москві, працював на одному із заводів конструктором, написав книгу мемуарів "Вижу противника".

...Орденами Червоного Прапора і Червоної Зірки був удостоєний Олексій Кіндратович Булах за безперебійне забезпечення взводом зв'язку при визволенні 14 жовтня 1943 року міста Запоріжжя та утримання Хортицького плацдарму.

Олексій Кіндратович народився і виріс у селі Туркенівці (нині Малинівка). Під час імперіалістичної війни померли від тифу мати і два брати. З 1924 року Олексій включається у побудову нового життя. 18-річний юнак працює уповноваженим по заготівлі хліба. Разом з продзагонівцями вилучає його у куркулів і забезпечує ним робітників. В 1930 році селяни довіряють йому вести перше колективне господарство: його обирають заступником голови правління колгоспу "Нове життя". Через чотири роки Олексій працює вже заступником голови Туркенівської сільради, з 1937 року — головою колгоспу імені Шевченка, а перед війною головою колгоспу "Нове життя" в тій же Туркенівці. В 1940 році став комуністом.

Олексій Кіндратович Булах..
Фото періоду війни

Коли вибухнула війна, організував евакуацію людей і колгоспного добра на схід, виїхав і сам. А в листопаді 1941 року добровільно йде в армію...

В той час у Туркенівці господарювали фашисти. Вони забирали в жителів хліб, м'ясо, птицю, знущались і убивали людей. Кіндрата Булаха (батька Олексія) фашист ударив сокирою по голові за те, що той не дав курей і молока. Згодом батько помер.

Першим випробуванням для Олексія стали бої під Сталінградом. За героїзм у тих боях одержав першу нагороду — медаль "За оборону Сталінграда".

Після закінчення школи молодших командирів О.К. Булах командує відділенням. Ще під Сталінградом його обирають партгором роти...

Пізніше в одному з боїв, коли було поранено командира взводу, Олексій бере на себе командування. На його грудях засяяла друга нагорода — медаль "За бойові заслуги", він одержав звання молодшого лейтенанта. Навальним наступом йшли червоні бійці, визволяючи рідну землю. Під Святогорськом Олексія поранено, та в госпіталі довго не залежався — втік і догнав свою частину під Запоріжжям...

Після поранення на Хортиці потрапив у госпіталь, а після виходу з нього — в 235 запасний полк, з ним пройшов дорогами війни Румунію, Угорщину, Австрію... При взятті Будапешта відзначився і 235 полк, за що його нагороджено орденом Червоного Прапора.

Олексій Булах одержав медаль "За відвагу", а згодом і медаль "За перемогу над Німеччиною", яку йому вручили уже в Австрії, де закінчився його шлях.

Після демобілізації в кінці 1945 року Олексій Кіндратович повернувся в рідні краї. 15 років очолював Затишанську сільраду, за станом здоров'я мусив піти з цього поста. Згодом ще деякий час завідував магазином... Нині О.К. Булаха немає серед живих. Але пам'ять про його мужність, відвагу, трудові справи ще довго житимуть в серцях однополчан і земляків.

... Якова Петровича Федоренка з Воздвижівки бойова нагорода — орден Червоного Прапора за № 551829 — знайшла через 29 років по війні.

... Запам'яталися йому дні оборони міста Сочі. Це було у жовтні 1942 року. Федоренко тоді служив у розвідці, був командиром відділення.

Якось зв'язківець покликав Якова:

— Федоренко, до комісара!

Яків попрямував до спостережного пункта, де одержав наказ роздобути "язика". На операцію він узяв двох надійних бійців. Вирушили вночі, "ішли" по-пластунськи. Заглибившись на значну відстань від передової, добрались до ворожої траншеї. Проаналізувавши обстановку, старший сержант вирішив об'єктом нападу взяти кухню. Біля неї були гітлерівці. Невдовзі один присів, почав дрімати. Другий щось порпався.

Була вже 12 година ночі, коли командир розвідгрупи подав знак діяти. За лічені секунди блискавичним рухом збили і зв'язали обох гітлерівців. Той, що був на ногах, намагався чинити опір, виривався. Яків втихомирив фріца, той аж знепритомнів.

У підрозділ розвідгрупа повернулася без пригод. Солдати здали захоплених "язиків" командуванню, а самі пішли відпочивати.

Відомості, які дали гітлерівці на допиті, виявились важливими. Командир міцно потис руку старшому сержантові Федоренку за добросовісне виконання бойового завдання.

Яків чув, ніби командування представило його до нагороди. Але через кілька днів після тієї операції в бою його було тяжко поранено. 11 місяців пролежав у Тбіліському госпіталі. Звідти в сорок третьому році, після визволення району від окупантів, повернувся до Воздвижівки інвалідом другої групи.

Деякий час працював головою колгоспу, організував людей на відбудову господарства. Пізніше був завфермою, бригадиром. За сумлінну і бездоганну працю Якова Петровича нагороджено медаллю "За трудову доблесть".

*Яків Петрович Федоренко
(родом із Воздвижівки)
Воював в 67 Кав. полку
з 1941 р. по жовтень 1942 р.*

...Кавалером найвищої нагороди СРСР — ордена Леніна удостоївся, на жаль, посмертно ефрейтор із Воздвижівки Кузьма Павлович Феленко. А розшукали матеріали про нього червоні слідопити Вільнюської середньої школи № 37 ще у 1980 році.

Кузьма Павлович був санітарним інструктором 1323-го стрілецького полку. Народився він в 1911 році в селі Воздвижівці Гуляйпільського району. Працював у колгоспі, був добрим сім'янином. На другий день війни призвали в армію.

Спочатку направили до фронтової медичної школи. Так став санітарним інструктором.

Ефрейтор Феленко був кращим санітарним інструктором в полку. На полі бою він подавав допомогу всім пораненим.

Восени 1942 року стрілецький полк, в якому служив К. П. Феленко, воював у Смоленській області. Там Кузьма Павлович виніс із бою 23 тяжкопоранених червоноармійців...

Влітку сорок третього тяжкої бої точилися на території Волховського району Орловської області. При визволенні райцентру санінструктор виніс із поля бою 11 поранених... Одних він виносив на спині, інших витягував в укриття на плащ-палатці. А всього К.П. Феленко врятував, на час представлення до нагороди, близько сотні бійців і офіцерів.

У поданні до нагороди говорилося, що санінструктор виносив не тільки поранених, а й їх зброю. Так він виніс два станкових і п'ять ручних кулеметів.

За врятування поранених на фронті Указом Президії Верховної Ради СРСР від 23 липня 1944 року ефрейтор Кузьма Павлович відзначений орденом Леніна (посмертно). У боях за визволення Прибалтики Кузьма Павлович поліг смертю хоробрих під час надання допомоги пораненому.

... Віктор Іванович Попруга — стрілець-радист родом з Любимівки Гуляйпільського району. Звідси, в 1940 році пішов на військову службу. По закінченні школи молодих авіаспеціалістів продовжував службу у військово-повітряному флоті.

Напад гітлерівців застав Попругу в Бобруйську. В складі свого полку воїн літав бомбити фашистські танкові колони, що прагнули оволодіти Брестом. Воював на Центральному, Брянському, Воронезькому

та інших фронтах. Громив ворога під Москвою і Тулою, Сталінградом і Воронежем, брав участь у Орловсько-Курській битві, визволяв Україну і Білорусію.

В одному з останніх листів В.І. Попруга писав братові: "... на своїх птицях понесу смерть "рудим гадам", помщуся за братів, за страждання матері, буду боротися до кінця. А якщо загину, то буде шкода, що зробив тільки 192 бойові вильоти..."

Особливо відзначився екіпаж, в якому служив Попруга, по ліквідації мосту через річку Березину. Це було останні дні червня 1944 року. Коли міст розбомбили, то ворожий снаряд влучив у літак. Льотчики викинулися на парашутах.

Штурман і радист потрапили в розташування ворога. Взяти їх живими німцям все ж не вдалося — вони загинули як герої, відстрілюючись до останнього патрона. Дивом урятувався льотчик...

За цей подвиг кавалера ордена Червоної Зірки і Вітчизняної війни II ступеня, медалі "За бойові заслуги" старшину Віктора Івановича Попругу було нагороджено посмертно орденом Вітчизняної війни I ступеня.

"Ви можете гордитись своїм сином Віктором, з ім'ям котрого однополчани йшли в бій і перемагали. Адже Віктор — це переможець", — писали матері воїна Юхимії Андріївни Попрузі ветерани 24 Червонопрапорного ордена Суворова Орловського бомбардувального полку.

Розшукали могилу нашого земляка вихованці школи-інтернату міста Березина, що в Мінській області.

Іван Панасович Марченко наш земляк із Малинівки — один із тих, хто брав участь у боях за Сталінград. На війні він з перших днів. Боронив Ленінград. Поранення. Госпіталь. Після одужання воює на Сталінградському фронті. Там він уже командир 76-меліметрової гармати. Стояв на смерть на Мамаєвому кургані 50 днів.

Опісля їх підрозділ перекинули на Донський, а згодом — на Центральний фронт.

Медаль "За оборону Сталінграда" — найдорожча нагорода фронтовика.

В складі 1 Українського, 2 Українського, 1 Білоруського фронтів гвардії сержант Марченко громив фашистів до самого Берліна. Кавалер орденів Слави III ступеня та Вітчизняної війни II ступеня Іван Павлович залишив солдатський автограф на стінах рейхстагу.

Восени сорок п'ятого І.П. Марченко повернувся додому з "тро-

феєм": за відмінну бойову і політичну підготовку командування військової частини нагородило його велосипедом. Довідку про це, як реліквію довго зберігав ветеран. Майже 30 років сумлінно працював у Малинівській дільничній лікарні теслею, конюхом, і тільки подяки мав.

...Олексій Ананійович Дігтяр на фронт пішов з Туркенівки (нині Малинівка) — учасник боїв з білофінами. В роки Великої Вітчизняної війни воював у штурмовій авіації, повітряним стрільцем. За героїзм, проявлений у боях з фашистами, його нагороджено орденами Червоної Зірки (за бої під Мелітополем), Вітчизняної війни I ступеня (за визволення Криму), медалями.

Перед сотим бойовим вильотом виконуючий обов'язки командира 503 штурмового авіаполку майор Челобічників та командир ескадрильї лейтенант Меланов дали таку характеристику: "...Товариш Дігтяр О.А. — учасник Великої Вітчизняної війни на Південному, Степовому, Четвертому Українському, Першому, Другому і Третьюму Прибалтійських фронтах. Перебуваючи в нашій частині на посаді повітряного стрільця, показав себе як грамотний, ввічливий, культурний товариш.

Користується авторитетом серед товаришів і командування. Активний у громадській та партійній роботі. Товариш Дігтяр — один з кращих повітряних стрільців полку. Сміливий у бою, добре знає всю тактику, що застосовується над полем бою з повітряними стержватниками. Неодноразово вів серйозні повітряні бої і виходив переможцем. Екіпаж завжди був надійно захищений від атаки винищувачів. Старшина Дігтяр провів 99 бойових вильотів і ні разу не мав поразки..."

Сотний став останнім у бойовій біографії Олексія Ананійовича. Тяжке поранення у бою в небі Прибалтики на довгі місяці прикувало до госпітального ліжка.

Після видуження повернувся додому, на Гуляйпільщину.

За мужність і героїзм проявленні в боях з німецько-фашистськими загарбниками орденом Червоної Зірки були нагороджені також І.І. Жовнір з Темирівки, М.С. Жила з Любимівки, М.Д. Крячко з Комсомольського, В.С. Терещенко і О.Р. Хазанов (обидва з Новозлатополя), П.П. Бичок з радгоспу "Червоний".

...Вже першого дня війни п'ята танкова дивізія, в якій ніс службу наш земляк механік-водій Василь Якович Дурновський, вела бої з ворогом. Бойове хрещення молодий воїн одержав у бою за переправу че-

рез ріку Німан. Пізніше йому довелося воювати у Криму, за визволення Кавказу, на річці Міусі, очищати від фашистів Донбас, визволяти Запорізький край, Гуляйпільщину. Радо зустрічали танкістів частини, де служив Василь Дурновський, жителі Приютного, Левадного, Ольгівки, Охотничого (тут бойову машину земляка було підбито). Воював В.Я. Дурновський під Мелітополем, Варшавою.

Але одного разу йому зрадило бойове щастя: ворожий снаряд прошив броню самохідної артилерійської установки, яку в той час водив Дурновський. Полум'я охопило машину.

Фронтвика, жителя села Любимівки, кавалера ордена Слави III ступеня Микиту Самійловича Жилу, другий орден розшукував через 23 роки. Орден Червоної Зірки колишній командир відділення розвідників молодий сержант Жила одержав за форсування ріки Тиси і захоплення та утримання плацдарму.

Микиті Самійловичу повезло: у вересневі дні 1943 року він визволяв Гуляйпілья (села Верхня Терса і Воздвижівка).

Серед бойових нагород орден Слави займає особливе місце, бо це виключно солдатська нагорода, яка присуджується за особисті подвиги, за особисту відвагу на полі бою.

Його не можуть одержати генерали, ні адмірала, ні офіцери (крім молодших лейтенантів-авіаторів).

Повними кавалерами ордена Слави повернулися з війни наші земляки Федір Васильович Зінзіков та Віталій Григорович Мірошніченко, кавалери двох орденів Слави — Петро Іванович Дашевський та Микола Данилович Козуб. Одним орденом Слави нагороджувалися І.О. Гурін, І.Т. Марченко, Я.В. Павліяненко, В.М. Тищенко, С.П. Горпинич, П.А. Забава та інші.

Розповідав (27 березня 1965 року) В.Г. Мірошніченко, головний інженер радгоспу "Червоний":

Федора Васильовича Зінзікова, якого ви бачите на знімку, нагороджено орденами Слави трьох ступенів і багатьма медалями. 1984 р.

...Червень 1944-го року. Карельський перешийок. Поряд — місто-герой, колиска Революції — Ленінград. Фашисти, оскаженівши від поразок, що їм завдають раз у раз радянські воїни, не хочуть без бою віддавати жодного клаптика землі. Повсюди, мало не на кожному метрі, спорудили добре укріплені пункти.

Тієї ночі підрозділ одержав наказ: форсувати річку Свір, до ранку закріпитися на плацдармі й знищити бойові укріплення гітлерівців.

І от група воїнів на двадцяти невеличких (по два чоловіки в кожному) мотоботах непомітно для фашистів переправилася на протилежний берег. Однією з перших у розташування ворога ввірвалася група бійців, очолювана старшиною Мірошніченком. Ворог не чекав такої "зухвалості" й змушений був відступити, хоч потім і пробував відбити плацдарм, але не вийшло.

А через кілька днів на грудях водія 20-ї гвардійської повітряно-десантної бригади В. Г. Мірошніченка засяяв сріблом орден Слави III ступеня.

Минуло небагато часу, і поряд з ним почав красуватися орден Слави II ступеня, майже такий самий, тільки із золотою серцевиною.

Його Віталій Григорович заслужив уже в боях за визволення Білорусії. Тоді, як біля Орші водій броневих автомобіля під шаленим вогнем, не звертаючи уваги на небезпеку, провів майже відкриту розвідку на позиціях німців, встановив слабкі місця в їх обороні, про що спокійно, переконливо й доповів у штаб дивізії, чим забезпечив успіх операції по звільненню міста.

...1945-й рік. Зламано хребет фашистському звірові. Здобуто перемогу над гітлерівською Німеччиною. Але ще дихає, живе, бризкає кривавою піною її союзник на Далекому Сході. На розгром японських імперіалістів був направлений окремий гвардійський важкотанковий, самохідно-артилерійський Полоцький, Новобузький, двічі Червонопрапорний, орденів Кутузова, Олександра Невського, Червоної Зірки полк, в якому служив і Мірошніченко.

І тут знову виявив свою виняткову кмітливість і хоробрість гвардії старшина. В одному з боїв механік-водій увірвався у розташування самураїв, що, було, відрізали нашу артилерійську батарею від складу боєприпасів, "розчистив" прохід і відстояв його протягом усього бою. Тоді й засяяв на його грудях золотом орден Слави I ступеня.

— А далі що? — перепитує Віталій Григорович. — Нічого особ-

ливого... В сорок восьмому демобілізувався... Через п'ять років вступив до Мелітопольського інституту механізації сільського господарства... З шістдесятого — в радгоспі...

Гордість землі гуляйпільської Федір Васильович Зінзіков. Народився 5 вересня 1914 року в місті Гуляйполі. Звідти пішов на Велику Вітчизняну війну.

Своє перше бойове хрещення піхотинець Зінзіков прийняв на Смоленщині в районі міста Рослав у складі колишньої 211 стрілецької дивізії. Далі були оборона Москви, перше поранення. Довелось лікуватись у госпіталі — рана на носі виявилась серйозною. Але вже через два тижні сержант вмовляв лікарів, щоб відпустили його. "В боях долікуюсь, — жартував". І все наполягав на сивоголового з суворими очима старшого лікаря, надіючись, що він повинен його зрозуміти. "Не можна мені відлежуватись, — доводив, — коли навкруг здригається від вибухів рідна земля, а фашисти топчуть її брудними чобітьми. Я повинен щодня нищити їх". Не устояв під таким натиском лікар. А сержант, швидко зібравши речі, накульгуючи й стискаючи від болю губи, подався до залізничної станції, що була неподалік.

На той час наші війська просувались у Курсько-Орловському напрямі. Визволивши Росію, пішли на українські землі. У складі вже 188 стрілецького полку, командир взводу старший сержант Зінзіков гнав фашистів з Києва, форсував Дніпро... Закарбувався в пам'яті бій в районі Білої Церкви.

...Разом з танками йшла в наступ фашистська піхота. Від командуючого третім Українським фронтом маршала Ф. І Толбухіна отримали наказ: будь-що одрізати піхоту від танків. Лежав у протитанковому окопі з гранатами. На мить, заплющивши очі, побачив перед собою дружину Наталію, двох малих дочок і зовсім крихітного тримісячного Юрка, яких залишив вдома. Нестерпно запекло серце: як вони там, чи живі? Нараз оговтайся від наростаючого гуркоту. Визирнув з окопу і обімлів: величезний з гидкою свастикою танк сунув прямо на нього. Блискавично схопив гранату, але кинути не встиг - над ним уже повзло чорне черево машини. І тільки коли забіліло над головою світло, випрямившись, з усієї сили метнув гранату. Танк запалав і зупинився, мов вкопаний.

А бій продовжувався. Заради життя і чистого неба над землею...

За мужність і виявлений героїзм старшого сержанта Зінзікова тоді було нагороджено орденом Слави третього ступеня.

Скільки пекельних боїв довелося перенести! Адже відвойовували буквально кожен шматочок рідної землі. І стояли насмерть. Три місяці тривала нещадна, боротьба з ворогом у Карпатах. Взвод Зінзікова одержав завдання захопити одну із висот, на якій міцно укріпились фашисти. Кілька разів намагались піхотинці йти в наступ, і марно. Тоді, виявивши основні вогневі точки противника, командир взводу, не дивлячись на поранення в ліве плече, перший кинувся в атаку. За відважним командиром дружно піднялись усі бійці, Федір Васильович пам'ятає, як нестерпно боліла рука, як хтось із товаришів майже на ходу перев'язував йому рану, з якої весь час сочилася кров. Але зброю командир міцно тримав у руках, вогнем і прикладом бив проклятих ворогів, щоб і духу їхнього не залишилося на нашій землі. Висоту було взято. Немало полягло на ній хоробрих синів Батьківщини.

— Ні з чим не зрівняти біль тих втрат, — говорив Федір Васильович.

— Неначе часточка серця відривалась. Та з кожним разом наростала ненависть і відчайдушність у боротьбі з ворогом, помста за друзів і рідних, за землю нашу.

За той бій на грудях командира засяяв другий орден Слави.

Недалеко від озера Балатон, під містом Секешфехервар в одному з боїв Ф.В. Зінзіков знищив два ворожі броньовики німецькими гранатами. За це відважному воїну-піхотинцю вручили третій орден Слави I ступеня. Мав він ще медалі "За взяття Будапешта", "За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр." та інші.

Після війни Федір Васильович повернувся до мирної праці у рідному Гуляйполі.

...Наш земляк житель селища Залізничного Петро Іванович Дашевський повернувся з фронту кавалером трьох бойових орденів.

Гвардії рядовий піхотинець з ручним кулеметом ходив у атаку, перебував завжди на передньому краї.

Бойове хрещення Петро Іванович прийняв восени сорок третього року, під Мелітополем. Тяжкі точилися бої. Там і кров пролив за Батьківщину — мав наскрізне кульове поранення правого ліктьового суглоба.

Після госпіталю знову пішов у вогненне пекло війни. А через одинадцять днів у боях за Сімферополь — нове поранення. За роки війни він тричі проливав кров. Видужував і знову брав зброю і йшов у бій.

Орденем Слави III ступеня солдат нагороджений за хоробрість в бою на території Литви під Шауляем.

— Наша розвідка йшла у ворожій тил за "язиком", — розповідав Петро Іванович. — Я з кулеметом прикривав полосу проходу. Це було в ніч перед новим, сорок п'ятим роком. В сутичці з ворогом поклав фашистського офіцера і двох солдатів. І все ж забезпечив благополучне повернення розвідників з "язиком" через лінію фронту.

Орденем Слави II ступеня П.І. Дашевського відзначили в Східній Пруссії. Це було на 27 річницю Червоної Армії і Військово-Морського Флоту. Командування поставило завдання: розвідкою з боєм взяти "язика". Раптовою атакою піхотинці увірвалися до ворожих траншей, захопили фріців і повернулися у свої порядки. У тому бою Дашевського поранило, але мужній воїн до кінця виконав наказ: двох "язиків" було доставлено в штаб. І тільки після цього Петра Івановича відправили в госпіталь.

П.І. Дашевський зустрів перемогу у Східній Пруссії. Його бойовий подвиг відзначений ще й орденом Вітчизняної війни II ступеня, медалями "За відвагу", "За взяття Кенігсберга" та іншими. Він мав подяки від Верховного Головнокомандуючого — за участь у боях прориву оборони німців під Шауляем, за участь у боях при форсуванні річок Дойма і Прегель, а також при оволодінні містами Східної Пруссії, за участь у розгромі східно-прусської групи фашистських військ південно-західніше Кенігсберга.

У післявоєнні роки до бойових долучилися мирна нагорода — медаль "За трудову доблесть".

... Микола Данилович Козуб із села Дорожнянки був найменшим у великій бідняцькій сім'ї. В 1938 році пішов служити кадрову в укріпленому районі за Ленінградом, на кордоні з Фінляндією. Брав участь у війні з білофінами. Служив зв'язківцем. Штурмував лінію Маннергейма. "Всього натерпівся. Були люті морози, страшні хурделиці, попереду — непереступні ворожі укріплення".

У перший день Великої Вітчизняної М.Д. Козуб у війську. Перше зіткнення з ворогом сталося на західному кордоні, у Молдавії. Були і атаки, і відступ, і оточення. У першому бою відзначився, одержав кулеметне тяжке поранення. Після повернення з госпіталю його чекала медаль "За відвагу".

Відзначився Микола Данилович і при визволенні Криму — в боях на Турецькому валу і на Севастопольському напрямі. Ось тоді на грудях старшого сержанта з'явилися ордени Слави III і II ступеня.

В послужному списку воїна є ще один промовистий рядок: в боях під Кенігсбергом, у Східній Пруссії, М.Д. Козуб забезпечував безпечним зв'язком розвідників. За це був удостоєний ордена Червоної Зірки.

...Кавалером орденів Слави III ступеня, Вітчизняної війни II ступеня, Червоної Зірки повернувся з війни тракторист колгоспу імені Енгельса Яків Васильович Павліяненко.

...Звитяжна праця на ратному полі принесла Перемогу.

24 червня 1945 року в Москві на Красній Площі відбувся Парад Перемоги. Його учасниками були наші земляки — учасник зведеного полку 1 Білоруського фронту кавалер ордена Слави III ступеня Яків Васильович Павліяненко (родом з села Туркенівки) та воїн Московського військового гарнізону Іван Петрович Карнаушенко (село Долинка).

Під час окупації гітлерівці двічі хотіли вивезти до Німеччини та юнакові вдалося втекти. З приходом у село Туркенівку (нині Малинівка) Червоної Армії призвали в армію.

Бойове хрещення 18-річного воїна відбулося під Верхнім Рогачком, що в Херсонській області. Орден Слави III ступеня отримав у 1944 році за захоплення і утримання плацдарму на березі річки Березини. Тоді Яків з протитанкової рушниці підбив два ворожих танка і на своїх плечах виніс пораненого командира до медсанбату (3 кілометри).

Я.В. Павліяненко брав участь у визволенні від окупантів Польщі, брав Берлін, розписався на рейхстазі. Має подяку від Верховного Головнокомандуючого — за сміливість і відвагу в боях з гітлерівцями.

На фото (зліва направо):
учасники Параду Перемоги
24 червня 1945 року
Яків Васильович Павліяненко
і Іван Петрович Карнаушенко

Іван Петрович Карнаушенко — активний учасник оборони Москви. Теж був артилеристом. Служив у першій гвардійській дивізії. До кінця війни стояв на варті неба рідної столиці. Батарей, в якій служив земляк, збила 2 ворожі літаки.

Вихованець Гуляйпільського спецбудинку Іван Чиркін чотирнадцятилітнім приєднався до відступаючих радянських військ. Перший свій подвиг здійснив під Запоріжжям у 1944 році, підірвавши гранатою німецький танк.

За успішні бої під Сталінградом одержав орден Червоного Прапора. Далі — бої при взятті Кенігсберга уже артилеристом. У складі 3 Білоруського фронту брав участь у Параді Перемоги у Москві.

На грудях гвардії сержанта, крім ордена Червоного Прапора, були ордени Червоної Зірки, Слави II і III ступенів, медалі "За відвагу", "За бойові заслуги", "За оборону Сталінграда", "За взяття Кенігсберга", "За визволення Варшави", "За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр."

Старший лейтенант Федір Васильович Радун з Гуляйполя за звільнення литовської землі був нагороджений трьома орденами.

В 1944 році командир батареї самохідних гармат в успішних боях за місто Ракішкіса одержав першу нагороду орден Вітчизняної війни I ступеня. А ось витяг з характеристики за подвиг біля міста Шауляй: "Старший лейтенант Ф. Радун зі своєю батареєю знаходився в засідці на шляху головного напрямку прориву ворога. Не дивлячись на переважаючі сили противника, він не допустив жодної бойової машини на шосе..."

Тов. Радун під час битв біля литовського міста Шауляй своїм особистим прикладом, стійкістю і мужністю запалював особистий склад батареї на подвиги..."

В цьому бою батарея знищила 6 німецьких танків і 3 бронетранспорти. За цей подвиг Ф.В. Радун був нагороджений орденом Червоного Прапора.

На території Литви він здійснив ще один подвиг: брав активну участь у визволенні районів і вийшов на річку Немай і отримав за це орден Олександра Невського.

В боях за звільнення населених пунктів від німецько-фашистських загарбників були нагороджені орденом Червоного Прапора, крім уже названих, такі гуляйпільці:

старший сержант Ануфрієв Іван Семенович — в боях за Берлін.

Він також був удостоєний ордена Вітчизняної війни 2 ступеня і медалі "За відвагу".

Буланый Григорій Іванович.

Грицан Володимир Йосипович — ще й орденами Червоної Зірки, Вітчизняної війни I і II ступеня, медаллю "Хрест Чехословацької республіки".

Дробний Г. П.

Розвідник Застрожнов Митрофан Дмитрович — за успішну операцію у розвідці і взяття м. Бруно (Чехословаччина). А ще за проявлений героїзм у боротьбі з фашистами мав медалі "За відвагу", "За взяття Будапешта" та ін. А в мирний час Митрофан Дмитрович удостоєний орденів Жовтневої Революції, Трудового Червоного Прапора та "Знак Пошани".

Сержант Кива Федір Андрійович був ще нагороджений орденами Червоної Зірки, Вітчизняної війни II ступеня та медалями "За бойові заслуги", "За визволення Варшави", "За взяття Берліна".

Офіцер-розвідник Мартиненко Марія — за захоплення й утримання невеликого плацдарму на Таманському півострові нагороджувалась орденами Червоної Зірки і Вітчизняної війни I ступеня, медаллю "За відвагу".

Офіцер-мінометник Плетінь Антон Євстафійович — за захоплення й утримання плацдарму в Німеччині (мужність і кмітливість, вмиле організоване ведення бою) мав і орден Вітчизняної війни I ступеня (за звільнення Білорусії) та орден Олександра Невського (за врятування на території Німеччини полкового прапора).

Плясецький І.П.

Танкіст Передерій Василь (ще мав і орден Вітчизняної війни I ступеня).

Старший сержант-сапер Плющій Федір Леонтійович - за проявлений героїзм при переправі через річку Сельді під Мінськом. Він мав і ордени Червоної Зірки, Слави III ступеня, Вітчизняної війни I і II ступенів, медалі "За відвагу", "За бойові заслуги", "За оборону Кавказу", "За взяття Берліна" та ін.

Капітан Синягін Іван Борисович нагороджувався ще й орденами Червоної Зірки, Вітчизняної війни I ступеня, медаллю "За відвагу".

Старший сержант-розвідник Федоренко Яків Петрович.

Шамрай О. М.

Орденами Слави 2-го і 3-го ступеня були нагороджені:

Кулететник Дашевський Петро Іванович з селища Залізничного.

Сержант Козуб Микола Данилович з села Дорожнянки.

Сержант Корнелюк Г. Н.

Єфрейтор Маненко Петро Митрофанович.

Старшина Манько К. Л.

Гвардії сержант Марченко Іван Панасович із села Туркенівки.

Рядовий Нагайник П. Д.

Пилипенко Г. П.

Панасенко Олександр Степанович.

Гвардії старшина Сова Григорій Петрович.

Старшина Цапенко Володимир Дмитрович.

Крім участі в боях на різних фронтах, гуляйпільці були учасниками бойових дій в різних партизанських загонах, що діяли на території Білорусії, України, Франції (про це мова вже йшла — Авт.).

Десятки наших дівчат і жінок з санітарними сумками через плече пройшли шляхами війни чи стояли біля операційних столів і рятували сотні, тисячі поранених бійців і офіцерів. А скільки їх працювало зв'язківцями, телефоністками, служили регулювальницями, снайперами. Та хіба можна перелічити всі спеціальності, які були необхідні у фронтовій обстановці?

Скільки імен, стільки й героїв. Про всіх неможливо розповісти, бо кожен фронтовик, то своєрідна, неповторна доля, гріє серце те, що вони недаремно проливали свою кров.

Плющій Федір Леонтійович

Тилик
Іван Кирилович

*Телефоніст 105 артполку, агітатор
Ілля Григорович Жилінський проводить
бесіду з артилерійським розрахунком
(гаубиця 122) у воронці після вибуху
снаряда з їхньої гаубиці.
Липень 1944 року (в центрі сидить)*

*Михайло Андрійович
Плакса
(1915-1944)
Герой Радянського
Союзу*

*Григорій Юхимович
Медяник*

*Омель
Іван Іванович
із с. Воздвижівки*

*Колісник Яків
зі своїм другом*

*Кошельник
Данило Захарович.
Народився у селі Воздвижівці*

*Буланий Іван Тихонович, танкіст.
Працював заступником міністра
культури УРСР.
Родом із с. Воздвижівки*

*4-я зв. стр. дивізія, 3-й стр. полк.
Зв'язківці Грабар Микола та
Остапенко Іван.
Фото 1945 р., Австрія*

*Олександр Захарович
Мауха.
Загинув при обороні Сталінграда*

17 вересня 1966 року згадував С.Ю. Машошин:

— У ці дні минає 23-я річниця визволення Гуляйпільля від німецько-фашистських загарбників. Двадцять три роки тому, у вересневі дні 1943 року, доблесні частини 5 ударної гвардійської армії 4 Українського фронту, очолюваного прославленим полководцем Маршалом Радянського Союзу Толбухіним, принесли довгождане звільнення.

Два роки топтав кований фашистський чобіт наш рідний край, поварварськи гітлерівці глумились над радянськими людьми. Та поневолені вірили в світлий день перемоги, вірили в силу і міць Червоної Армії. І сподівання їх здійснилися.

Серед тих, хто визволяв Гуляйпільля від фашистів, було й чимало наших земляків. Сьогодні газета друкує спогади артилериста Семена Юхимовича Машошина і медпрацівника Павла Євтуховича Дубченка. Кожен з них, як і тисячі інших патріотів нашої країни, вніс свою частку в розгром гітлерівської Німеччини. За мужність і відвагу їх нагороджено урядовими нагородами.

Ото ж, їм слово.

Багато пройшов я бойових шляхів, на яких довелося мені, потомственному хліборобові, держати в руках зброю. Визволяв західні області Білорусі, воював з білофінами, бився з фашистами на Дону, Кубані, Північному Кавказі, Україні, Польщі, в Берліні. Але пам'ять серця особливо зберігає шлях, що вів до рідного краю.

Йшла осінь 1943 року. Наші війська очищали Батьківщину від фашистської погані. В той час я воював у п'ятій гвардійській ударній армії, якою командував генерал-лейтенант Берзарін, в сьомому стрілецькому корпусі. Саме на підступах до Гуляйполя я прийняв командування бронетанковим батальйоном.

Після кровопролитних боїв на Донбасі, на річці Міус, які закінчилися розгромом ворога, ми зайняли Янисоль і наближалися до Гуляпільського району. Важко передати ті почуття, які оволоділи тоді мною. Я був безмежно щасливий, коли, милуючись рідними степами, брав у руки землю, пересипав з однієї долоні в другу. І якийсь клубок підкочувався до горла. В ті хвилини думка терзала мене: що сталося з рідними. Адже з того часу, як у Хвалибогівку (так тоді звалося Добропільля) ступив чобіт окупантів, я не мав від сім'ї жодної звістки. І

*Іван Йосипович Тихий,
захисник Брест. фортеці
1941 р.*

Фото 1941 року

чим ближче було додому, тим частіше перед очима поставали жакливі картини, які бачив у інших наших селах...

Без особливого опору з боку німців ми зайняли Полтавку, Зелений Гай, радгосп "Червоний", Дорожнянку. 15 вересня наші війська звільнили Гуляйполе.

Запам'ятався ранок наступного дня. Мрячив дрібний осінній дощ. Наша батарея одержала наказ виступити в бій за хутір Зелений. Напередодні, вночі там полягло 62 червоноармійці, згоріло вісім танків. З села біла замаскована ворожа гармата, яка своїм вогнем стримувала просування наших військ вперед. Ми сховали дві своїх гармати в лісо-смузі, що веде на цегельню і за короткий час засікли ворожу гармату. Двома пострілами наша батарея знищила її. Шлях для піхоти було розчищено. Хутір став радянським.

Ще в Гуляйполі від знайомих я почув, що моя дружина і діти нібито живі, а сестру, комуністку, розстріляли разом з іншими тринадцятьма односельчанами.

Після звільнення Зеленого я одержав чотириденну відпустку і мав змогу побувати вдома. Прибув у село, і серце стиснулося від болю... Подвір'я — пуста, лише вітер ганяє по ньому лахміття. Придивляюся — дитячі та жіночі речі. І сусідній двір пустував.

Лише під вечір з'явилися мої. Виявилось, що вони переховувалися на другому відділку радгоспу "Червоний".

Живі!.. Яке це було щастя! Розмова не було кінця. Стільки часу не бачилися! Важко було слухати те, що довелося перенести їм в окупації. Хотілося побути з сім'єю. Але відпустки своєї я не добув. Адже мене чекали бойові товариші, Батьківщина ще не вся була визволена. Догнав своїх уже на підступах до Оріхова...

І знову бої за кожний населений пункт. Дев'ять разів командування відзначало мене бойовими нагородами. Тричі довелося лікувати свої рани в госпіталях. Але все ж дожив до того радісного часу, коли над фашистським рейхстагом запалахотів червоний прапор перемоги.

А це розповідь про Миколу Даниловича Козуба з села Дорожнянки.

Славне слово — ветеран. Воно має безліч відтінків. Це і натружені за життя руки, і неабиякий досвід, якого не здобудеш у жодній з академій. Це і сивина та глибокі зморшки на обличчі — пам'ять про війну, найжахливішу, найжорстокішу в історії людства.

...Микола Данилович Козуб, житель села Дорожнянки, — ровес-

ник Жовтня. Він був найменшим у великій бідняцькій сім'ї — серед трьох сестер і п'яти братів.

В роки громадянської війни батько — Данило Васильович Козуб — із зброєю в руках самовіддано захищав революційні завоювання молоді республіки Рад, народну владу, яка відкрила для вчорашнього бідняка широкий шлях у вільне щасливе завтра. За цю народну владу солдат молоді Червоної Армії Д.В. Козуб пролив кров — його було тяжко поранено. Це вони, такі, як Данило Васильович, поклали початок кращим бойовим традиціям радянських воїнів...

А в 1938 році пішов служити кадрову його син Микола. Служив в укріпленому районі, за Ленінградом, на кордоні з Фінляндією.

— Яюсь у розмові з односельчанами, — говорить М.Д. Козуб, — мова зайшла про службу в армії. Згадав прикордонну заставу, укріплений район, знайому річку Сестру. Коли наші хлопці — шофер Василь Григорович Кошельник і тракторист Микола Петрович Прихідько — кажуть: "Так і ми ж там служили"... Ось як у житті буває: молодше покоління йде батьківськими шляхами.

М.Д. Козуб брав участь у війні з фінами. Служив зв'язцем. Йому добре знайома "лінія Маннергейма" — штурмував її разом з побратимами. Всього натерпівся. Були люті морози, страшні хурделиці, попереду — неприступні ворожі укріплення. Але радянські воїни примусили агресора скласти зброю...

22 червня 1941 року. Того дня подружжя Козубів було у знайомих на весіллі... А тут звістка — війна. Увечері того ж дня Марія Давидівна, дружина Миколи Даниловича, вже проводжала чоловіка на фронт.

Дороги війни... Ви навіки залишились у пам'яті ветеранів...

Микола Данилович згадав перше зіткнення із ворогом на західному кордоні, у Молдавії. Майже місяць відбивали атаки німців. Згадав оточення, гіркі відступи під вогнем.

— Щоб бити ворога, треба усім еством ненавидіти його і безмежно, душею і серцем, любити свою прекрасну країну. Без рідної землі, яку відстоювали для тебе твої батьки, немислиме життя. А за життя треба боротися.

Так говорив М.Д. Козуб на зустрічі з школярами.

— На фронті страшно? — запитав тоді один юнак.

— Страшноувато.

— А ви відважні, — з повагою промовив школяр.

— Відкіля це ти взяв? — обізвався Микола Данилович.

— Боягузам орденів не дають... А страшно на подвиг іти?

— Подвиг, юначе, — сказав ветеран — це захищати до останку свою Батьківщину. Тільки любов до неї дає солдатам наснагу у битві з ворогом.

М.Д. Козуб прийшов у військову частину рядовим. Підтягнутий, дисциплінований, старанний. Такі зразу завойовують авторитет.

Рядового солдата призначили кулеметником. В першому бою він відзначився. Тоді одержав тяжке поранення. Медалю "За відвагу" солдат одержав після повернення з госпіталю.

Відзначився Микола Данилович і при визволенні Криму — в боях на Турецькому валу і на Севастопольському напрямі. Ось тоді на грудях старшого сержанта М.Д. Козуба з'явилися ордени Слави III і II ступеня.

Командир дивізії, вручаючи Миколі Даниловичу нагороду, сказав: "Батьківщина гордиться тобою..."

І знову потяглися суворі воєнні дороги. На захід, на захід. В по-служному списку воїна є ще один красномовний рядок: в боях під Кенігсбергом, у Східній Пруссії, Козуб забезпечував безперервним зв'язком розвідників. За це був удостоєний ордена Червоної Зірки.

По війні М.Д. Козуб працював у колгоспі, тривалий час очолював колійних робітників на залізниці, трудився в колгоспі імені Карла Маркса.

Розвідник і хлібороб — це Іван Іванович Жовніренко.

З кожним роком рідшають ряди ветеранів. Все важче організувати з ними зустрічі. А вони дуже необхідні.

Учні Темирівської восьмирічної школи йдуть до учасників війни додому і там влаштовують уроки мужності. Цього разу семикласники відвідали Івана Івановича Жовніренка. Спогади колишнього розвідника захопили увагу дітвори.

...Навесні 1941 повернувся зі служби в армії. Влаштувався на завод. Але довго працювати не довелося: війна перекреслила і труд, і навчання... Коли набирали бійців у кінну розвідку, виявив бажання стати розвідником. Молодечий запал кликав на передній край боротьби...

Обірвавши розповідь, Іван Іванович дістав із шафи свій святковий піджак, на якому виблискували бойові нагороди. Хлопці відразу помітили серед них орден Червоної Зірки.

— За що одержав, питаєте? — продовжив ветеран. — За те, що був цінного "язика"... До траншеї ворога було метрів триста. Поповзли ми вночі. Залишалось кілька кроків, коли їх вартовий почув ледве вловимий шерех: почав пильно вдивлятися навкруги. Довелось на якийсь час причаїтися. Потім ми швидко його "зняли", безшумно проникли в траншею, захопили "язика" і — мерщій назад. Як виявилось згодом, він дав дуже важливі відомості... Коли розповідаєш, то все ніби досить просто. Але скільки нервових зусиль коштувало нам це успішно виконане завдання!

Медалю "За відвагу" теж має свою історію.

— Наша група, — пригадує Іван Іванович, — отримала чергове завдання: розвідати кількість німців і їхньої техніки в населеному пункті, розташованому поблизу. Вирушили ми кінсьми на світанку. На околиці села біля скірт залишили коней і почали пробиратися. Пройшовши кілька сот метрів, побачили кагати буряків, а між ними — німецьку штабну машину. Швидко впоралися з двома есесівцями, що були в ній, і поїхали машиною прямо в село. Та раптом на півдорозі мотор її зупинився. Через кілька хвилин почулися крики німців, стрілянина. Сили були нерівними, і нічого не залишалось, як відступати. Зібралися знову біля скірти. Та виявилось, що під час перестрілки вбито командира. Вирішили знову пробратися в село і відшукати його тіло... У частину повернулися, не дорахувавши ще двох товаришів. Але завдання виконали.

У пам'ятному листі "Учаснику Великої Вітчизняної війни" говорить, що гвардії старшина І.І. Жовніренко брав участь у боях за Калугу, Мінськ, Брест, Ригу, Варшаву, Лодзь, знищував ворога в битвах на Дніпрі, Одері, Ельбі, гнав фашистів до самого Берліна. В кінці листа висловлюється впевненість, що воїн-гвардієць і в мирний час не осоромить цього почесного звання.

Якось діти писали твір на тему "Мій ідеал". Один з учнів написав: "Я хочу бути схожим на механізатора Жовніренка Івана Івановича. Його чесна, добросовісна праця в колгоспі - приклад для мене. Скільки він перевіз соломи й силосу на ферми, скільки гектарів землі виорав і засіяв!..."

Певно, до цієї оцінки праці колишнього розвідника інші слова будуть зайвими.

Говорить учасник Великої Вітчизняної війни О. Кушнір.

— Мені хочеться розповісти про немолоду вже жінку, уродженку села Долинки Галину Михайлівну Усенко.

... Останні дні мирного життя Галина Михайлівна разом з своїм чоловіком капітаном Червоної Армії проводила на узбережжі Чорного моря — в місті Сочі. Після відпочинку подружжя повернулося до Сталінграда. А через кілька днів Галина Михайлівна проводжала на фронт свого чоловіка.

Великим випробуванням для жінки було повідомлення про геройську смерть її чоловіка Семена Івановича Усенка.

— Батьківщина в небезпеці. Моє місце там, де вирішується її доля, вгамувавши біль втрати, не раз думала Галина Михайлівна. І вирішила.

"Прошу зарахувати мене в діючу армію", — писала Г.М.Усенко в заяві на ім'я міськвійськкома. Прохання її задовольнили. Так вісімнадцятирічна комсомолка стала санітаркою одного з польових госпіталів.

Пересуваний госпіталь, де служила Галина Михайлівна, завжди перебував близько від передової. Часто працювати доводилося під обстрілами мінометів, гармат, раз у раз турбувала ворожа авіація.

Не раз доводилося їй подавати допомогу і щойно звільненому цивільному населенню. Коли потрібна була донорська кров, Галина Михайлівна ніколи не відмовляла. За роки війни для важкопоранених санітарка безкорисливо віддала понад десять літрів крові.

Важкими шляхами Кубані, Дону, України, Білорусі, Польщі, Чехословаччини і Німеччини разом з госпіталем йшла до Берліна санітарка. Під час бомбардування ворогом міста Куп'янська її було поранено. Недовго лікувалась жінка. справа, обов'язок кликали її на фронт. Прагнула швидше повернутись у стрій.

Бойові заслуги військової санітарки високо оцінила Батьківщина. Галину Іванівну нагороджено медалями "За бойові заслуги", "За взяття Берліна" та іншими, почесним знаком "Відмінник санітарної служби". А за мужність, виявлену в бойових діях у передгір'ї Карпат, Усенко оголошено подяку від Верховного Головнокомандування.

Кінець війни санітарка зустріла в Берліні.

Опісля вона включилась у мирну працю. Більше 18 років жінка

трудилася продавцем у гастрономі змішторгу, користувалася повагою відвідувачів.

В Києві в просторому фойє клубу Спілки письменників України висить меморіальна дошка. На ній золотом на мармуровій плиті викарбувано імена письменників-героїв, які віддали своє життя за свободу і незалежність Батьківщини в боях з німецько-фашистськими загарбниками. Серед них — і ім'я нашого земляка, безстрашного моряка, письменника-комуніста Михайла Денисовича Гайдабури.

...В перший же день війни Михайло Денисович пише рапорт командуючому Балтійським військовим флотом. А на сьомий день війни він уже був політруком на одному з військових кораблів Балтійського флоту. Щоправда, спочатку Михайлові Гайдабурі, як літератору, згадують його товариші, командування запропонувало йти працювати у військову газету.

— Писати буду, коли розіб'ємо фашистів. А зараз я прошу дозволу, товаришу командир, зайняти своє місце політрука, — відповів він.

Згодом частина військових кораблів Балтійського флоту була перекинута на оборону Севастополя. В одному з листів до дружини Римми Григорівни Михайло Гайдабура писав: *"Земля дрижить від гарматних пострілів і нальотів літаків... Шквал вогню, чорний дим змішуються із здибленою землею, а море збугрюється крутими хвилями. Боремося за кожен метр радянської землі... 6 листопада 1941 року в одному з жорстоких боїв був поранений. Повернувся з госпіталю і знову йду в бій...*

...Одне тебе прохаю: виховуй дітей гідними своєї Батьківщини. Не ставай дітям на перешкоді, їхнім шляхом у житті повинна бути відданість любимій Батьківщині..."

3 кінця 1941 року листи перестали надходити. Письменник-комуніст відважний моряк-політрук Михайло Денисович Гайдабура загинув смертю хоробрих при обороні міста-героя Севастополя.

Відгриміли залпи салютів на честь великої перемоги над підступним ворогом. Бійці поверталися додому... До дружин, матерів летіли то радісні листи — "Зустрічайте, приїду!", то тривожні звістки.

Цими турботами і хвилюваннями жило село Новозлатополь, коли одного липневого дня 1945 року на його вулицях з'явилась знайома всім полуторка. Здивовані новозлатопольці прочитали на її бортах напис: "Перегон Прага—Новозлатополь".

— Та це ж машина нашого Хазанова!

Справді, це була та сама полуторка, яка до початку війни належала маслозаводу, а в липні 1941 року була приписана до 226 стрілецької дивізії. Шофер Хазанов прибув в армію разом з своєю машиною.

Тисячі кілометрів відлічив спідометр довоєнної полуторки. Сотні населених пунктів зустрів на своєму шляху Овсій Хазанов... Нижнєдніпровьк, Харків, Сталінград, Белгород, Шидлов, Дрезден, Прага. Він проминув Ворсклу і Псьол, Дніпро і Буг, Прут і Віслу, Одер і Ельбу. Скільки ворожих солдат і скільки різної техніки знищили снаряди, доставлені до поля бою шофером із Новозлатополя!

Пам'ять і досі зберігає грізні події грудня 1942 і січня 1943 року...

Завиває хуртовина, заносючи невеликі шляхи, що ведуть до складу боеприпасів. Рідшають ряди артилеристів. А до цього становище артилерійського підрозділу ще більш погіршується, запас снарядів вичерпується.

Шофер Хазанов одержує завдання будь-що, а боеприпаси до світанку доставити до позицій.

Різкий північно-східний вітер зриває сніговий покрив і жбурляє в лице. Їхати стає з кожною миттю стає все важче і важче. Машина буксує. Минає ще година. Батарейка припинила в тривожному чеканні.

Нарешті опівночі автоколона, в складі якої була і новозлатопольська полуторка, прибуває на позиції артилеристів.

Через мить новий шквал нищівного вогню рушиться на голови ворожої техніки і солдат.

Перемога була на боці радянських бійців.

А згодом по країні рознеслася радісна звістка. Величезне угруповання фашистів потрапило в оточення і зазнало поразки.

В цьому успіху була невеличка частка і шофера Хазанова. Його, як і багатьох інших, командування відзначило, представивши до нагороди. В боях під Сталінградом безпартійний сержант Хазанов став комуністом.

Проявила себе 226 стрілецька дивізія і в боях за звільнення рідних українських міст. В переможних боях за Полтаву дивізії було присвоєне ім'я гвардійської і нагороджено орденом Леніна.

А коли було взято місто Кіровоград, груди Хазанова прикрасив орден Червоної Зірки.

Зламавши хребет на Волзі, ворог волочив ноги в своє лігво. Нові

держави, нові міста на шляху Хазанова і його машини. В златій Празі він зустрів день перемоги.

Підписуючи свідоцтво про демобілізацію сержанту Хазанову, командир дивізії генерал-майор Олейников полуторку з військовим номером 56-370 направив на відбудову в народне господарство.

Так шофер Хазанов полуторкою пройшов через усю війну і повернувся в рідне село.

Тут т.Хазанов працював у Новозлатопольському відділенні "Сільгосптехніки". Тут його знали як сумлінного працівника. Яке б завдання не одержав — чи возити зерно, чи перевозити силосну масу в місцевих колгоспах, чи підвезти до лікарні продукти або будівельні матеріали до школи, чи паливо до клубу та сільради — завжди виконував вчасно.

ВДОВИ

6600 гуляйпільців загинуло в роки Великої Вітчизняної війни. Подумайте — 6600... наших земляків, родичів, рідних. Їх проковтнув воєнний молох. А скільки залишилося на нашій землі солдатських вдів, сиріт, скалічених долів людських. Хто може порахувати? У кого не повернувся з фронту батько, у кого — чоловік, син, брат, у кого — коханий.

Солдатські вдови. З кожним роком їх меншає і меншає на білому світі, але ми, прийдешні покоління, маємо пам'ятати про цих мужніх жінок. Це на їхні плечі, душі, руки, серця випала надважка ноша відбудувати народне господарство, зберегти, підняти, виростити дітей. Це вони на своїх плечах носили за 20-30 кілометрів посівне зерно, орали і сіяли своїми нужденними коровами-годувальницями після-воєнні забур'янені поля, відбудовували дніпрогеси і запоріжсталі, самі запрягалися у воза і тягли його, забувши про жіночі радощі. Радість і щастя для цих жінок назавжди обірвала фашистська куля, снаряд, осколок, чорна пашека концтабірного крематорію, забравши життя чоловіка, сина, брата...

При визволенні району від німецько-фашистських загарбників у вересні 1943 року загинуло чи померло від ран понад 864 бійців і офіцерів Червоної Армії, а кожного дома чекала мати, дружина, сестра, наречена. Не дочекалися. Від куцих похоронок сиві тумани падали на їх голови, а на серця важке каміння втрати дорогих людей. Та свою

гірку ношу солдатські вдови пронесли гідно, не зганьбивши ні себе, ні пам'яті полеглих.

... Ганна Сергіївна Кучерява з Варварівки війні віддала чоловіка, Павла Омеляновича, досвідченого колгоспного овочівника. Сама виростила двох дітей. Працювала і в городній, і в польовій ланці. Та так і залишилася у старенькій хатинці, яку зліпили ще з Павлом.

Несолодко жилося в окупації та якось обійшлося. Вже після визволення району Ганна Сергіївна отримала похоронку: Павло Омелянович загинув ще у грудні 1941 року, а вона не вірила у його смерть, сподівалася, що ось-ось повернеться. Та не повернувся. І треба було вдові розраховувати тільки на свої сили. Роками не вилазила з боргів, роботи, у всьому собі відмовляла: аби було добре дітям.

За роботою, турботами пролетіли роки, а з ними і її згорьоване життя, про яке можна сказати поетичними словами, присвяченими іншій вдові, але вони їх ріднять:

*Тітко Ганно!
Тітко Ганно,
Чого Ви журитесь?
Тітко Ганно,
Лице чом смутне?
Адже бачите
Місяць
До Венери більше не йде.
Тітко Ганно,
Згадайте, ви знаєте.
Скільки Вам довелось
Терпіти від різних Венер.
Адже серце і руки
Недаром натомлені масте,
Бо Корній не вернувся —
Фронтовик-агроном.
Скільки сліз пролили Ви
У місячні ночі,
Коли серце кричало
Й хотіло любові,
А Корній не вернувся,*

*А Ви ладна були молодиця.
Тітко Ганно, не плачте, не треба.
Ви не винні,
Що чужі задивлялись на Вас мужі
І кляли Вас нехитрі вітрянські Венери,
Що ви кращі за них були.
Тітко Ганно, вгамуйте бурю
У Вашому серці і не плачте,
Що старість і Ви одні.
Тітко Ганно, прошу, не журіться,
Й не тривожте серце своє.
Бачите, місяць безвусий
По Чумацькому шляху
У гості до Вас іде.*

Іван Кушніренко

Відчуваючи борг перед солдатським вдовами, у Воздвижівці у серпні 1983 року зібрали їх у сільському Будинку культури.

Стареньких посивілих, з відміченими часом і горем обличчями, прийшло їх сюди 67. На кожній солдатській вдові лежала печать скорботи. Але в притуманених часом очах горів вогник нескоренності долі.

На сільському меморіалі у скорботному мовчанні, похиливши голови, застигли три постаті: матері-вдови і двох її дітей. Скульптура викликає глибокі, до щему хвилюючі почуття. Так людська пам'ять нетлінна.

Надія Гаврилівна Скосарєва. Важко їй ворухити думане-передумане, але вона мовить:

— Коли б не було війни, як би ми щасливо жили. Хорошою, доброю людиною він був...

— Її Антон пішов на фронт з першого дня війни, залишивши старих батьків, дружину, яка чекала на народження третьої дитини. Тільки дві вісточки прилетіли від нього у Воздвижівку, а вона чекала... Скільки ночей безсонних провела, скільки сліз виплакала, чекаючи... А з ранку — колгоспна робота, робота...

Лише після закінчення війни пришло повідомлення: пропав безвісти у грудні 1943 року. Не вірила, надіялася прийде. Так і прожила всі роки одна. Залишилась вірною йому на все життя.

Минають роки, десятиріччя, але подвиг фронтовиків і подвиг працівників тилу не повинен зітертися з людської пам'яті.

— Ми не шкодували сили для прискорення перемоги над ворогом, — говорила одна з учасниць зустрічі Федора Іванівна Єна. — Доводилося і мішки з зерном на собі носити, і у борони впрягатись, і окопирити... А вночі хліб пекли, в'язали нашим бійцям теплі речі. Бувало, йшли на роботу, коли ще зоря не займалась, а приходили майже опівночі.

Мій чоловік був першим трактористом. Убитий на Перекопі. Дочку вивезли в Німеччину. Зосталася я з синами. І працювали вдови як машини, а то й краще них. Недарма навіть частівка невесела була в ті роки:

*"Я і кінь. Я і бик.
Я і баба, і мужик."*

Та найтяжче було попереду: замість довгожданих солдатських листів-трикутників, то в одну, то в іншу хатину села прилітала страшна звістка: "Ваш чоловік у бою за соціалістичну Батьківщину, залишивсь вірним воїнській присязі, загинув смертю хоробрих." Здавалося не витримає серце такого удару... Отоді і сріблила голови перша сивина... Та треба було будь-що жити, працювати, виховувати дітей, наближати Перемогу.

По війні, в 1946 році, серед інших було нагороджено медаллю "За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр." і жінок із Воздвижівки М.Т. Стасик, У.І. Гуцулю, Г.М. Карабут, П.Л. Гайду, П.Є. Рось, О.М. Федоренко, М.С. Денисенко, П.М. Ведмідь, П.Т. Пилипенко, В.Н. Браженко.

Те, що винесли в роки війни і відудови солдатські вдови, інакше, як подвигом, важко назвати. В цьому переконалися всі, хто слухав спогади Ганни Максимівни Карабут, Палажки Нестерівни Холод, Олени Климівни Петрової. Яюсь по-іншому подивилися односельчани на Мотрю Трохимівну Стасик, дізнавшись, що вона щороку, не дивлячись на вік, їздить на могилу чоловіка Василя Йосиповича в Мелітополь.

Устина Іванівна Гуцуля принесла із собою червоноармійську форму. — Це форма мого загиблого чоловіка, — сказала Устина Іванівна. — Я її зберігала 40 років. А тепер дарую сільському краєзнавчому музею. Бережіть її як пам'ять про фронтовиків.

...Біль утрати чоловіків носили в серці Дар'я Павлівна Біла, Олена Василівна Грибіненко, Олена Григорівна Вовк, Наталія Панасівна Мороз, Ольга Григорівна Локтева, Євгенія Григорівна Іваненко, Анастасія Михайлівна Марченко, Віра Василівна Нарва, Наталія Степанівна Васюк, Надія Юхимівна Московець, Ганна Петрівна Артюк, Поліна Павлівна Федько, Тетяна Тимофіївна Клименко. В селі Темирівці окупанти закатували голову колгоспу чоловіка Євдокії Семеновни Мусір.

Горе людське безмежне. Як же витримали його солдатські матері, оплакуючи загибель своїх дітей. Трьох синів не діждала з війни Килина Іванівна Дудка.

Загинули смертю хоробрих Федір, Дмитро і Василь Івки з села Любимівки. Як передати біль втрати їх матері Катерини Корніївни? Як і Софії Аврамівни Шаповал, Марії Максимівни Луценко. Смертю хоробрих полягли діти Євдокії Григорівни Баленко, Катерини Федорівни Жилінської...

Вісімнадцятирічні і старші герої залишилися лежати не тільки на полях битви України, а й інших країн Європи. Іван Шинкаренко із Санжарівки (нині Полтавка) писав матері: "Рідна, можеш сміливо дивитися у вічі людям, бо я роду нашого не згн'ябив і буду міцно стояти у битвах з ворогом." Загинув автор листа, а лист живий і живе пам'ять про нього, бо лист є ніби заповітом прийдешнім.

Вдови війни!

На кінець 2002 року в селі Малинівці їх залишилося 5. Це Параска Степанівна Біла, Фросина Терентіївна Дмитренко, Наталія Тихонівна Тарасенко, Параска Мусіївна Тищенко та Катерина Дорофіївна Біла.

З роками рідіють ряди вдів, як і ветеранів Великої Вітчизняної війни. Вклонімося низько їхній мужності, їхній силі волі, їхній титанічній працелюбності. Нехай ще довго топчуть ряс життя ці непомітні, скромні громадяни нашої держави, ім'я яким — солдатські вдови...

ВИЗВОЛИТЕЛІ

1). Пригадують минулі бої

Ветеран війни, колишній вчитель міської СШ №1 І.С. Ануфрієв згадував:

— Мені випало щастя у складі піхотного стрілецького полку 301 дивізії визволяти рідне Гуляйполе, дійти до Берліна. Ми, солдати, знали, що переможемо, — адже з нами на землі, свобода, правда.

Не страшний ворог збратаним народам. Поруч зі мною в атаку йшли вірмен Ческос Саркісян, Гуваш Гаврилята, лєнінградець Ковшов. Коли мене в окопі після вибуху міни присипало землею, Ческос, ризикуючи життям, під шаленим вогнем ворога підповз, підкопав і вернув до життя свого російського брата.

Ветераном 301 стрілецької Донецької ордену Суворова 2-го ступеня дивізії був і житель с. Добропілля С.Ю. Машошин:

Генерал-майор у відставці В. С. Антонов (зліва)
і С. Ю. Машошин

У складі 301 стрілецької дивізії воювали наші земляки фельдшер Павло Євтухович Дубченко та його дружина Ніна Василівна. На дорожнянській землі він перев'язав криваві рани на тілі командира дивізії росіянина В.С. Антонова. Через 36 років після визволення генерал приїде до Гуляйполя, щоб привселюдно вклонитися українському побратимові лейтенантові медслужби у відставці і сказати: "Спасибі, тобі, Павле. Ти не раз рятував мені життя!"

14 квітня 1970 року полковник запасу колишній начальник штабу 223 кавполку 5 гвардійського Донського кавалерійського корпусу Олександр Олійник писав у Гуляйпільській районній газеті "Зоря комунізму": "...Непогожі осінні дні 1943 року. Часто йдуть дощі.

...Не встигли ескадрони 223 кавполку, яким командував майор Федір Петренко, привести себе до порядку після нічного бою, як надійшло нове розпорядження — діяти у передовому загоні дивізії, вести наступ на Гуляйполе, захопити його і перерізати залізницю Покровка — Пологи, позбавивши ворога можливості підвозити резерви з глибини.

Форсувавши річку Гайчур (південніше Гуляйполя) і знищивши біля роти противника на правому березі, полк взяв напрям на місто. Німці відкрили по ньому артилерійський вогонь. Тільки вирвалися вершники з одного полум'я, як потрапили в інше: при підході до шосе Гуляйполе — Пологи гітлерівці зустріли наші ескадрони організованим вогнем. Становище полку ускладнювалося. Особливо заважала кулеметна точка, розташована біля самого шляху. Ескадрону Єсіна довелося залягти. Тоді комсомолец рядовий Жуков взяв гранати і поповз до ворожого гнізда. Затамувавши дихання, за ним слідкували товариші. Підповзши зовсім близько, він закидав кулемет гранатами, і той захлинувся.

Вже на підступах до Гуляйполя перед кавалеристами несподівано з'явилися дві самохідки і бронетранспортер з автоматниками. Вони відкрили по наступаючих підрозділах вогонь. Тут не розгубився командир взводу батареї — старшина комуніст Мостовеник. Наказав викотити гармату на пряму наводку і дав команду:

— По правофланговій самохідці бронобійним... Вогонь!..

Коли розвіявся дим, бійці побачили: машина востаннє, наче поранений звір, рвонулась і завмерла. Друга самохідка поспіхом уповзала в укриття. Другим пострілом комсомолец Микола Іванько запалив бронетранспортер. Стрілки знищували автоматників. Частина німців здавалась в полон.

В цій сутичці Іванька поранило, але він залишився в строю.

Німці вирішили все ж зупинити кавалеристів, не пустити в місто. І після короткої артпідготовки перейшли в контратаку. Але їх спинив мінометний вогонь. Наші артилеристи били з майстерною точністю. Німці в паніці повернули назад і залягли. Тоді секретар партбюро полку капітан Ілля Марченко підняв у атаку третій ескадрон:

— В ата-а-ку! За Батьківщину! Вперед! Ура-а-а!..

Не витримавши удару вершників, фашисти кинулися навтьоки, залишаючи поранених, зброю.

В цьому короткому, але жорсткому бою героїстично загинули за-

ступник командира полку майор Жансаканов, кулеметник Жуков, лейтенант Яценко та інші однополчани.

Збиваючи заслони противника, радянські кавалеристи увірвалися на західну околицю Гуляйполя. А скоро було визволено і все місто.

Гвардії полковник у відставці О. Кулаков (м. Алма-Ата) 25 червня 1982 року писав у Гуляйпільській районній газеті:

— В 1943 році мені довелося брати участь у визволенні Гуляйпілля від німецько-фашистських загарбників.

Гітлерівці чинили упертий опір, але наступаючі частини Червоної Армії енергійними атаками примушували їх відходити. В боях за Гуляйполе німецьке командування, підтягнувши нові сили, намагалося повернути втрачені позиції, зайняті нашими військами.

Підрозділ офіцера Карипова мужньо відбивав натиск фашистів. Хоробро билися бійці. В тому бою особливо відзначився гвардії рядовий Токарев. Підпустивши танки на близьку відстань, червоноармієць відкрив нищівний вогонь і підбив ворожий танк та самохідну гармату. Німці, вискочивши з підбитих машин, намагалися втекти, але їх наздоганяли кулі мужнього гвардійця.

В розпалі бою Токарев помітив, що німецький автоматник кинувся на командира роти. Гвардієць не розгубився — миттю метнувся на виручку і закрив офіцера. Своїм життям герой-гвардієць врятував життя командира.

Ворога було відкинуто. Наші частини продовжували гнати гітлерівців на захід.

Згадується також бій за залізничну станцію. Тут, зустрівши сильний опір ворога, командир нашого стрілецького полку Заїров вирішив зробити обхід німецьких позицій і завдати удару в фланг. Це йому вдалося. Для гітлерівців такий скрито проведений маневр виявився несподіваним. В результаті наші підрозділи завдали противнику великих втрат і оволоділи станцією...

Вересневі дні 1943 року згадує колишній командир полку, гвардії старший лейтенант В. Ганзиков:

— У зв'язку з 40-річчям визволення Гуляйпілля від німецько-фашистських окупантів мені хочеться поділитися спогадами про ті далекі роки.

У середині вересня 1943 року наш 84 гвардійський Червонопрапорний артилерійський полк 34 гвардійської Єнакієвської стрілецької дивізії підійшов до Гуляйполя. Командир полку гвардії підполковник

А. И. Волошин послав уперед розвідзагін кількістю 28 чоловік, який повів гвардії майор політрук полку Г. Ображей. В загоні були дві гармати й трофейний станковий кулемет, встановлений на трофейній німецькій машині. Перед розвідкою стояло завдання: обійти місто і перерізати дорогу на Оріхів. Коли відійшли від передових частин десь кілометрів на шість, помітили, як назустріч наближався вершник. Ним виявився русявий хлопчина 11-12 років.

— Де ваш головний командир — запитав він, задихаючись від швидкої їзди, гвардії сержанта В. Головіна, котрий їхав у першій машині.

Той указав йому на Ображея.

— Товаришу командир! Я — Санька гуляйпільський, — відрекомендувався хлопчина, підїхавши ближче. — У нас лютують фашисти: забирають у людей худобу, продукти. Незабаром вони з'являться на цьому шляху, — скоромовкою випалив він, показуючи на захід.

— Спасибі, Санька, — відповів Ображей. — Як слід зустрінемо мародерів. А ти повертай додому.

Просунувшись ще трохи вперед, загін влаштував засаду. Командир 5 батареї старший лейтенант Д. О. Педаєв розосередив гармати, за кущами встановив машину з кулеметом. Гарматна обслуга приготувалась до стрільби, розвідники з автоматами залягли уздовж дороги. На той час уже зовсім стемніло. Незабаром почулись пісні, п'яні вигуки. Фашистський обоз супроводжувала охорона — з півсотні солдатів на конях. Коли мародери порівнялись із загonom, майор наказав відкрити вогонь з усіх видів зброї.

Гармати командирів сержанта Головіна та старшого сержанта Муромцева майже впритул розстрілювали фашистів осколковими снарядами. Кулеметники косили п'яну кінну охорону, а автоматники знищували обозників. Тільки небагатьом ворогам вдалося втекти під покровом ночі.

Загін відбив у фашистів 60 підвід з продуктами і різним майном. Біля багатьох з них жалібно мукали прив'язані корови. Все добро повернули господарям.

За сміливо проведену операцію гвардії майора Ображея нагородили орденом Червоного Прапора, гвардії старшого лейтенанта Педаєва — орденом Червоної Зірки. Нагороди отримали також командири гармат, солдати.

А ось ще один епізод, який заслуговує на увагу. Було це після того,

як наші війська вже увійшли в Гуляйполе. Командир полку Волошин направив командира відділення розвідки штабної батареї старшину Данилова розвідати дорогу, що веде в село Комсомольське, і обстановку в самому селі. Данилов узяв із собою мотоцикліста, п'ять гранат, зарядив автомат і відправився в розвідку. Мотоцикліст слідкував за дорогою, а він пильно дивився на всі боки. Сонце вже сідало за горизонт. Не знаючи, де починається і де кінчається лінія фронту, розвідники в сутінках дістались до Комсомольського. У місцевій школі зібрався добрий гурт гітлерівців. Вони, й гадки не маючи, що в селі можуть з'явитися червоні бійці, спокійно розпивали шнапс, горланили пісні.

Данилов, залишивши мотоцикліста за рогом провулка, непомітно підкрався до приміщення школи. Різко вибивши вікно, Віктор кинув спочатку дві гранати, а потім став поливати фріців вогнем із автомата. Знищивши близько 20 чоловік, він швидко повернувся до мотоцикла, який в умілих руках другого розвідника миттю зірвався з місця — тільки курява лягла.

Зустрівши полк на підступах до села, Данилов доповів командирі про свою вилазку. Той похвалив сміливого розвідника і тут же віддав наказ про його нагородження.

Пізно ввечері артилеристи разом з піхотинцями увійшли в село Комсомольське.

Розповідає колишній командир танкової бригади М. Петренко (районна газета "Зоря комунізму" 5 травня 1985 року):

— Після визволення від гітлерівських загарбників Донбасу 140 окрема танкова бригада Південного фронту разом з частинами 4-ї стрілецької дивізії і приданого винищувально-протитанкового артилерійського полку (ВПТАП) 10 вересня 1943 року підійшла до меж Гуляйпільського району і зав'язала бій з фашистами біля населених пунктів. Потім у результаті танкових ударів гітлерівці були вибиті із Леваднього, Новоукраїнки.

Наша бригада визволяла Новоукраїнку, Полтавку, Рівнопілля, Яблукове, Грушеве, на підході до Варварівки потрапила під масове бомбардування і аргобстріл, який німці підготували на західному березі річки Гайчур, особливо від хуторів Жовтневого і Зеленого. Тут бій тривав увесь день і майже всю ніч з 14 по 15 вересня і тільки перед світанком танковим батальйоном Уманцева, Садикова і батальйону автоматників Синьолобова вдалося прорватися в хутір Зелений, де були

захоплені полонені, автомашини зі зброєю. Ми організували кругову оборону, чекаючи підходу частин 4-ї стрілецької дивізії, яка затрималася через бомбардування біля Рівнопілля.

Вранці 15 вересня німці підтягнули до хутора підкріплення і здійснили ряд атак, заблокувавши населений пункт з усіх боків, завдаючи ударів з повітря. Але їх зусилля були марними. Організованим вогнем танків, батареї ВПТАП, зенітної роти і мотострілків всі атаки ворога були відбиті з великими для нього втратами.

Під кінець дня авіація противника припинила бомбардування, але вночі ворог підтягнув резерви і продовжував обстрілювати кулеметним і мінометним вогнем хутір і всі підходи до нього, не даючи можливості підвозити паливо і боєприпаси, в яких танкісти мали гостру потребу.

В той пам'ятний вечір в сусідні, визволені бригадою села, — Добровільне, Грушеве, Рівнопілля та інші — почали прибувати частини 11 танкового корпусу генерала Радкевича.

Було біля 9-ої години вечора. Місяць тьмяно освітлював місцевість. Я направився в штаб корпусу з пропозицією виділити одну танкову бригаду для спільної нічної атаки противника, який зосередився в хуторах Петровці і Криничному, але підтримки не одержав: люди корпусу потребували відпочинку. Сів у свій танк і під прикриттям бронетранспортерів та під обстрілом гітлерівців привів у хутір Зелений цистерни з паливом і машини з боєприпасами.

На ранок 16 вересня бригада зосередженим ударом прорізала блокаду західніше хутора і, розвернувшись в бойовий порядок, почала наступ на Петровку. Але між хутором Зеленим і Петровкою виявився протитанковий рів і це знизило темпи нашого наступу. А із лісосмуги, що була за ровом, німці відкрили масований артвогонь по наших танках.

Біля 3-ої години ранку 11-й танковий корпус переправився через річку Гайчур і відкрив вогонь по ворогу, який засів у лісосмузі. Зав'язався жорстокий бій із самохідними гарматами "Фердинанд" і фашистськими танками. Опівдні Петровка була звільнена від фашистів. Після цього бою 11-й танковий корпус повернув на північний захід.

В той день, переслідуючи вибитого із Петровки ворога, наші частини підійшли до Криничного, але далі не просунулися, фашисти окопалися в лісосмузі за лінією залізничного полотна і вели сильний вогонь по наших частинах.

Наступного дня ми знову атакували ворога. Але через вогонь "Фердинандів" і німецьких танків змушені були оборонятися. Тоді вирішили залишити частину сил тут, а головними силами обійти противника з півдня на Гірку і вийти в тил ворожої оборони.

На світанку 18 вересня частини 4 стрілецької дивізії і наша танкова бригада вийшли в заданий район, але противник, мабуть, розгадав наш задум і вночі залишив свої позиції без бою. Наші танки рухалися до хутора Гіркового, але ворога не виявили.

Незабаром я зустрів групу кавалеристів 5-го донського кавалерійського корпусу, які тільки прибули сюди і з якими нам пізніше довелося взаємодіяти.

140 танкова бригада пройшла з боями через увесь Гуляйпільський район із сходу на захід. Ми бачили вимучених тимчасовою окупацією людей, спустошені міста і села, спалені хати. Гнів і ненависть до фашистів кипіли в грудях наших солдатів, і вони не шкодували життя, щоб вигнати ворога з рідної землі і наблизити день Перемоги.

Наші танкісти, особливо саперна рота бригади, допомагали жителям звільнених населених пунктів — вкривали соломною згорілі дахи, робили і вставляли віконні рами і двері в хати, старались полегшити стан погорільців, особливо сімей фронтовиків.

В дні 40-річчя Великої Перемоги ми, ветерани 140-ї окремої танкової бригади, учасники визволення Гуляйпільського району від фашистів, бажаємо всім жителям здоров'я, щастя, радісного життя і трудових успіхів у народногосподарській діяльності.

2). Безстрашні і мужні

Визволителі землі гуляйпільської. Хто ви? Якими були людьми? Мужніми, чесними. Який пройшли ратний шлях, доки волею долі не дійшли з боями до овіяної славою і оповитою легендами Махновії.

Ветеран 320 стрілецької дивізії А. Козак (м. Москва) 15 листопада 1979 року розповідала:

— У роки Великої Вітчизняної війни в 320-ій стрілецькій дивізії, де мені довелося служити — спочатку комсоргом 478-го стрілецького полку, а потім санінструктором 1-ої роти 1-го стрілецького батальйону, — було багато відчайдушних воїнів, які віддали молоде життя заради щастя майбутніх поколінь. Одним з них був старший лейтенант

Валентин Макарович Цигін, що загинув при визволенні Ворошилівки (нині село Любимівка) Гуляйпільського району Запорізької області.

Хто він? Вихованець дитячого будинку. Валентинові батьки померли від тифу в громадянську війну. З чотирьох років хлопчик по-невбрався. Сестричку хтось удочерив, його самого взяли на виховання до дитячого будинку. Опісля Валентина Цигіна усиновила військова частина. Так він став сином полку. Після проходження дійсної служби Валентин закінчив артилерійське училище і став командиром мінометником.

Вперше я зустріла Валентина Макаровича на Міус-фронті в 1943 році. Це був кадровий офіцер, завжди підтягнутий, визнаний улюбленець підлеглих, відважний у боях. Своїх бійців беріг, піклувався про них. А який був весельчак-жартун! У години затишшя в колі бійців Валентин Макарович часто виконував російські пісні під власний акомпанемент - на гітарі чи на гармошці. Він пристрасно любив життя, але смерті не боявся. Не раз говорив: "Мене виховала держава, і я повинен за неї постояти. Без неї я давно б помер де-небудь під типом, а держава мене виростила й вивчила. І ми, вихованці дитбудинків, на всяку справу повинні йти в першу чергу. Якщо треба, то життя віддати за Батьківщину".

Після визволення наступного села чи міста наш командир говорив: "Взяли такий-то рубіж!". Таким рубежем, останнім для нього, було село Ворошилівка.

Валентин Цигін командував окремою ударною групою, яка одержала наказ розвідкою з боєм прочистити дорогу до Новозлатополя.

Бій розгорівся на околиці села, де група Цигіна зустрілась із танковим заслоном гітлерівців. Група, до складу якої входило близько ста чоловік, відбила три піхотно-танкові атаки ворога. Ми зайняли оборону в рідкій лісопосадці й витримували натиск фашистів на протязі шести годин. Ворог зазнав великих втрат, але були втрати і в нас. Коли загинув один із кулеметників, за "максим" ліг сам старший лейтенант В. Цигін і повів прицільний вогонь по ворогу.

Відбита чергова атака. І раптом тишу розірвав виючий гул "мессершмідтів", які, спікірувавши над лісопосадкою, на бриючому польоті стали поливати нас свинцем із крупнокаліберних кулеметів.

Гаряче серце старшого лейтенанта не могло витримати, коли на очах гинули його бійці, товариші по зброї. Він схопив гвинтівку і вис-

Генерал Власюк Матвій
Андрійович, 1943 р.

трелив у машину, яка шалено мчала прямо на нього. Це був його останній постріл...

Після бою я привезла тіло Валентина Макаровича в село Ворошилівку і з допомогою шкільного сторожа поховала на подвір'ї школи. Було це 13 вересня 1943 року.

Прошли десятиріччя... Мене, як учасницю тих боїв, як очевидця смерті відважного старшого лейтенанта В. М. Цигіна, відшукали піонери-слідопити і запросили до себе. Коли я приїхала в Любимівку, побачила красивий меморіал, який потопав у квітах... Ім'я Валентина

Макаровича Цигіна в селі не забуте, як і імена інших, хто поліг у бою за щасливе сьогодні. І я дуже вдячна дітям, їхній наставниці вчительці Валентині Петрівні Поляковій за запрошення відвідати Любимівку, за те, що вони свято бережуть Пам'ять про тих, хто віддав за них своє життя.

— З Кошкіним мене зв'язувала міцна фронтова дружба, — говорив командир 301 стрілецької дивізії генерал-майор В. С. Антонов. — Я завжди відчував потребу в його товариському слові. Йому були притаманні такі риси, як відвертість, людяність, сміливість, талант організатора.

— Олександр Семенович був улюбленцем особового складу дивізії, — пригадувала майор запасу Ганна Володимирівна Нікуліна. — Це був комісар фурмановського типу. Його більшовицьке слово запалювало воїнів на ратні подвиги. Так було, коли дивізія звільняла Донецьк, так було і на підступах до Запоріжжя, при визволенні вашого району...

Воїн, комуніст, організатор. Але перш за все комісар був людиною. Олександр Семенович завжди знаходився серед бійців, піднімав їх дух. А полковнику було що розповісти їм.

Його юність (він народився і працював у Москві) припала саме на роки революції. Тоді юнаки і дівчата мужніли дуже рано. В 15 років Саша Кошкін вступив у комсомол, а через рік, в 1919 році, він вже член партії, секретар повітового комітету комсомолу. Потім був на партійній роботі.

В 1920 році на III з'їзді комсомолу Саша слухав виступ Володимира Ілліча Леніна. І це визначило дальший життєвий шлях юнака...

Олександр Семенович любив декламувати вірші. До того ж і сам писав їх. Так, для себе. Можливо, саме тут, в нашому краї, з його серця вилились такі рядки:

Везде и всюду смерть не дремлет.

И человек лишь раз умрет.

Но счастлив тот, кто смерть приемлет

За Родину, за свой народ!

Ці рядки Олександра Кошкіна польова пошта восени 1943 року донесла в листі до брата.

Комуніст з презирством дивився у вічі смерті. Але доля неблаганна. Ось що розповідає наш земляк фельдшер Павло Євтухович Дубченко про останні дні комісара:

— Мені першому довелось подавати медичну допомогу смертельно пораненому комісару дивізії полковнику Кошкіну.

Було це так. На невеликому плацдармі за Дністром біля села Молоєшти в районі Тирасполя група офіцерів на чолі з командиром і комісаром дивізії проводила рекогносцировку місцевості перед наступом. Там фашистський снайпер і поранив комісара в голову розривною кулею. Пораненого доставили в госпіталь, який знаходився в п'яти кілометрах від передової. Але операції він не переніс.

За смерть комісара бійці жорстоко помстилися. Гітлерівців було вщент розгромлено в Ясьсько-Кишинівській операції.

Герой Радянського Союзу Свирид Юхимович Білий уславив себе при визволенні Запорізького краю. Ветеран 150 винищувального протитанкового артполку 12 гвардійської Донської козачої кавалерійської Червонопрапорної ордена Кутузова дивізії 5 гвардійського Донського козачого Червонопрапорного Будапештського корпусу, підполковник у відставці проживав у місті Новочеркаську Ростовської області. Вів активну громадську роботу по патріотичному вихованню підростаючого покоління.

У 1967 році в складі ветеранів дивізії разом з червоними слідопитами міста Новочеркаська С. Ю. Білий побував у нашому районі, де він, командир артбатареї, у вересні 1943 року громив фашистських

окупантів. Невисокий на зріст, кремезний, спокійний за вдачею. З виправкою кадрового військового. Таким запам'ятався С. Ю. Білий нам, гуляйпільцям.

Виступаючи перед трудящими міста, Свирид Юхимович сказав тоді:

— Оглядаючись на пройдений бойовий шлях і згадуючи, як на Кавказі, на Дону, на Україні і за кордоном рідної землі ми, люди, виховані Великим Жовтнем, мужньо відстоювали завоювання революції, кожний гвардієць усвідомлює, що перемога, завойована кров'ю батьків, ніколи не забудеться. Ніяка сила не може похитнути єдність радянського народу. Це добре розуміли гвардійці Гіпсман (наш земляк, гуляйпільець — Авт.), Мельников, Хитрун, Савченко, відбиваючи запеклі атаки ворога на Гуляйпіллі.

Пригадується бойовий епізод, розказаний Свиридом Юхимовичем і доповнений його товаришами.

...Фашисти міцно утримували оборону. Раз у раз контратакували. Командир батареї старший сержант Білий не подав вигляду, що він схвилюваний, і спокійно сказав командирі гарматної обслуги Гіпсману:

— Битися до останнього снаряда. Надто не хвилюватись. Так і скажіть своїм бійцям.

Білий приклав до очей бінокль і побачив, як танки, вийшовши на гребінь висоти, рухались розвернутим строем. Це ще більше ускладнювало становище батареї.

Зваживши і тверезо оцінивши обстановку, командир батареї наказав відкрити вогонь.

Гармата Гіпсмана зробила перший постріл. Наче ужалений, один танк здригнувся, зробив останні зусилля, щоб продовжити рух, і завмер.

Обачливо працював навідник Савченко, та і вся обслуга діяла злагоджено.

До голосу цієї гармати приєднались гармати Мельникова і Овчаренка. Розігралась вогнева дуель. Танки повзли і повзли, стріляючи на ходу. За ними йшла піхота. Було зрозуміло, що сили нерівні — одна батарея проти 14 ворожих машин і батальйону піхоти.

Але командир батареї вирішив: стояти і перемогти!

І тепер раз у раз наказував: "Бронебійним!.. Осколочним!"

Сотня метрів відділяла артилеристів від танків і автоматників. Але наші бійці не здригнулись. І німці не витримали, почали відходити. Спочатку побігла назад піхота, а потім розвернулись і танки. А навз-

догін їм летіли снаряди. Загорівся ще один танк. Він був четвертим із підбитих у цьому бою.

А коли на полі бою стало тихо, Білий похвалив добрим словом Гіпсмана, Мельникова, Овчаренка, Савченка, Шубаєва, Будровіна, Хренова. Всім бійцям він сказав проникливо:

— З вами ніколи і ні за що не пропадеш. Ви герої...

А скільки таких боїв було на довгому солдатському шляху Свирида Юхимовича за роки війни.

— У боях Великої Вітчизняної війни, — скаже пізніше С. Ю. Білий, — ми вирішували долю поколінь. Ніщо не змогло зломити нашої стійкості, віри в перемогу, прагнення боротись, поки б'ється серце.

14 вересня 1974 року Гуляйпільська районна газета "Зоря комунізму" розповіла про командирів гарматних обслуг 2 мінометної батареї 184 гвардійського артполку 12 гвардійської Донської Червонопрапорної козачої кавалерійської дивізії Митрофана Григоровича Анісімова і Олександра Марковича Чорноярова:

— Старший сержант Митрофан Анісімов був своєрідною людиною. Маючи початкову освіту, він ще до війни успішно закінчив полкову школу, володів феноменальною пам'яттю. Всі статuti і порадики знав напам'ять.

Якщо сержант Чорнояров був урівноваженим, спокійним, розсудливим, то Анісімов — цілковита протилежність йому. Гарячковитий, запальний. І інколи безрозсудно кидався у саме пекло, нехтуючи небезпекою. Проте в його діях все ж був тонкий розрахунок і він умів знайти вихід, здавалось би з безвихідного становища.

Одним із визволителів міста Гуляйполя був гвардії старший лейтенант Петро Олександрович Ніколаєв.

— На підступах до міста Гуляйполя противник організованою обороною і ударами з повітря припинив просування наших частин, — згадував командир 45 гвардійського козачого кавалерійського полку гвардії майор Ольшанський. — Тов. Ніколаєв з одним взводом вночі прорвався на околицю міста, після чого увів у дію весь ескадрон і у взаємодії з ескадроном тов. Сосновського зав'язав нічний вуличний бій. Прокладаючи шлях ручними гранатами і розстрілюючи німців впритул із автомата, на ранок оволодів центром Гуляйполя...

Наказом по Південному фронту від 8 жовтня 1943 року Петро

Олександрович, безстрашний офіцер, був нагороджений орденом Червоного Прапора.

...В кровопролитному бою за місто Оргіїв Молдавської РСР у квітні 1944 року смертю хоробрих загинув гвардії старший лейтенант Петро Олександрович Ніколаєв.

Гвардії старший лейтенант Петро Олексійович Глазов був штурманом екіпажу бомбардувальника, який воював у складі 4-го гвардійського авіаційного Сталінградського полку далекої дії. На Волзі його нагороджено орденом Червоного Прапора.

Екіпаж літака одержував різні бойові завдання. Але найчастіше бомбив залізничні состави — військові ешелони — на залізничних вузлах і станціях Донецької, Запорізької, Дніпропетровської та інших областей.

В 1943 році льотчики тричі бомбили ворожі війська на станції Гуляйполе. Прилітали вони, як правило вночі. Штурман точно наводив літак на ціль. Скидали не тільки бомби, а й листівки. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 18 березня 1944 року гвардії старшого лейтенанта Глазова Петра Олексійовича нагороджено орденом Леніна. В представленні до цієї нагороди говориться, що штурман зробив 98 нічних бойових вильотів.

Війну Петро Олексійович закінчив на території Німеччини. Там ще деякий час служив у авіації. Після звільнення в запас поселився в селищі Катуй Дібровського району Московської області. Помер в 1969 році.

Льотчика Івана Васильовича Федорова в роки війни доля пов'язала з нашим краєм. В 1943 році заступник командира ескадрилі лейтенант Федоров воював у небі України, визволяв і наш край, був у нашому місті.

Іван Васильович війну закінчив над Берліном, помічником командира полку. Став Героєм Радянського Союзу, кавалером ордена Леніна, п'яти — Червоного Прапора, двох — Вітчизняної війни, двох — Червоної Зірки та інших. Кращий льотчик корпусу, зробив 416 бойових вильотів, збив у повітрі особисто 36 і знищив на землі 9 фашистських літаків. Після війни закінчив Військово-повітряну академію, служив у армії і звільнився у запас за станом здоров'я у званні генерал-майора авіації.

І. В. Федоров написав книгу "В небі залишили слід", котру присвятив побратимам 812-го Червонопрапорного ордена Суворова III ступеня Севастопольського винищувального авіаційного полку.

... — 14 вересня 812-й полк перелетів на майданчик біля села Червоного, а 18-го — на аеродром Гуляйполя, — згадує І. В. Федоров. — Фашистська авіація посилила активність, над нашими військами стали з'являтися все крупніші групи бомбардувальників, які прикривалися великою кількістю винищувачів. Знову довелось по кілька разів на день підніматись у повітря, напруження бойової роботи все зростало.

Першим відкрив рахунок збитим фашистським літакам у небі України Олексій Машенкін, однополчанин Федорова. А 18 вересня з Гуляйполя вилетіли на зустріч з ворогом молодші лейтенанти А. Русаков і П. Кондяков. На них несподівано напали вісім "мессершмідтів". В нерівному бою загинули обидва соколи. А через день з повітряного бою не повернувся командир першої ескадрилі лейтенант Г. Чураков.

Георгія дуже любили в полку. І тому гірким болем відгукнулася звістка про смерть героя в серцях усіх однополчан. В полку відбувся мітинг. Льотчики поклялися помститися за бойового товариша, а на фюзеляжі літака Федорова з'явився напис "За Георгія".

Іван Федоров у ті дні літав похмурий і понурий, шукав у небі і на землі ворожі літаки. А якщо їх не було, пікірував, знищував артилерійські установки, техніку, живу силу. Те ж чинили і його товариші по зброї.

І. А. Яковлев воював у різних місцях — на Північному Кавказі і на Україні, а закінчив війну у Прибалтиці.

У вересні сорок третього полковник І. А. Яковлев визволяв місто Гуляйполе. Він тоді командував артилерією одного із стрілецьких корпусів 5 Ударної армії. "Тоді у складі корпусу, — згадував командуючий, — було чимало корпусної, дивізійної і полкової артилерії. Крім того, під час наступу до нас прибуло багато артилерії із резерву...". Полковник Яковлев артилеристом став у 1918 році. Син селянина із села Мартиново Краснохолмського району Калінінської області, він у сімнадцять років добровольцем пішов у Червону Армію і його направили в артилерію. З жовтня сорок першого Яковлев на фронті. В сорок третьому році ворог залишався ще сильним. Гітлерівці чинили великий опір, і тут допомога артилерії була дуже потрібна. За великий вклад в успішне завершення наступальних боїв полковника Яковлева відзначили бойовими нагородами. Він уміло організовував взаємодію артилеристів зі стрілковими частинами і в підсумку спільно добивались успіху при мінімальних втратах, і за визволення Гуляйполя пол-

ковник Яковлев мав нагороду. Невдовзі після тих подій йому присвоїли військове звання гвардії генерал-майора артилерії і направили в Литву. І там він прославився в боях за визволення республіки. Ось чому про генерала Яковлева є матеріали в музеї бойової слави середньої школи № 37 міста Вільнюса.

...Володимир Петрович Картавцев.

Про цього визволителя дізналися червоні слідопити СШ № 37 м. Вільнюса під керівництвом заслуженого вчителя Литовської РСР П. Фролова:

— Вересень 1943-го року. На гуляйпільській землі точаться кровопролитні бої: відступаючи під натиском Червоної Армії, фашистські війська все ж відчайдушно обороняються, використовуючи для цього кожен населений пункт, кожен природний рубіж.

Серед наступаючих — і підрозділи 823 артилерійського полку, який пізніше дістав найменування Донецько-Берлінського й був нагороджений орденом Олександра Невського. Багато "роботи" було в артилеристів, у тому числі й воїнів шостої батареї з чотирьох 122-х міліметрових гаубиць, якою в той час командував старший лейтенант Володимир Петрович Картавцев. Про це дізналися червоні слідопити тридцять сьомої середньої школи міста Вільнюса, збираючи матеріали про фронтовиків, відзначених орденом Леніна.

Артилерійський полк брав участь у визволенні сіл Червоного, Степанівки, Марфополя, Дорожнянки. Батарея В. П. Картавцева, зокрема, розчищала шлях кавалеристам і піхотинцям у районі села Дачного, допомагала їм, подавши вогневі точки фашистів, форсувати Гайчур, розвинути наступ південніше Гуляйполя на захід. За мужність і відвагу, уміле керівництво бойовими діями на території району командира шостої батареї нагороджено орденом Олександра Невського.

Закінчив воювати В. П. Картавцев у Берліні на посаді заступника командира артдивізіону. Звільнився у відставку у званні полковника й, повернувшись до Ленінграда, пішов інженером на один із заводів.

У визволенні Гуляйпільського району від німецько-фашистських загарбників брали участь льотчики 265 винищувальної дивізії, командиром якої був підполковник Олександр Олександрович Карягін.

Винищувачі з дивізії О.О.Карягіна над Гуляйполем і районом з'явилися значно раніше, ніж туди увійшли наземні частини. Вони супроводжували бомбардувальну та штурмову авіацію на "вільне польовання", а потім прикривали війська від повітряного нападу.

... Марія Петрівна Іваненко.

Щоб дізнатися хто вона, прочитаємо характеристику: "Працювати в санчастині 47 гвардійського козачого кавполку Іваненко почала з 08.09.43. За час боїв з 08.09.43 по 26.09.43 вона показала себе сміливим, ініціативним, знаючим свою справу бійцем. Під час бомбування полку в радгоспі "Червоний " Іваненко знаходилась на одній із санітарних лінійок, самостійно прийняла рішення і стала перев'язувати поранених і звозити їх до санітарного пункту. Незабаром поранило їздового і вбило коней, але вона не розгубилась: не дивлячись на шалене бомбування, Іваненко продовжувала перев'язувати поранених козаків і, діставши нових коней, звезла їх на пункт медичної допомоги.

За час боїв під Гуляйполем і хутором Жеребець Іваненко була на пункті санітарного транспорту, висунутому ближче до бойових порядків полку, подавала допомогу і евакуювала поранених.

Всі накази і доручення Іваненко виконувала чітко і добросовісно. Старший лікар ККП гв. капітан Білецький. 26.09.1943".

— Ось з такою характеристикою Марійка Іваненко прибула до місця свого нового призначення — в наш козачий артилерійсько-мінометний полк санінструктором четвертої мінометної батареї, — згадував В.Я. Сіробаба, ветеран 5-го гвардійського Червонопрапорного Донського козачого кавалерійського корпусу, війська якого визволяли наш район в сорок третьому.

На одному з привалів вона розшукала політтанчку, прийшла, щоб стати на комсомольський облік. Ми з парторгом капітаном Коломенським читали-перечитували її характеристику і диву давались: перед нами стояло маленьке щупленьке дівчисько в солдатській гімнастерці і не по зросту скроєних кавалерійських штанях з вузьким голубим кантом. І очі у неї переливались блакиттю, світилися, наче намистинки. Дві русі косички були зведені на потилиці в гребінь.

— Ну й капітан. Ну й лікар там в колишньому вашому полку! — не то в гніві, не то з іронією вигукнув Коломенський. — Він що, і справді вас бійцем вважав?

І потім тепло, по-батьківськи:

— А як же ти, таке маля, поранених чоловіків змогла таскати?..

Та згодом, в бою ми пересвідчились, якою мужньою, витривалою була Марійка Іваненко.

Пригадую, на одній із зустрічей з фронтовиками її спитали:

— Якою страшною була війна! І як вам у вашому віці було, мабуть, на ній важко?

— Ні, ні, — заперечила Марія Петрівна. — Нам, молодим, на війні було легше.

Вона посмінулася: — Дурні ми ще були. Пам'ятаю, як я при першому бомбуванні залізла в траншею і вилізти боялась, хоч наліт давно закінчився. А потім! Потім біжиш до солдатів на передову. І про війну забуваєш.

Від втоми, бувало, валилась з ніг. Але після короткого перепочинку знову прямувала на поле бою за пораненими. Не раз доводилось брати в руки автомат і пускати в хід "лимонки".

— Марійка ретельно стежила за санітарним станом бійців в окопах, продовжував В. Я Сіробаба. — Що це значить? Одного разу разом із санітаркою під час такої перевірки на порушення всіх інструкцій, вирили яму. Поставили бак. Закип'ятили води і перебрали двісті пар солдатської білизни. А потім ще і співала на прохання бійців любими в ті дні "Давай загурим" і "Синий платочек..."

Великий і скоротний список втрат. Є в ньому дорогі імена однополчан Іваненко. На війні Марія Петрівна зробила все, аби список загинувших бійців і командирів був коротшим.

Може, згадують цю дівчину, перед очима котрих ще жива осінь сопок третього... Після війни М. П. Іваненко повернулася в рідний Харків. Місто було ще в руїнах. В райкомі партії її спитали:

— Колонію Імени Горького знаєте? Ту саму, котру створював ще Макаренко. Дуже потрібні там жінки. Самі розумієте, діти — сироти, які втратили батьків і матерів на війні. Як важливо виховати в них віру і любов до Батьківщини.

Погодилась. І продовж багатьох років знову, як на передовій. Була щоденна боротьба за душі зраних долею дітей.

Разом з воїнами колишньої 34-ї гвардійської стрілецької Єнакієвської Червонопрапорної дивізії визволяла Гуляйпільський район від німецьких загарбників і старший сержант медичної служби Надія Андріївна Гнилицька.

Слово "воювали" ніби і не підходить до фронтових медиків. Але коли говорити про інструктора Надію Андріївну Гнилицьку, то вона таки воювала — виносила з бою поранених бійців.

Виконуючи свій гуманний обов'язок, вона й на території Гуляйпільського району подавала допомогу, врятувала життя не одному бійцеві.

У Центральному архіві Міністерства оборони в санітарній картці Н. А. Гнилицької є кілька сотень прізвищ, а біля них — багатозначні цифри. Як виявилось, то були номери особистої зброї бійців. Бо медінструктори виносили поранених разом із зброєю. А якщо не могли зробити цього відразу, то поверталися назад за гвинтівкою чи автоматом. Вона завжди була на передньому краї з бійцями, ходила з ними в атаки. 18 березня 1944 року її тяжко поранило. В госпіталі ампутували ноги вище колін.

13 вересня 1944 року Указом Президії Верховної Ради СРСР старший сержант медслужби Н. А. Гнилицька була нагороджена орденом Леніна.

Інвалід першої групи, вона тривалий час після війни працювала касиром у магазині і в газетному кіоску. Допомогала брату виховувати дітей.

Надія Андріївна жила в місті Павлограді Дніпропетровської області.

Серед визволителів Гуляйпільського краю особливе місце посідає колишній старший інструктор і секретар парткомісії політвідділу 9 стрілецького корпусу, учасник підняття прапора під гітлерівською канцелярією в Берліні, майор у відставці, кавалер орденів Червоного Прапора, двох Вітчизняної війни I і II ступеня, Червоної Зірки Ганна Володимирівна Нікуліна.

Дитинство її пройшло на Кубані. Сім'я була бідна. В 14 літ дівчина пішла прислужувати багатіям. В громадянську війну батько і два брати відстоювали Радянську владу в партизанських загонах. Батька повісили вояки білого генерала Шкуро.

Ганна вступила в комсомол, а в 1925 році (йшов їй тоді 21 рік) — в партію. Під час колективізації куркулі вбили її чоловіка — секретаря окружного комітету партії.

Та горе не зломило молоду комуністку, матір (на руках у неї залишився маленький син). Секретар райкому комсомолу, робота в ЧК, навчання в комвузі, робота в обкомі партії в жінвідділі, знову навчання в технічному вузі — такі довоєнні віхи її життя. Велику Вітчизняну Ганна Володимирівна зустріла, працюючи в наркоматі Морського Флоту. В роки війни вона пройшла шлях від Моздока, що на Кавказі, до Берліна (майже 5 тисяч кілометрів), звільняючи отчу землю від гітлерівської погані.

"Більшу частину свого часу вона знаходиться в ротах і батальйонах, подаючи практичну допомогу в проведенні партійно-політичної роботи... Знаходячись у підрозділах, т. Нікуліна йде з ними в бій, і тут бійці бачать її енергію, сміливість, мужність і відвагу..." — писав у квітні 1943 року про Ганну Володимирівну начальник політвідділу корпусу підполковник Дукельський.

30 квітня 1943 року газета "Правда" опублікувала нарис "Коли Батьківщина кличе!" про подвиг Г. В. Нікуліної, за який її було відзначено першою нагородою — орденом Вітчизняної війни I ступеня. Перебуваючи в одній з рот, капітан Нікуліна замінила вбитого командира і повела бійців у атаку. "Відважна душа" — так називали всі, від солдата до генерала, жінку в корпусі.

Якщо вам доведеться побувати в Москві в музеї Збройних Сил, в залі Перемоги, на одному з стендів експонуються особисті речі Нікуліної — гімнастюрка, пояс, планшет, її портрет. Це вона в ніч з 1 на 2 травня 1945 року підняла штурмовий прапор над рейхканцелярією.

Було це так. Г.В. Нікуліна удостоїлася честі очолити штурмову групу бійців із 6 чоловік. Метр за метром пробиралася жменька воїнів вулицями Берліна. Позаду — держбанк, гестапо, міністерство авіації... На кожному кроці сутички з ворогом. В одній з них було вбито двох бійців і одного тяжко поранено. І ось — канцелярія. По руїнах пробираються наверх Нікуліна, ефрейтор Васильєв, зв'язківець Петренко. Мети досягнуто: за якусь мить Ганна Володимирівна розстібає шкіряну тужурку, дістає червоне полотнище і прикріплює до металевих штирів. Над штабом коричневої чуми замайорів радянський прапор.

На параді Перемоги, учасником якого була Ганна Володимирівна, після чотирирічної розлуки зустріла свого сина — курсанта військового училища теж учасника параду.

Після демобілізації Ганна Володимирівна Нікуліна працювала секретарем Єсентукського міському партії, вела велику громадську роботу по патріотичному вихованню молодого покоління, неодноразово приїздила на свята у Гуляйполе.

Гуляйпільці добре знали і Героя Радянського Союзу генерал-майора колишнього командира прославленої 301 Донецької ордена Суворого 2 ступеня стрілецької дивізії 9 Червонопрапорного стрілецького корпусу 5 Ударної армії Володимира Семеновича Антонова. Керовані ним війська визволяли Гуляйпільський район. Генерал і ветерани дивізії не

раз приїздили сюди, щоб віддати шану полеглим, зустрітися з трудівниками району. В.С. Антонов почесний громадянин міста Гуляйполя.

Для Володимира Семеновича війна розпочалася на світанку 22 червня 1941 року на державному кордоні західніше Каунаса. Там бійці окремого мотострілецького полку, яким командував В.С. Антонов, прийняли перший бій з гітлерівцями. Захищав Москву. Пізніше очолив 301 стрілецьку дивізію, яка почала бойовий шлях від передгір'я Північного Кавказу і закінчила його 2 травня 1945 року взяттям імперської канцелярії — ставки Гітлера.

Перший командний пункт В.С. Антонова в нашому районі розмістився у Ворошилівці (нині Любимівка) о 6 годині вечора 13 вересня 1943 року. А наступного дня о 12 годині бійці полку майора Міцули першими пішли в навальну атаку на ворога.

В боях за визволення населених пунктів району, при форсуванні річки Гайчур відзначились воїни 1050, 1052 і 1054 полків, артилеристи майора В.С. Косова. Відважно діяли в бойовій обстановці піхотинці 2 батальйону майора Миколи Чеснокова (вони першими оволоділи висотою, де командиром був Василь Вякушкін) та інші.

За Дорожнянкою, в районі залізничного полотна, В.С. Антонова було поранено. Першим подав командир дивізії медичну допомогу наш земляк військфельдшер П.Є Дубченко (про це вже згадувалось — Авт.)

Володимир Семенович Антонов тепло відгукнувся про бойових побратимів — начальника політвідділу дивізії полковника Олександра Семеновича Кошкіна, заступника командира 1050 полку з політчастини майора М.В. Мадатова, комсорга лейтенанта Г. Авакяна, замполіта І.Я. Гучкова і парторга 1052 полку капітана П.Н. Попкова та інших.

Генерал-майор у відставці Пилип Васильович Браїлян — колишній командир 34 гвардійської (Єнакіївської Червонопрапорної ордена Кутузова стрілецької дивізії 31 гвардійського стрілецького корпусу 5 Ударної армії, яка у вересні 1943 року визволяла Гуляйпілья від фашистських загарбників.

Підполковник П.В. Браїлян зазнав гіркоти відступу 1941 року, але завжди вірив у перемогу над ворогом.

Вже коли Браїлян був командиром дивізії, його тяжко поранило. Лікарі зробили висновок: "До стройової служби не придатний".

Але Пилип Васильович не здався. Він рвався на фронт. В 1943 році його було призначено командиром 34 дивізії. З нею він і пройшов бойовий шлях до самого Дністра.

13 вересня 1943 року першими на територію нашого району вступили частини 34 гвардійської дивізії (про це вже згадувалося — Авт.).

Гуляйпільці добре пам'ятають і генерал-майора у відставці Матвія Андрійовича Власюка, який кілька разів приїздив на святкування визволення району від фашистських зайд.

34 стрілецька дивізія започаткована 26 липня сорок другого року (створена на базі колишнього 7 повітряно-десантного корпусу). У перший бій полки дивізії вивели її перший командир генерал-лейтенант Йосип Іванович Губаревич (загинув у сорок третьому році під Зерноградом Ростовської області) і начальник штабу Матвій Андрійович Власюк.

Війська гвардійської дивізії пройшли з переможними боями Північним Кавказом, Україною, Молдавією, Румунією, Угорщиною, Югославією і Австрією. Заклучний акорд війни — салют Перемоги — для них прозвучав у австрійському містечку Мальк.

Генерал Власюк після війни перебував на заслуженому відпочинку, очолював раду ветеранів дивізії, листувався з вихованцями Полтавської середньої школи нашого району.

* * *

Через 27 років (у 1972 му) після перемоги відбулася перша зустріч гуляйпільців з колишніми визволителями-ветеранами 34 гвардійської стрілецької дивізії.

Герой Радянського Союзу ком. 301 зв.с.д., генерал-майор Антонов Володимир Семенович і ветеран 12 кавдивізії Скоморохов Іван Георгійович і керівники району покладають гірлянду Слави до меморіалу в м. Гуляйполі. (15.09.1973 р.)

Ковнацький Август Антонович, зв. старший сержант 84 артполку 34 гвард. стрілецької дивізії. Мелітополь, 1943 р.

Група воїнів-визволителів із генерал-майором у відставці Матвієм Андрійовичем Власюком у с. Верхня Терса

Зустріч з воїнами-визволителями, 1985 рік

Керівник групи ветеранів колишній командир 107 гвардійського полку полковник у відставці Олексій Іванович Овчинніков (до речі, у визвольних боях на Гуляйпільлі він відіграв особливо активну роль (тепер одна з вулиць міста носить ім'я героя), зачитав тоді гуляйпільцям привітання командира дивізії Пилипа Васильовича Браїляна.

— Через хворобу Пилип Васильович не зміг з нами приїхати, — говорив Олексій Іванович. — А він так горів бажанням, готувався, зв'язувався з архівами Москви. Генерал добре пам'ятає подробиці тих днів вересня сорок третього. Це полки його дивізії. Єнакіївської Червонопрапорної, 11 вересня першими вступили на територію нашого району і визволили Приютне, наступного дня звільнили Полтавку і частину Малинівки.

Та і я добре пам'ятаю й той командний пункт командира дивізії, який він розташував у скирті соломи на околиці Малинівки. Сюди вранці 14 вересня він викликав мене на розмову. Ми уточнили обстановку. Спершу хотіли наш 107-ий полк направити в обхід Гуляйполя. Бо попередні атаки не мали успіху, ми не могли зламати опору гітлерівців, а вони міцно укріпилися на підступах до Гуляйполя.

Ось тоді на оперативці у Пилипа Васильовича й було вирішено вночі перегрупуватися, підтягти артилерію, розвідати позиції фашистів і на світанку, після артпідготовки, знову кинутися в атаку — малими силами піти на лобовий штурм. На випадок, якщо ворог завагається, зразу ж йти у прорив усім полком.

Цей стратегічний варіант командира дивізії Браїляна і був успішно реалізований мужніми гвардійцями 107 полку.

Добру пам'ять лишив по собі й ветеран дивізії уродженець Красно-

дарського краю колишній комсорг 84 гвардійського полку Василь Михайлович Ганзиків. Гарна людина. Красень. Бог війни, як і його побратими! І що показово — і через стільки років війни він залишився таким же чистим, відвертим, життєрадісним, сповненим оптимізму. Бо, мабуть, була велика віра воїна у неминучу перемогу.

В. М. Ганзиків довірився і переслав для ознайомлення дорогу для нього реліквію — свій фронтовий щоденник. Це своєрідний літопис бойових дій підрозділів дивізії.

Гортаєш сторінки щоденника-альбому, і з них зримо постають герої богатирі, хто боронив Вітчизну. З ними воював, ходив в атаку, жив тривожними фронтовими буднями й Василь Михайлович. Багатьох побратимів там є фотографії.

Ось про кого згадує там, у ті осінні дні сорок третього, В. М. Ганзиків. Це про гвардії червоноармійця Г.Ф. Тарана і сержанта І. П. Щепеткова, помкомвзводу. Останній — винятково терплячий чоловік, відважний воїн — тоді був відзначений медаллю "За відвагу". А скільки він знав частівок!..

А чого вартий Михало Бсяков — перший кидається в атаку, а так щира, задушевна людина. А молодший командир Лянька Бондаренко! Це вроджений артист. Чудово грає на гітарі і співає циганські романси, палкий ініціатор художньої самодіяльності.

Добре слово мовиться про молодшого лейтенанта Миколу Шинковського з Керчі. Був бійцем, потім — командиром відділення, згодом — командиром взводу топорозвідки. Хороший баяніст і чудовий товариш. Розривом бомби було знищено баян і смертельно поранено самого Миколу, й через годину він помер на руках Василя Михайловича (в ті трагічні хвилини вони були поряд).

А ось яким постає капітан Петро Діденко, начальник розвідки полку, а згодом — командир дивізіону: енергійний і суворий командир. В одному з боїв з десятком розвідників Петро розбив німецький атакуючий батальйон. А в компанії і на вечорах це — перший витівник і танцюрист. Загинув у званні майора і похований в братській могилі в Гуляйполі.

Гірко переживає автор загибель мужніх бійців і чудових товаришів В. С. Орехова, С. О. Сергієнка, В. В. Давидова, гвардії молодшого сержанта І. І. Мухіна, сержантів В. Бодрова, І. В. Чирву, старшого сержанта М. Т. Кругового...

А це ось розповідь про один з бойових епізодів — розвідники Ма-

каров і Дрюк помітили, як із лісосмуги на захід (це було на підступах до Гуляйполя) тягнеться німецька валка, а правіше неї — гармати го-тувалися до відкриття вогню. На висоту була висунута батарея для стрільби прямою наводкою. Командир гармати Головін і Муромцев підбили два тягачі з гарматами. Інші обслуги осколочними снарядами обстріляли валку. Багато гітлерівців було знищено. 18 — взято в полон.

В інший раз гарматна обслуга підрозділу Воронова вночі увірвала-ся в місто Гуляйполе і почала розстрілювати фашистів з автоматів. Во-рог в паніці кинувся тікати, залишивши багато трупів.

В. М. Ганзиков писав і вірші, пісні. В одному вірші він так описує сон, який приснився Гітлеру: "Это он, фараон, падает с кровати. Но во-круг — нету слуг, нет бандитской рати. Он встает — не поймет: что за сон приснился? Похудел, побледнел и ума лишился". Під ним стоїть дата: січень 1942 року, м. Ростов-на-Дону.

Володимир Михайлович, виявляється, був автором маршової "Пес-ня о 34-й дивизии".

*...Позади остались
Сотни километров,
Под Ростовом дрались
Мы за каждый метр.
Путь пролег на Запад,
Через Украину,
Мы заставим драпать
Немцев до Берлина...*

Я надивав в альбомі В.М. Ганзикова доньчину листівку, що писала у вересні сорок третього його п'ятирічна Люся: "Милый мой папоч-ка!!! Обнимаю и целую тебя крепочко. Жду тебя домой. Скорей закан-чивайте бить немцев и приезжай домой. Я каждый день вспоминаю тебя и очень скучаю".

А ця строфа з листа дружині: "Если я фашиста бью прикладом и штыком кончаю наповал, значит, ты была тут где-то рядом, образ твой мне силы придавал".

У вересні дні 1943 року командування корпусом доручило полкам 12 гвардійської Донської козачої кавалерійської Червонопрапорної ор-дена Кутузова дивізії вибити гітлерівських окупантів з Гуляйполя. І

червоноармійці з честю виконали свій воїнський обов'язок. Їх подвиг назавжди залишиться в пам'яті вдячних гуляйпільців.

У боях за Гуляйполе відзначилися, крім уже названих, й інші воїни 12 кавалерійської дивізії. Це — козаки Цовбун (в одному з вуличних боїв у місті особисто знищив сім фашистів, а двох узяв у полон), Пleshаков, Гуляєв, Герой Радянського Союзу лейтенант Сапунов, старший сержант Іринін, старшина Сіробаба, полковник Воронін, підполков-ник Черненко, майор Палецький та багато інших.

3). Увічнені у назвах вулиць

Не всі визволителі Гуляйпільського району повернулися живі з ве-ресневих боїв 1943 року. Тоді смертю хоробрих поліч командир танко-вого батальйону гвардії капітан Георгій Петрович Уманцев. Мужньому офіцеру і його бойовим побратимам поставлено пам'ятник на могилі в селі Ольгівці, що на території Полтавської сільради.

Червоні слідопити Полтавської школи — інтернату розшукали рідних капітана і ветеранів танкового корпусу. Згодом на Україну з Ас-трахані приїхала рідна сестра командира Надія Петрівна Карпенко (Уманцева).

Пам'ять героїв безсмертна. Один з кращих піонерських загонів школи носив ім'я Георгія Петровича. Рішенням виконкому сільської Ради одній з вулиць Ольгівки присвоєно ім'я капітана Уманцева.

"...Я часто подумки йду зеленим парком села Ольгівки, — писала в одному з листів сестра, — що шумить молодими вітами, і складаю шану трудівникам колгоспу імені Свердлова, працівникам виконкому Полтавської сільської Ради, партійній організації господарства, педа-гогічним колективам школи-інтернату і середньої школи, всім, хто не забуває воїнів-визволителів.

Разом з Георгієм у братській могилі вічним сном сплять його по-братими Ісаєв з Брянська і Саложенко з Кременчуга. В 1975 році на місці боїв і загибелі брата я познайомилася з рідними Ісаєва і Сало-женка. Відтоді ми родичаємося, провідуємо один одного сім'ями. Сподіваємось, що всі разом зустрінемося на рідній тепер нам ук-раїнській землі...

Повік не зітруться в моїй пам'яті і той перший лист від українських слідопитів, і моя перша поїздка до Полтавки. До сліз зворушило мене

все те. І радісно було від того, що могила брата знайшлася, а смуток давив мов ще більше: Георгія немає в живих.

А потім були щирі братерські зустрічі з полтавцями і ольгівцями, відвідини могили. Я була глибоко вражена гарячою любов'ю українців до представників інших націй, до тих, хто не пошкодував свого життя при визволенні Радянської України. Саме у міцній дружбі народів Країни Рад — наша сила і могутність. Виявом її є й пам'ятник воїнам-визволителям, і рішення ольгівців назвати одну з вулиць іменем росіянина — мого брата Г.П. Уманцева.

Шумить молодим листям парк у Ольгівці. Схиляють голови червоногалстучні і ветерани перед пам'яттю загиблих. А мені все вчувалися рядки з вірша, котрого надіслав нам Георгій влітку сорок третього: "Плачет Родина-мать. Эх, земляца родная! Проклинаю фашизм и всех тех, кто его породил! Как мне хочется жить, чтоб тебя защищая, видеть после войны вечный мир..."

— Георгій або Жора, як ми його називали в сім'ї, — пригадувала рідна сестра Надія Петрівна Карпенко (Уманцева) народився в 1919 році у Волгоградській області. Коли йому минув п'ятий рік, наша багатодітна сім'я переїхала в Астраханську область. То були важкі часи. Радянська держава тільки починала підніматися після громадянської війни. Від хвороб померло у батьків двоє дітей (всього було вісім хлопців і одна дівчина).

У 1929 році, коли почали створюватися колгоспи, батьки вступили до артілі "Заповіти Ілліча". Невдовзі сім'я виявила бажання їхати на Далекий Схід — заготовляти ліс для будівництва. Померли мати і ще двоє дітей. Через деякий час батько та п'ятеро дітей повернулися в Астрахань.

Тут старший, чотирнадцятирічний брат разом з батьком почав працювати, а Георгій доглядав менших братів і сестричку. Одинадцятирічному хлопцеві доводилося готувати для сім'ї страви, чистити взуття, в'язати панчохи та рукавички. Крім цього, Жора встигав учитися в школі тільки на "відмінно". Він мав хорошу пам'ять, нахил до музики, добре декламував вірші.

Довго вчитися здібному хлопцеві не довелося. Закінчивши сім класів, Георгій став працювати в річковому пароплаванні. Юнак був безмежно закоханий у красуню Волгу. У вільні від роботи години він грав на баяні, гітарі, мандоліні, пізніше керував духовним оркестром, добре виконував танці, особливо кавказькі.

Бувало, поїде літом батько на сінокіс, а Георгій нагодує меншеньких, розсадить їх обіч себе і організує оркестр-співанку. І грають та співають Уманцеві по-дитячому безпечно, забуваючи про свою сирітську долю.

У 19 років Георгій став струнким широкоплечим юнаком. Невдовзі його призвали на дійсну службу. Перші роки служив у Вірменії, на початку війни воював у Закавказзі та Криму. Не раз доводилося молодому командирю брати участь у бойових сутичках з ворогом. Про сміливість, відважність Георгія Уманцева писала 30 січня 1942 року газета фронту "Бойовий натиск". В цій же газеті виступив із статтею "Поєдинок танка з ворожим бронепоездом" сам Г.П. Уманцев.

— Командир танкового батальйону Георгій Уманцев, — пригадували однополчани, — учасник громадянської і Великої Вітчизняної воєн полковник у відставці П.П. Лебеденко і майор-зв'язківець Ф.Н. Чудін, — був людиною веселої вдачі. І в тяжкі хвилини він завжди йшов на виступку товаришеві. І танкістом був добрим: при необхідності міг замінити будь-кого з танкового екіпажу. В боях — кмітливий, віч-навіч з ворогом — безстрашний. Бойова майстерність цього командира завжди допомагала йому виходити переможцем у сутичці з ворогом..."

15 вересня 1943 року Георгій Уманцев загинув...

* * *

Одній з вулиць нашого міста (територія ТОВ "Новий Заповіт"), що започаткувалася з 1977 року, надано ім'я Овчинникова — командира колишнього 107-го гвардійського полку 34-ї гвардійської Єнакієвської Червонопрапорної стрілецької дивізії.

В травні 1972 року запашними весняними квітами і сонячними усмішками гуляйпільці вітали колишніх фронтовиків цієї дивізії. Очолював їх — 46 колишніх командирів і рядових бійців, які не раз дивились смерті в обличчя, полковник у відставці Олексій Іванович Овчинников.

— До вас прибули колишні воїни нашої дивізії, — говорив тоді О.І.Овчинников, — з різних міст Батьківщини. Я — з Москви. Ось мій заступник по політчастині Антон Андрійович Скрипчук — з Одеси, рядовий Нежелський — з Сальська, начальник розвідки Імас — з Умані, медсестра старший сержант Малохаткіна — з Ростова-на-Дону, начальник штабу Штонда — з Краснодару, комсорг Ганзигов — з Краснодарського краю, рядовий Лепешенко — з Белгорода...

Ви погляньте на них — красені, боги війни!.. Вони і через стільки років після перемоги залишилися такими ж чистими, життєрадісними, відвертими, сповненими оптимізму. Бо великою була віра наших людей в неминучу перемогу. Вони боронили свою Батьківщину, йшли на бій, на смерть за священну справу. Війна з її неписаними жорстокими законами не зробила їх черствими. Навпаки.

А погляньте на їхні груди, які прикрашають бойові нагороди! У багатьох ордени Слави, Червоного Прапора, Вітчизняної війни, медалі "За відвагу", "За бойові заслуги". І за кожною з цих відзнак — повірте моєму бойовому досвіду — надлюдська витримка і воля, величезна, невідкладна вимірові щоденна солдатська праця, яку слід назвати одним словом — подвиг.. Ми приїхали сюди, щоб вклонитися тим, хто віддав своє життя за щастя і мир...

* * *

Одного літнього дня 1983 з рейсового автобуса зійшла жінка й попрямувала до братської могили, де в німій журбі схилився воїн. Вона поцілувала мрамур обеліска, де бронзою горять 43 прізвища воїнів різних національностей країни, які віддали життя за визволення села Полтавки, поклала квіти. Коли знайшла знайоме прізвище — Куцанов Микола Георгійович — опустилась на коліна. Це була Тетяна Миколаївна Федорова (Докучаєва) з Новосибірська. Посмутнілими очима вона дивилася на бронзового солдата, бриніли сльози.

— Здрастуй, Колю! — сказала, як у молодості. — Я приїхала до тебе, коханий... Пробач, що так довго збиралася...

...1941 рік. Була весна — квітуча і хмільна, тривожна і підступна. Була перша любов. Перша і неповторна. А за нею назирці ходила смерть.

— Колю, рідний, я все пам'ятаю. Пригадую літо 1941 року, той вечір... Наш останній вечір. Ти прийшов тихий, мовчазний, засмучений. Ми побралися за руки і дивилися в очі одне одному, а нам немовби щось підказувало: це — востаннє. А ніч танула невтримно, невблаганно... Ти сказав: "Ми обов'язково зустрінємось". І я приїхала.

— Спасибі, я так тебе чекав, — ніби чує далекий голос коханого. — Тільки чому, Таню, сивина рясно вкрила твої скроні, як паморозь осіння? В твоїх очах я бачу страждання, люба. Не треба ні сліз, ні зітхання. Чуєш? Не треба жалю. Так має бути. Ми — солдати...

Запам'ятався мені, Таню, чотирнадцятий день вересня 1943 року, ко-

ли ми гнали ворога на захід, визволяючи села Гуляйпільщини: Любимівку, Малинівку, Полтавку. Того дня ворожі літаки бомбардували нас кілька разів. Під час одного з таких нальотів я впав. Перед очима попливли червоні кола. Потім з'явилася ти — в білій сукні. Звідки ти тоді взялася і чому так швидко зникла? Я так хотів з тобою поговорити... Чи, може, ти пішла нарвати осінніх квітів? Чому ж ти так довго їх рвала?

Тетяна Миколаївна відходить від пам'ятника загиблих, подумки розмовляючи із товаришем своєї юності: "Я ще приїду до тебе, Колю..."

Незабаром вона поверталась у далекий Новосибірськ, залишивши у степовій Полтавці частину свого серця.

1985 рік. Разом з усією країною полтавчани святкують 40-річчя Перемоги.

Вечірні сутінки. Горять факели біля пам'ятника загиблим. До гранітного постаменту дорослі і діти кладуть квіти. Серед них і Тетяна Миколаївна Федорова (Докучаєва). Разом з братами і сестрами Миколи Георгійовича Куцанова (вони й досі вважають її нареченою Колі) приїхала на збір загону шестикласників Полтавської СШ, які два роки боролися за право носити ім'я лейтенанта Миколи Куцанова.

Нині Тетяна Миколаївна на заслуженому відпочинку. Доглядає чоловіка (він інвалід) і онуків. Коли чоловік дізнався, що учні запрошують на збір загону, не заперечував: "Їдь, Танюшо. Обов'язково треба їхати. Все, що є святим, в пам'яті людській треба зберегти. Їдь, а я якось перебуду..."

І знову промайнули картинки минулого: Дубровинська СШ, шкільні товариші, комсорг школи Коля Куцанов, випускний вечір...

Потім війна. За велінням серця, не чекаючи повістки з військкомату, пішов на фронт. Не міг, він, комсомолец, вчинити інакше, бо знав, що несе з собою фашизм нашому народові. Дозволити ворогам топтати рідну землю? Перетворити радянських людей у рабів? Ніколи!

І от М. Куцанов у Київському піхотному училищі. 19-літній юнак за 6 місяців пройшов 2-річні курси. На фронті Микола Куцанов проявив себе сміливим, чесним командиром, патріотом своєї Батьківщини. В листі до Тані він писав: "... Я принимал присягу гвардейца. Волнующее зрелище, когда уже седые и еще молодые, раненые и не раненые воины и командиры встают на колени и произносят клятву верности гвардейскому знамени. Не гнушися перед врагом, а перед своим знаменем-святыней — на коленях".

Воїни мріяли про наступ, і от здійснилося! Наш наступ почався. Давно очікуваний, могутній, який нічим не зупинити.

Минувши невеличку річку Янчул, підрозділ М. Куцанова наступав шляхом, який вів на Гуляйполе. Противник бомбовими ударами хотів зупинити атаку. Поблизу Малинівської (тоді Туркенівської) лікарні від вибухів фонтанами злітала в небо земля, з чистого синього неба сипалися осколки снарядів. Та ось просвистів і глухо хряпнув об землю снаряд, тужно завили уламки металу. Коля зойкнув і впав на землю...

Поховали товариші командира біля дороги. Поволі червоніло вечірнє небо. Неначе кров розлита. Її з кожною миттю більшало. В цей час товариші Колі писали листа матері Ганні Миколаївні (батько вже загинув): "Анна Николаевна! Вы можете гордиться своим сыном. Он был прекрасным товарищем, смелым и решительным командиром. Свою жизнь он отдал в борьбе с врагом. 14 сентября, очищая родную землю от гитлеровских фашистов, Николай пал смертью храбрых. Со слезами на глазах мы похоронили нашего друга и поклялись отомстить за его гибель".

Пізніше його останки перенесли в братську могилу села Полтавки. Ім'ям лейтенанта Куцанова названа одна з вулиць Полтавкі.

* * *

Село Комсомольське. Вулиці Миру, Садова, Лавренкова... Приїжджий гість неодмінно зверне увагу на табличку з написом "Вулиця імені капітана Лавренкова".

Хто ж він, капітан Лавренков? Яке ж відношення має до села? І гостинні сільчани порадять пройти до братської могили. Пройти і вшанувати пам'ять тих, хто восени сорок третього на підступах до села безстрашно став на герць з фашистськими окупантами. Вони загинули. Але ціною їхнього життя сюди прийшло свято визволення.

На плиті, що біля підніжжя пам'ятника, викарбувані ім'я тих звияжців. І першим стоїть прізвище офіцера Червоної Армії командира першого батальйону 478 стрілецької Єнакієвської дивізії Дмитра Олексійовича Лавренкова. Росіянина за національністю.

Йдеш вулицями Комсомольського і з особливою гостротою відчуваєш, що хоч час, як і завжди, швидкоплинний, відсвіт далеких буремних літ падає і на сьогоднішній день. І вдячні нащадки назвали вулицю ім'ям славного командира.

Багато не встиг ще зробити для людей за життя герої війни. Так шкода, що доля безжална і відпустила йому лише тридцять чотири роки.

...Народився Дмитро Олексійович далеко від нашого краю — на Смоленщині. Жив на Кубані. Звідти й на фронт пішов комуніст Лавренков добровольцем.

Сім'я Лавренкових була чимала і дітям довелось рано поневіратись по наймах, заробляти на хліб. Дмитро пас чужу худобу. В 1924 році першим у селі вступив у комсомол, йому і доручили очолити спілчанську організацію. З завзяттям взявся юнак вести в селі курси по ліквідації безграмотності. Через чотири роки Дмитра приймають в члени лєнінської партії.

В 1932 році в числі інших партійців Дмитра Лавренкова направляють на Кубань, де куркулі вчинили саботаж. Батьки не наважувалися зриватися з насидженого місця і переїжджати в таку даль.

— Я — член партії. Я дав слово, що поїду... Знаю, які труднощі там чекають. Будуть і вікна в хаті не раз биті, будуть і зрадницькі куркульські постріли з-за рогу. Але це нас, комуністів, не стримує. Ми їдемо зміцнювати Радянську владу, — обґрунтовував своє тверде рішення Дмитро.

На Кубані в колгоспі імені Кірова Палівського району Д. Лавренков працював секретарем парторганізації. Під час виборів до сільської Ради, згадує дружина Клавдія Георгіївна, Дмитро очолював виборчу комісію і вороги народу хотіли розправитися з ним. Але їхній задум провалився.

Невдовзі Лавренкова обрали секретарем райкому комсомолу. Днями не бував вдома — виїжджав у села і колгоспи, де вів роз'яснювальну і виховну роботу серед молоді по зміцненню колгоспів.

В 1936 році Лавренкова направляють у партійну школу на навчання, що в Ростові-на-Дону. Після повернення працює редактором газети Тбіліського району Краснодарського краю, згодом — редактором газети в місті Апшеронську.

З перших днів війни Лавренков рвався на фронт. Однополчани писали, що їхній полк розпочав похід на фронт з Моздока, гнали ворога на захід і дійшли з боями до Запорізької області. В 1943 році Лавренкову присвоїли звання капітана, він командував батальйоном.

Згадував його ад'ютант О.М. Сердюк: "Дмитро Олексійович був вимогливим, суворим і справедливим. Товариським з солдатами. Це

людина, до якої ми зверталися при всіляких скрутах і порадами якої неодмінно користувалися.

Він не раз говорив бійцям: "Будьте завжди уважні. Ніколи не треба губити даром життя".

"Я не тільки добре пам'ятаю, але і добре знаю дорогого і близького мені друга і товариша по зброї Дмитра Олексійовича, — писав колишній помічник командира полку майор Сасін з Ростовської області, — як вольового, безстрашного в боях комбата.

... Пригадую: ми з Дмитром Олексійовичем стояли в лісосмузі і дивилися в біноклі на фашистів, які тікали з Гуляйполя. Пам'ятаю, Дмитро Олексійович тоді сказав: "Біжать гади"...

За населеним пунктом йшов гарячий бій. В цей час на передній край налетіли німецькі літаки. Дуже бомбили. В тому бою за визволення Гуляйпільщини ми втратили дуже багато солдатів і офіцерів, у тому числі і комбата Лавренкова. Пам'ятаю і те, що Дмитра Олексійовича було представлено до урядової нагороди. І досі перед моїми очима стоїть живий Дмитро Олексійович — тонкий, підтягнутий, русувий..."

В тому бою комбата було тяжко поранено. На руках бойових побратимів він і помер. Останніми словами його були: "Я не побачу свою доньку..."

А до дружини і доньки Оленки ще летіла листівка. Остання від живого: "Здрастуйте! Через десять хвилин вступаємо у вирішальний бій. Впевнений у перемозі. Горимо бажанням швидше зблизитися з ворогом і знищити його. Ваш Дмитро".

23 лютого 1989 року рідний брат Дмитра Олексійовича М. Лавренков писав у Гуляйпільській районній газеті "Зоря комунізму": "Я завжди лину в твої обійми, рідна земле гуляйпільська!

В думках і серцем завжди з вами, дорогі наші українські брати. Кров мого брата командира батальйону 478 стрілецького полку 320 Єнакієвської дивізії комуніста Дмитра Олексійовича Лавренкова, пролита в боях за визволення Гуляйпільського краю, навіки поріднила нас. В селі Комсомольському він востаннє піднімав у атаку піхотинців і скошений ворожим осколком пішов у безсмертя зі словами: "Впевнений у перемозі. Горимо бажанням швидше знищити ворога..." Українська земля прийняла прах російського сина.

Я і члени нашої родини не раз приїздили в Гуляйполе і Комсомольське, щоб вклонитися братовій могилі.

Минулої осені я побував на Гуляйпільці на святкуванні 45-річчя виз-

волення району від німецько-фашистських окупантів. Не могу без хвилювання згадувати добрих, чуйних людей, котрі живуть у селі Комсомольському. Вони зустріли мене як найдорожчого гостя, як близького родича. Всі кликали погостювати.

Моє перше знайомство з селом Комсомольським і його чудовими людьми відбулося 15 років тому. Що не рік, то відчуваються приємні зміни. Гарна, дорога мені вулиця, яка носить ім'я мого брата капітана Лавренкова...

Ми, жителі Гулькевичського району Краснодарського краю, будемо вічно пам'ятати воїнів-українців, які визволяли наше місто від фашистської погані — Урюпенського стрілецького полку. І так вийшло, що на зустрічі з визволителями я стрівся і познайомився з вашим земляком — ветераном полку майором у відставці колишнім вчителем середньої школи № 1 міста Гуляйполя В.Г. Яковенком. І ось тепер стрілися і побачилися.

Як в житті буває! Василь Григорович був поранений на нашій землі, а мій брат віддав життя за щасливе майбутнє вашого краю.

Спасибі вам, українські брати і сестри, за гостинність, сердечність і добру пам'ять".

За визволення села Комсомольського загинули також гвардії лейтенант Іван Михайлович Волков з Пензенської області, Олександр Михайлович Попов, М.В. Молчанов, В.І. Рижов — всі уродженці Волгоградської області.

4). Усіх згадаємо поіменно

15 вересня 1973 року Галім Шитуєв, син загиблого на гуляйпільській землі воїна Хаміда Гуцрійовича Шитуєва, надіслав лист до редакції районної газети "Зоря комунізму". В ньому він писав:

"Дорога редакція! Пише вам студент фізико-математичного Кабардино — Балкарського державного університету Галім Шитуєв.

Я народився у сувору годину: нашу священну землю топтали гітлерівські полчища. Мій батько пішов на фронт, коли мене ще було на світі. Не судилося нам побачити один одного: восени 1943 року він загинув...

Не бачив я свого батька, але світлий образ його завжди жив у моєму

серці, я гордився ним. І скільки б віддав за те, щоб узнати, де спочиває його прах...

І ось в цьому році, на початку листопада, до нашої сільської Ради надійшов лист із Запорізької області від піонерів сьомого класу Гуляйпільської восьмирічної школи № 10. Учні повідомляли, що Хамід Гуцрійович Шитуєв, тобто, мій батько, загинув при визволенні залізничної станції Гуляйполе, і просили земляків розповісти про його сім'ю.

... На Україні мене зустріли тепло, як рідного. Юні друзі не розлучалися зі мною. З ними я і побував на братській могилі. Важко висловити ті почуття, які охопили мене тоді...

Виходить, пам'ять про батька — захисника Вітчизни — всі ці довгі роки жила не тільки в нашій сім'ї. Піонери розповіли, як мешканці селища шанують пам'ять своїх визволителів, з яким ентузіазмом вони, червоні слідопити, відшукували родини тих, хто загинув, щоб повідомити їм про батьків, а самим більше узнати про тих, хто поліг смертю хоробрих за щасливе майбутнє.

Багато вражень залишилось у мене від цієї зустрічі. Ми з матір'ю безмежно вдячні семикласникам, їхньому керівникові Раїсі Петрівні Кириченко, старшій піонервожатій Галині Олійник та директору школи Плетіню за те, що вони для нас зробили, і за велике почуття відповідальності перед світлою пам'яттю наших батьків".

Ця хвилююча зустріч відбулася дещо раніше, в 1968 році в селі Верхня Терса, де стоїть величний монумент воїна-визволителя. У вічній скорботі він схилив голову над братською могилою, де спочиває прах воїнів Радянської Армії, які в 1943 році загинули в боях за визволення Верхньої Терси від фашистських загарбників.

Серед загиблих на цій священній землі — і старший технік-лейтенант Олексій Тимофійович Тронін.

В селі живе бабуся Олена Пилипівна Ясько. Вона добре пам'ятає подробиці загибелі Олексія Тимофійовича: смертельно поранений, він помер у її хаті. А було це так.

Одного з вересневих ранків 1943 року, коли Радянська Армія визволяла від фашистських загарбників одне за одним села нашого району, у вікно хати, де жила Олена Пилипівна, хтось легенько постукав. Надворі ще тільки світало, і господарка не могла розгледіти тих, хто просився до хати. Та все ж відчинила двері (чужі так не стукатимуть).

І мало не знепритомніла: перед нею постали радянський офіцер і два бійці. То були радянські розвідники.

Розпитавши про розташування ворогів, розвідники пішли десь. А через півгодини два бійці принесли до хати Олени Пилипівни смертельно пораненого офіцера. Назавжди попрощавшись з командиром, вони залишили село. Вранці наступного дня, коли фашистів уже було вигнано з села, офіцер помер. З єдиного документа, який знайшли у кишені померлого, стало відомо, що то був Олексій Тимофійович Тронін, уродженець Омської області.

Багато років червоні слідопити Верхньотерсянської восьмирічної школи розшукали рідних воїна.

Нарешті учні дізналися, що ті проживають в місті Омську. Зав'язало листування. І ось на запрошення піонерів у Верхню Терсу приїхали з далекого Сибіру дружина покійного Ольга Олексіївна і син воїна — героя Рудольф Олексійович Троніни.

Як дорогих гостей зустріли їх терсяни. Перебування Ольги Олексіївни і її сина Рудольфа у Верхній Терсі перетворилося у свято вшанування пам'яті тих, хто наклав головами в боротьбі з лютим фашизмом. На братську могилу було покладено багато вінків. А увечері в сільському Будинку культури відбулася хвилююча зустріч гостей з жителями села.

"Ніхто не забутий, ніщо не забуте" — під таким девізом пройшла ця зустріч.

Син покійного офіцера Рудольф Олексійович і його мати Ольга Олексіївна від усього серця дякували терсянам за теплий прийом, за те, що вони так глибоко шанують пам'ять воїнів-героїв, у тому числі і їхнього батька і чоловіка. Жителі села піднесли гостям подарунки.

Ольга Олексіївна і Рудольф Олексійович зустрілися з Оленою Пилипівною Ясько, побували на тому місці, де був смертельно поранений Олексій Тимофійович, відвідали хату, в якій він провів останні хвилини свого життя.

Як дорогу реліквію, гості повезли до Омська українську землю з братської могили воїнів-визволителів.

При звільненні села Червоного від німецько-фашистських загарбників загинув 31 радянський воїн. Їх поховано в братській могилі. Учні Червоненської восьмирічної школи (мова йде про 1968 рік — Авт.) поставили за мету дізнатися про бійців, їх минуле. За деякий час

дітям вдалося дізнатися про долю 13 бійців. Вони зав'язали активне листування з рідними загиблих.

Першою відгукнулась дружина Михайла Зотовича Лінника, Дарія Митрофанівна, котра проживає в Ростовській області.

"Здрастуйте, дорогі мої і близькі червоні слідопити, старші товариші-вихователі, учителі, — пише вдова. — Шлю привіт усім, хто несе людям добро, хто турбується про нас прагне полеглих, зігріти добрим словом наші переповнені горем серця... В кількох кілометрах від нашого хутора проживає товариш мого чоловіка, який точно доводить, що Михайло дійсно загинув на тому місці, яке ви описуєте... Я працюю в колгоспі, підвозю воду до тракторів. Стараюсь працювати так, щоб бути попереду. Мене кожного року правління колгоспу преміює..."

Правління колгоспу імені ХХІІ партз'їзду, де до війни працював М.З.Лінник, надіслало на нього характеристику.

Діти дізнались, що Михайло Зотович брав активну участь в громадському житті села, організовував місцевий колгосп. В 1933 році він вступив до лав комсомолу. Спершу завідував фермою, потім пішов на курси трактористів, а після закінчення їх очолив тракторну бригаду. Загинув Михайло Зотович смертю хоробрих, коли йому був 31 рік.

Довго розшукували слідопити рідних Івана Сергійовича Дубовського. Теплого листа надіслав піонерам батько героя Сергій Тихонович Дубовський. Він писав про себе, що в роки громадянської війни мужньо захищав Радянську владу, командував гірським партизанським загonom у Краснодарському краї, який був грозою для білогвардійців. Матір загиблого воїна замучили в 1918 році білі.

Сергій Тихонович сердечно дякує піонерам за листи. "Я до цього дня не знав, де могила мого сина. Прошу вас вислати мені фотокарточку з неї. Буду зберігати її до кінця днів моїх", — пише колишній партизан.

Активна переписна зав'язалась між слідопитами і рідними Олексія Микитовича Дерев'янченка з Донецької області. Листи надіслали дружина загиблого, його доньки Неля і Валентина.

Пошта приносить листи з Москви від Якова Федоровича Демидова, з Комі АРСР від Анастасії Андріївни Катаєвої, з Ульяновська від Пелагеї Павлівни Пупкової, з Краснодарського краю від Ірини Антонівни Шеховцевої та інших.

При визволенні Петрівської сільської ради загинуло 99 солдатів і офіцерів Червоної Армії. На гранітній плиті меморіалу викарбувані

імена 41 загиблого воїна, прізвища інших невідомі. Та подвиг їх безсмертний. Свято бережуть братську могилу петрівці.

Щороку на День Перемоги сюди сходяться жителі села, щоб вшанувати пам'ять полеглих. В 1976 році на гранітній плиті обеліска дописане ім'я лейтенанта 5-го гвардійського кавалерійського корпусу Анатолія Анатолійовича Козлова, 1906 року народження. Багато років його могилу розшукувала дружина Лідія Тимофіївна Козлова. І тільки тепер їй стали відомі подробиці боїв, де смертю хоробрих загинула дорога її серцю людина. Мужній кавалерист поліг у бою з фашистами у вересні 1943 року при визволенні Петрівки.

Як найдорожчих людей петрівці зустріли сім'ю полеглого офіцера — його дружину і брата, сина з дружиною і шестирічного внука, названого в пам'ять дідуся Анатолієм.

Приїхали вони з міста Кіровограда. Біля братської могили відбувся мітинг. Сюди зібралось замало не все село, прибули учні допоміжної школи-інтернату.

До сліз хвилюючою була зустріч сім'ї Козлових з могилою рідної людини. Віднині це найдорожче для них місце.

Проникливо й зворушливо виступали сільчани. А коли говорив своє слово маленький Толя Козлов, навіть ветерани війни не стримали своїх сліз:

— Здрастуй, дорогий дідусю! — почав Толя. — Ми тебе розшукували. Як я хочу, щоб ти був живий. Дідусю, ти пішов захищати нашу Батьківщину, щоб нам було добре жити. Моєму татові на той час було лише п'ять років, а мені вже шість. А таких, як я, багато залишилось без дідуся. Я клянусь тобі, дідусю, коли виросту — пильно охоронятиму нашу любиму Батьківщину. Спи спокійно, дорогий дідусю!

Ветерани війни і червоногалстучна юнь поклали до підніжжя меморіалу вінки і живі квіти.

На згадку про зустріч з сім'єю лейтенанта Козлова дружині його Лідії Тимофіївні вдячні петрівці піднесли пам'ятний дарунок — годинник.

— Цей подарунок, — мовила Лідія Тимофіївна, — особливо дорогий для нас. Я його збережу для свого внука Анатолія.

Потім діти піднесли всім членам сім'ї Козлових живі квіти.

Червоні слідопити Воздвижівської середньої школи в 1967 році розшукали рідних трьох воїнів-розвідників, які загинули смертю хоробрих при визволенні села у вересні 1943 року. Вони першими вступили у Воздвижівку.

Великою була радість школярів, коли напередодні 49 річниці Радянської Армії вони одержали листа із Забайкалля від дружини розвідника Івана Дмитровича Мініна — вчительки-пенсіонерки Емми Іванівни Траубе. Вона повідомила: окрім похоронної, про смерть чоловіка більше нічого не знає. Цікавилась, при яких обставинах загинув Іван Дмитрович.

А було це так.

...Йшов вересень 1943 року. Радянські війська вели успішний наступ на Захід, визволяючи наш Запорізький край. Ворог чинив надзвичайно жорстокий опір. 16 вересня військові частини Червоної Армії підійшли до Воздвижівки. Нічне небо освітлювали заграви пожеж — такий слід лишали за собою фашисти.

Для прикриття відступаючих частин німецькі головорізи залишили в селі засаду.

На світанку 17 вересня у Воздвижівку вступили перші радянські розвідники. Серед них був і гвардії лейтенант Іван Дмитрович Мінін — син орловського селянина-бідняка, вихованець Ленінградського педагогічного інституту імені Герцена, колишній вчитель однієї з шкіл Забайкалля.

Воїни, очолювані сміливим командиром Мініним, на світанку тихо зайшли в село (на північно-східній його частині). Німців тут не було. Та справи кликали бійців далі. І командир повів їх вглиб села.

Ось і центр його. На місці олійниці і вальцьового млина та інших споруд — лиш згарища. Крок за кроком бійці обстежували село, оцінювали обстановку, щоб терміново подати командуванню потрібні відомості.

Так розвідники дійшли до західної околиці. За нею була невеличка галявина, потім лісосмуга, а далі — безмежний степ...

Бойове завдання було успішно виконано, донесення послано. Іван Дмитрович твердою ногою направився до лісосмуги. І в ту мить трапилося непоправиме. Ворожа куля вжалила солдата на ходу, навкі поклала його на нашу запорізьку землю.

А незабаром у Воздвижівку вступили, тепло зустрінуті жителями підрозділи 127 Чистяковської дивізії. Прах командира розвідників разом з двома його товаришами зо всіма військими почеснями було поховано в центральному парку.

Радянський уряд високо оцінив подвиг сміливого розвідника, нагородивши його посмертно орденом Вітчизняної війни II ступеня.

Воздвижівці шанують і своїх визволителів. На їхній могилі встановлено скульптуру воїна. Кожної весни тут розквітають квіти.

Відтоді минуло майже 24 роки і ось лист від дружини офіцера І. Д. Мініна. Емма Іванівна в своєму листі подякувала піонерам за догляд за могилою дорогої людини, за добру пам'ять про неї і просила надіслати фото могили.

Піонери виконали прохання жінки. Нещодавно лист-відгук летів у Забайкалля. Червоні слідопити запросили Емму Іванівну приїхати до них на свято Перемоги.

А ця зустріч відбулася у вересня 1988 році.

Н. Г. Холікова живе в Москві. Старший науковий працівник науково-дослідного інституту, кандидат біологічних наук. Вже давно сама стала матір'ю, проте часто згадує своїх батьків.

Мамину могилку показала їй тітка. А от де татова?.. А це померла й тітка. Перебираючи пожовклі папери, Ніна Гнатівна наткнулась на майже стертий "трикутник" — лист від батькового товариша, який повідомляв її матір про загибель батька. Там була і адреса: село Луначарівка Запорізької області.

На лист Ніни Гнатівни відповіли, що на Запоріжжі є дві Луначарівки. Дочка, не роздумуючи, сіла на поїзд і поїхала в Запорізький край.

В центрі села Полтавки (колишня Санжарівка) знаходиться меморіал Слави. На обеліску золотом викарбувані прізвища воїнів різних національностей, які віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини.

Отут, Ніно Гнатівно, і похований твій батько.

— Тату, тату, я знайшла тебе... — мовила донька, поливаючи гарячими сльозами граніт.

Ніна Гнатівна довго ще стояла біля обеліску, подумки розмовляючи з батьком. Повідала і про маму, яка померла через півроку після його загибелі, про свою сім'ю. Згадала й своє сирітське дитинство.

...Полтавці пригадали події, що тут розгорнулися у вересні сорок третього.

Полк увійшов до села вранці. Довга колона поволі танула. Зникли у дворах підводи з майном, кухні. Бійці розташовувалися на спочинок, згадували останній бій на Донеччині, в якому був тяжко поранений політрук роти Гнат Панасович Холіков...

За станом здоров'я Холіков мав броню, але добився дозволу йти на фронт. Свій бойовий шлях почав від стін Сталінграда.

Політрук роти воював у складі 101-го гаубичного артилерійського полку-резерву Ставки Головнокомандування. За мужність вже мав нагороду — орден Червоної Зірки. А ще він скупко повідомляв дружині: "В частині отримано наказ о нагородженні мене медаллю "За боевые заслуги"... Разгром врага будет для нас высшей наградой".

Незадовго до поранення Гнат Панасович писав синові: "Надо обязательно закончить десятилетку... Нужны знания, чтобы в будущем быть хорошим артиллеристом, настоящим офицером... Знания, приобретенные в школе, — это фундамент для всей жизни... Немцев разобьем, приеду домой... Будем вместе ходить на охоту..."

Політрук лежав у холодку, поряд з ним — бійці. На пораду товариша звернутися до медсанбату він віднікувався: "Розіб'ємо ворога, а потім уже будемо лікуватися..."

Гнатові думки перервали протяжні звуки німецьких літаків, які почали атакувати Санжарівку і Луначарівку. Вулицями перебігали червоноармійці, займаючи оборону в садках і городах.

— Заждіть, і я з вами... — простогнав політрук, і знепритомнів.

А з неба сипались ворожі бомби-"ракушки", що розривались при землі. Та ось і наші винищувачі з'явилися, німці повернули в бік Туркенівки (нинішня Малинівка).

З-за хмар визирнуло сонце, торкнувшись промінням Гнатового обличчя. Підбіг товариш. Політрук попросив того дістати з кишені сімейну фотокартку. Він ледве ворухив губами, силкуючись щось сказати, та не зміг. Лише поцілував фото і заплющив очі. З-під вій скотилася непрохана сльоза.

Життя тануло... Гнат Панасович востаннє окинув поглядом доквуж, прощаючись...

Політрука Г. П. Холікова, інших бійців ховали наступного дня. Бійці віддали їм останні почесті. Вони поклялися помститися за смерть бойових побратимів.

Тільки у 1985 році дізналася 95-річна Юлія Іванівна Басарій, що її син Іполіт похований у братській могилі міста Гуляйполя.

...Коли почалася війна, Іполіт Басарія навчався на другому курсі педагогічного інституту міста Сухумі. Народився і виріс він у селі Перво-Галі Абхазької АРСР. У травні 1942 року Іполіт, взявши до рук зброю, пішов на фронт. А ще через рік його мати Юлія Іванівна Ба-

сарія отримала від сина останній лист, в якому він повідомляв, що живий і здоровий, заспокоював, щоб не хвилювалася, і що писати багато нема часу — повернеться додому й про все розповість.

Та не повернувся солдат з важкого двобою. І не знала мати, де її син. Окрім того листа не приходило ніякої звістки від нього. Тож і теплилась у серці надія, що одного погожого дня відчиняться двері її старої оселі і на порозі побачить до болю рідну постать Іполита, почує його голос: "Здравствуй, матусю. Ось я й повернувся". Але минали роки, а надії матері не справджувалися. Розшуки теж нічого не принесли. І зрозуміла стара Басарія, що вже більше ніколи не побачить свого сина.

І ось радість, якщо це можна назвати радістю. І все-таки для Юлії Іванівни Басарії (зараз їй 95 років, живе у своєму рідному селі, ще прається по господарству), для братів Мегони й Іраклія, усіх рідних це була радість. Вони дізналися про місце поховання Іполита, хоч минуло вже відтоді 42 роки. І допомогли їм у цьому червоні слідопити клубу "Пошук" нашого районного Будинку піонерів імені Алли Оношко.

Школярі дізналися у райвійськкоматі, що Басарія І. Д. помер від ран 19 вересня 1943 року. Це було повідомлення з пересувного госпіталю № 284, що розташовувався на той час у Гуляйполі, у якому він, певно, і лікувався. Тут же було вказано й адресу загиблого.

Прочитавши лист червоних слідопитів, Мегон Діанозович й Іраклій Діанозович та його син Автонділ вирішили негайно їхати.

І ось вони в Гуляйполі біля меморіалу загиблим воїнам.

Дуже важко передати почуття, що охопили у ті хвилини цих трьох чоловіків, двоє з яких самі пройшли крізь буремні роки війни. Вони плакали і раділи. Плакали, що не судилося бути поруч з ними їхньому братові і дяді. Раділи, бо дізнались (хай і через 42 роки), що грузин Іполит Діанозович Басарія віддав своє життя за Батьківщину як справжній її син, знають відтепер місце і його поховання.

На могили загиблих гості розструсили землю, привезену з далекої Абхазії, поклали квіти, до стели меморіалу — вінок, вшанували їх пам'ять хвилиною мовчання.

Зворушливою була зустріч гостей із червоними слідопитами.

А. І. Басарія зачитав лист матері Іполита, який вона адресувала слідопитам. Слова старої жінки, що йшли з самої глибини серця, не можна було слухати без хвилювання.

"...Ми говоримо Батьківщина-мати. Батьківщина дійсно мати свого на-

роду, і якщо вона відправляє тебе в бій, то їй так само тяжко, як і матері, і якщо Батьківщина пишається тобою, вона пишається, як мати сином.

Почалась війна і взяли мого сина на фронт. Він прощався зі мною і говорив: "Не плач, рідна, вернись героєм або помру героєм".

У липні 1943 року він написав останнього листа.

Після цього не було більше від нього вістей. Я з нетерпінням чекала свого Іполита. Але моя мрія не збулася. І ось після 42 років ви, червоні слідопити, віднайшли могилу мого сина Іполита Діанозовича Басарія. Мій син поліг смертю хоробрих, захищаючи Вітчизну, й покоїться на українській землі. Я малограмотна, але мої сини, онуки, правнуки грамотні, і вони мені сказали, що поетеса Леся Українка похована на грузинській землі, поет Гурамішвілі — на українській. Та люди доброї волі однаково бережуть пам'ять про них, ходили й будуть ходити до могил гідних синів і дочок Батьківщини.

Я дуже вдячна червоний слідопитам клубу "Пошук" міста Гуляйполя, котрі допомогли мені знайти могилу мого сина.

Дуже прохаю серед живих згадати ім'я мого сина, який боровся за щастя народу і не дожив до Перемоги...".

— Відтепер, — сказав А. І. Басарія, — ваша гуляйпільська земля стала для нас рідною, а ви — нашими друзями і найпершими гостями. "Наш дім — ваш дім" — як говорять на грузинській землі.

А про цей факт розповів уродженець села Варварівки Іван Семенович Дерев'янка 25 червня 1965 року:

— Якось я одержав з Тамбовщини листа, написаного нерівним дитячим почерком:

"Здрастуйте, Ваню! Пише вам племінник дяді Колі. Я довго мовчав, але все ж вирішив: ми, тобто бабуся, дідусь, моя мама і я, не віримо, що дяді немає на світі. Я читав, як один танкіст із спотвореним вогнем обличчям не признався матері, що він її син. Його вважали загиблим, а він, виявляється, живий.

Шкода, що не повідомили прізвище танкіста, я б написав його матері. Отож, ми підозрюємо, що ви — наш дядя Коля, а тільки боїтесь признатись через своє поранення. Чому ми так думаємо? Тому, що чужа людина не стала б писати нам листи.

Рідний дядю! Приїздіть, який є, Всі ми будемо дуже й дуже раді...".

Цей лист зворушив найчутливіші струни душі, викликав біль за тих, хто не повернувся...

...Ішов вересень 1943 року. Загорівся ранок нового дня. Криваво-червоний диск сонця обережно з'являвся на небосхилі, наче проходив крізь мінне поле. Пориви вітру доносили пахощі прив'ялих трав і сморід пожеж, якими фашисти позначали шлях свого відступу.

З першими променями сонця через наше село посунули німецькі війська. Тільки німецька мова панувала над селом, що ніби вимерло. По подвір'ях гасали з факелами чужі солдати. Вони палили все, що могло горіти: солому, сіно, зерно, тваринницькі приміщення. Стріляли корів, коней, волів... Над Гуляй-Подем і навколишніми селами клубочились хмари чорного диму.

Наприкінці дня у Варварівці зупинилась артилерійська частина. Фашисти почали окопуватися, встановлювали на городах і понад шляхами гармати, маскуючи їх гіллям кленів і акацій. До нашого колодязя прийшов з відрами солдат. Він був зовсім молодий, схожий на школяра. Обличчя його вкрите ластовинням, запилене, було розгублене. В очах застигли переляк і здивування.

— Завтра ваші будуть тут, а нам капут, — сказав німець матері.

По обличчю солдата текли сльози. Набравши води і вже йдучи геть, додав:

— Зараз там, — він вказав на лісосмугу, — схопили російських солдат...

Відgrimіли бої. Визволивши Гуляй-Поле, радянські війська йшли далі на захід. Попереду — Запоріжжя, штурм укріплень на підступах до міста.

Якось ідучи неглибоким ярочком за лісосмугою, я помітив клаптик паперу, що стирчав із землі. Потягнув його і побачив, що він не один. Я вийняв із землі п'ять карт нашої області. На деяких з них були зроблені якісь позначки червоним олівцем. Очевидно, вогневі точки ворога. Тут же заява з проханням прийняти в ряди Комуністичної партії. Було тут прізвище Миколи Петровича Філімонова і його домашня адреса.

Кarti і деякі документи я здав у Гуляйпільський райвійськкомат. За знайденою адресою написав листа. Мені хотілося взнати, за яких обставин були сховані знайдені мною документи і чи живий їх власник? Чи не той це боєць, про якого говорив німець?

Незабаром з села Тарбеївки Покрово-Марфинського району Тамбовської області прийшла відповідь. Її прислала сестра Миколи Філімонова. Вона писала, що брат з війни не повернувся.

Так з рідними Миколи у мене почалося листування. Потім мене все настійніше почали запрошувати в гості,

У листах відчувалась якась тривога, підозра. І нарешті — цей лист племінника. Боляче було відповідати йому. Адже він повірив у незвичайне, мав мене за свого загиблого дядю.

5). Широ вдячні

7 вересня 1978 року Гуляйпільська районна газета писала:

“Червоні слідопити Полтавської середньої школи розшукали учасників визволення села нині гвардії майора у відставці І. Г. Скоморохова, колишнього комсорга 54 танкового полку 12 гвардійської козачої кавалерійської дивізії С.Г.Январьова, заступника начальника політвідділу 12 гвардійської дивізії А. С. Черненка, лейтенанта медичної служби Я. К. Литвинова і листуються з ними”.

Нижче подаємо уривки з листа І. Г. Скоморохова школярам Полтавки.

“Постараюся допомогти вам, червоні слідопити, в потрібній і благородній справі.

Так, я був учасником визволення села Санжарівки (Полтавки), в ньому потрапив під бомбардування і тільки випадково залишився живий.

Стояв теплий сонячний ранок. Я з 76-міліметровою гарматою під командуванням гвардії старшого сержанта Митрофана Митрофановича Анисимова (в її обслугу входили навідник — єфрейтор Юхим Мойсеєнко, замковий Мокеєв, зарядник Піскунов, їздові Корольов, Ахметов, Власенко) разом із зенітною обслугою ДШК під командуванням гвардії старшини Горбачова прикривав правий фланг 12 гвардійської козачої Донської кавалерійської Червонопрапорної дивізії. Праворуч від нас наступали танки 2 гвардійського механізованого корпусу.

Ми йшли до вашого села з боку Любимівки. Перед селом зустрілися з німецькими танками, їх було багато. Спочатку по них дали три залпи "Катюші". Зараз точно не пам'ятаю, але, здається, дві чи три ворожі машини були підбиті і залишилися на полі, а решта почала поспішно відходити на північну окраїну Санжарівки.

Прикриваючись від танків лісосмугою, ми їхали слідом за ними до села, бо в мене був наказ командира 184 гвардійського артилерійсько-мінометного полку гвардії майора Віктора Івановича Деменкова прикривати правий фланг дивізії і повідомляти про дії і наміри противни-

ка. Коли танки пішли вправо від мене, ми з гарматою і зенітною обслугою увійшли в село, маючи намір пересуватися далі на Туркенівку (Малинівку) і Зелений Гай. І в цей час з'явилася група ворожих літаків.

Що мені робити? Треба, думаю, замаскувати гармату, а зенітний кулемет привести в бойову готовність і відкрити вогонь по літаках. І ось при виїзді із села на Туркенівку бачу справа невеликий сад, а за ним — відкриту поляну. Тут я поставив ДШК, а гармату замаскував у дворі Євдокима Лаврентійовича Мордика. Біля його хати росли густі дерева, до яких ми прив'язали коней.

Бачу: літаки вже готуються до бомбардування, а кулемет ДШК все ще мовчить. В чому справа? Я кинувся до нього навпростець через городи. І тут на мене звалились пікіруючі літаки, почали ганяти по городах. Що я пережив, розповідати не буду, але все ж мені вдалося добігти до кулемета. Виявилось, що коні злякалися бомбардування і перекинули кулемет з повозкою. Поки кулеметна обслуга ловила коней, бомбовози зробили свою чорну справу і полетіли. Вслід їм ми послали запізнілу чергу.

В цей день нас бомбардували ще кілька разів. Противник намагався бомбовими ударами затримати наступ козаків на Гуляйполе. Тут ми багато втратили людей і коней”.

Закінчуючи свої спогади, І. Г. Скоморохов пише: "Під час війни у званні гвардії лейтенанта я командував взводом 76-міліметрових гармат 2-ої батареї 184 гвардійського артилерійсько — мінометного полку. З цим полком у Австрійських Альпах зустрів День перемоги. Служив у рядах Радянської Армії до 1963 року, а потім за станом здоров'я звільнився у запас. Зараз працюю старшим інженером науководослідного сектора при Новочеркаському інженерно-меліоративному інституті. Маю 4 ордени і 11 медалей”.

"Шановні діти, — закінчує свою розповідь Іван Георгійович, — ви робите дуже велику і важливу справу — збираєте матеріали про учасників війни. І ми, фронтовики, широко вдячні вам за це”.

А це листи інших визволителів до полтавських школярів:

"Дорогі слідопити! Багато часу відділяє нас від страшних подій 1941-1945 років. Але в пам'яті людей, котрі перенесли те лихо, вони не зітруться ніколи.

...У вересні 1943 року донські козаки успішно розвивали наступ на

Гуляйполе, вони діяли рішуче і сміливо, переслідуючи гітлерівців. Наступаючи, кавалеристи звільняли один за одним населені пункти району. Радощам волі і зустрічам з козаками не було меж. В багатьох селах на ходу виникали короткі мітинги. Обіймами і поцілунками, із слізьми на очах дякували визволителям старики, котрі перенесли фашистську окупацію, раділи діти...

Немало моїх товаришів по зброї загинули смертю хоробрих у ваших краях. Про це свідчать могили у населених пунктах. Доглядайте їх. Нехай ніколи не в'януть на них квіти!..

З повагою
колишній заступник начальника політвідділу 12 кавалерійської дивізії А. С. Черненко”.

А це рядки з листа колишнього командира 54 танкового полку 12 гвардійської козачої кавалерійської дивізії С. Г. Январьова.

“...В 1943 році я брав участь у визволенні Гуляйполя. Комсомольці нашого полку показували зразки мужності і героїзму. Багатьох з них комсомольська організація після визволення вашого району рекомендувала для вступу в члени КПРС. Я думаю, цікаво вам, діти, буде знати, що наша дивізія була сформована із козачого ополчення, в станицях Дону. У формуванні частин велику роль зіграли трудящі Ростовської області. Керуючись високим патріотичним поривом, козаки і козачки радянського Дону вирішили спорудити на свої особисті заощадження танкову колону і зібрали на це 15176500 карбованців. Колоні було присвоєно найменування "Донський козак". З цим написом на баштах танків танкісти нашого полку і звільняли ваш район...

Дорогі слідопити, бажаю вам успіхів у вашій благородній справі. Будьте гідними ваших батьків, матерів, які відстояли честь і незалежність нашої Вітчизни. Хай над вами завжди буде чисте небо!”

На території Полтавської сільської ради донедавна в братських могилах покоїлась значна кількість безіменних визволителів. Але в результаті копіткої роботи червоні слідопити Полтавської середньої школи повернули Батьківщині не один десяток імен, раніше невідомих її доблесних захисників.

Чисельний загін червоних слідопитів. І кожен заслуговує доброго слова. А зачинателем цього благородного подвижництва була енергійна і жвава жінка, вихователька групи продовженого дня, котра

всі свої сили віддавала і віддає такій важливій справі. Це — Неля Олександрівна Глущенко. Дякуючи її завидній наполегливості, вдалося установити близько тридцяти імен воїнів-визволителів, налагодити тісні зв'язки з їх сім'ями. Широка нині географія людської вдячності Нелі Олександрівні і її червоним слідопитам. Десятки листів з багатьох куточків нашої країни приходять на їх адресу. У них ніби сфокусувалися біль і світло людської вдячності.

З люб'язної згоди господарів ознайомилися з деякими листами, бо всі навіть за день не переглянеш. Ось короткі уривки з окремих:

“...Велике спасибі за Ваше золоте серце, за пам'ять про фронтовиків... Я в неоплатному боргу перед Вами. До цього часу не знала, де похований мій брат Василь Михайлович Прасько. Із повідомлення про його смерть дізналася тільки, що він загинув у бою... І ось одержала Ваш лист. Ще раз низько кланяюся Вам... Обов'язково приїдемо на місце поховання брата..” — пише із Астрахані Антоніна Микитівна Попова. До речі, дуже цікава історія пошуку рідних В. М. Праська.

А ось короткий лист сестри капітана Уманцева, який загинув у роки війни:

“Боже! Що я зараз переживаю — немає можливості передати. Багато років ми намагалися довідатися про долю дорогого брата, але наші пошуки ні до чого не привели. І ось майже через 40 років — Ваш лист... Не знаю, як і висловити вам нашу подяку і вдячність...”

Цікавий такий факт. Одного разу до школи листоноша принесла лист із Псковської області, в якому повідомлялося, що десь у Полтавці загинув смертю хоробрих Іван Остапович Козлов — командир розвідників 4-го мінометного полку резерву Головного командування. Червоні слідопити переглянули свої архіви і встановили найтісніші зв'язки з рідними І. О. Козлова, розповіли про місце поховання і про те, як загинув воїн.

В листі сестра Козлова Євдокія Остапівна пригадує: “В кінці літа і восени 1943 року від Вані не було листів. А пізніше ми одержали повідомлення про його загибель. Нашому горю не було меж”.

...Була тиша. По-осінньому світило сонечко і ніщо не віщувало біди. Та раптом, як сніг на голову, німці почали обстріл... Тоді й загинули хоробрий розвідник І. О. Козлов та його, однополчани О. І. Лебедев (родом із Рязані), Г. Д. Дем'янчук (Житомирська область)

В. М. Мішин (Алтайський край), А. Д. Чернов. Всі вони поховані в братській могилі села Ольгівки.

"Пізніше, після повідомлення про загибель брата, — згадує далі Євдокія Остапівна, — нас запросили до військкомату і вручили орден Вітчизняної війни I ступеня. Ми дивились на орден і плакали. Нам здавалось, що Ваня так і не знав про цю нагороду".

На святкуванні 43-ї та 45-ї річниць визволення села Полтавки від фашистських загарбників гостями були сестра Козлова Валентина Остапівна Рокотова, племінники Василь Олександрович Рокотов і Віктор Степанович Шанін, котрий, до речі, з приводу цієї зустрічі написав вірша.

Ми, вдячні гуляйпільці, і на початку третього тисячоліття низько схиляємо голови перед пам'яттю 874 солдатів, сержантів, офіцерів. Це стільки загинуло їх за 6 днів бойових операцій по визволенню нашого району від німецько-фашистських загарбників. Це стільки родин одержали похоронки із цими скорбними словами: "Вбитий під Гуляйполем"...

Роки стирають на землі суворі позначки війни, де колись були окопи, тепер буяють сади, а на полях — вирощують хліб.

Але одного не можуть зітерти роки — пам'яті вдячних сердець, пам'яті про тих, хто поліг на полі битви.

...Смерть наздогнала 17-річного зв'язківця 481-го стрілецького полку 320 стрілецької дивізії Степана Жирова, коли він прокладав зв'язок на передній край наступаючих військ. Щоб швидше вибити фронт з нашого міста. І юний боєць поспішав. Але не судилося Стюпі радіти разом з гуляйпільцями на святі визволення. А воїн мріяв після визволення написати татові додому в село Новопавлівку, що в Краснодарському краї, листа з приємною новиною: "А ми все далі просуваємося на захід. Вже ось вибили німців з Гуляйполя. Це на Запоріжжі..."

Не похоронку ждав Мирон Тимофійович. Сина з війни. Живого... Не судилося...

Як не судилося діждати свого чоловіка Гамді Гасановій з села Колани, що загубилося в Ширванській долині Азербайджану. 12 вересня сорок першого року вона і семирічний син Солтанам проводжали любимого і тата на війну.

— Заспокойся Гамда. Переможемо і повернусь, — мовив тоді Агасан. — І бережи себе і сина бережи. У нас же буде ще син. Назвеш його Мамедом.

Не дійшов до перемоги солдат Гасанов. Підкошений ворожою кулею він впав на українській землі, визволяючи село Новозлатополь. А на Агасана Солтан-огли в Коланах чекали Гамда, Солтан і його маленький брат Мамед, названий так, як того бажав батько...

Уродженці 66 областей і країв, автономних республік полягли смертю хоробрих на гуляйпільській землі. З Куйбишевської і Миколаївської, Курганської і Ульяновської, Омської і Дніпропетровської, Чкаловської і Кіровоградської, Могильовської і Тернопільської, Тамбовської і Сталінградської областей... З Абхазії, Казахстану, Таджикистану, Осетії, Туркменистану, Киргизії, Татарії, Калмикії, Узбекистану, Азербайджану... Представники сорок однієї національності. Рахман Болтаєв з Ленінабада, 18-річні курсанти навчальної роти Володимир Власов з Саратовської області, Микола Дементьев з Ростовської і Олександр Наумов з Ярославської областей. Не дочекалася М. В. Швиденко з Ставропільського краю свого 18-річного сина Миколу — поліг на околиці Гуляйполя. Ще зовсім юним пішов назустріч смерті Яків Гудтабідзе із Грузії. Визволяючи наше місто, віддали в бою молодість свою, щоб жила Вітчизна дорога, скаже потім поет.

В Староукраїнці покоїться прах білоруса Й. Розая і абхазця Д. Смір, в Мирному — азербайджанця М. Алієва, киргиза Н. Абдулаєва, татарина З. Мордієва, українця М. Мороза, росіянина В. Федосєєва, вірмена Б. Хачатуряна, казаха А. Каминєва, узбека Я. Джурабаєва...

І дорожнjanці шанують пам'ять своїх визволителів — майора Саманова, старшого лейтенанта Коробова, капітана Светікова, лейтенанта Семенова, рядових Єриша, Зрайка, Закатки...

ПАМ'ЯТЬ

Живі забути не сміють...

Давно вже розвіявся пороховий дим війни. Здається, вляглося горе земляків, які не дочекалися з фронтів доріг рідних. Та пам'ять серця жива.

На місцях колишніх боїв колосяться пшениці, позаростали травою рови та окопи, але тих, хто не повернувся, не забуто.

На території кожної сільської ради зведено меморіал, де викарбувані імена земляків і тих, хто поліг при визволенні населеного пункту

у вересні 1943 року. По гранітних обелісках, як по зорях, що стоять по всій Європі, можна визначити фронтові дороги земляків-гуляйпільців.

*Там, за обелісками,
Степ зеленіє.
Там, за обелісками,
Небо синє.
Там, за обелісками,
Сонце біле.
Там, за обелісками,
Жито спіле.
Там, за обелісками,
Вдалину дорога.
Біля обелісків -
Моя тривога.*

Іван Кушніренко

...Пам'ять про полеглих жива.

Травневий день 1968 року. Село Червоне.

Над братською могилою, котра потопає у квітах, здіймається у вись чорний мармуровий обеліск. На ньому — металева дошка з нержавіючої сталі, на ній імена 31 воїна, що знайшли тут вічний спокій: Мусій Демидов з Москви, Михайло Линник з Ростовської області, Іван Дубовський з Краснодарського краю, Олексій Дерев'янченко з Донбасу, Яків Горпинич з Успенівки. Кожен з них у двобой з ворогом мужньо зустрів смерть.

У двадцять два роки Мусій закінчив військове училище імені ВУЦВК (1939 рік). Служив у Молдавії. Там і зустрів війну. Останнього листа Мусій надіслав братові з нашого краю у вересні сорок третього. "Весь шлях від Бессарабії до Дніпра пройдено з важкими боями..." А скоро надійшла похоронка, в якій говорилося, що командир окремого артдивізіону Мусій Федорович Демидов загинув смертю хоробрих.

Про смерть Мусія брати не посміли сказати матері. Берегли її, бо хворіла на серце. Так Наталія Єгорівна 24 роки чекала сина. Чекала до самої смерті.

Червоні слідопити Червоненської школи відшукали братів Мусія.

Вклонитись братовій могилі приїхав Дмитро Федорович Демидов, працівник одного з науково-дослідних інститутів Москви.

На могилі і побіля школи Дмитро Федорович висадив привезені з Москви квіти і дерева, як символ дружби російського і українського народів.

...Припадає до підніжжя обеліска 76-річна Єфімія Семенівна — мати Олексія Микитовича Дерев'янченка.

— Не такої зустрічі з тобою я чекала, сину мій рідний, — шепоче крізь сльози.

Тут же дружина і доньки Олексія Микитовича — Любов Іванівна, Валентина і Неля.

Залишаючи рідну домівку, Олексій Микитович говорив дружині: "Ти працюй, а мама хай виховує дітей, так, як мене..." А чотирирічний Валі тільки сказав: "Зачекай трохи, я скоро повернусь і принесу тобі ласощів..."

Таким веселим, життєрадісним, люблячим запам'ятала батька Валя. А Неля його зовсім не пам'ятає, їй тоді було лише п'ять місяців.

Радянська влада потурбувалась про матір і вдову Дерев'янченків. Неля вчителює в Донецьку. Валя завідує магазином у Слов'янську. Обоє вчать в Харківському університеті.

Вшанували пам'ять батьків і чоловіків шофер з Майкопа І. І. Дубовський, шахтар із Донецька О. Я. Горпинич з рідними, колгоспниця з Ростовської області Д. М. Линник.

...150 жителів Долинської сільради не повернулися з фронтових доріг. 11 бійців та командирів Червоної Армії поклали голови, визволяючи територію сільради від гітлерівських окупантів.

Щоб увічнити пам'ять про них, сільчани спорудили величний меморіальний комплекс. 168 прізвищ викарбувано на мармурових плитах. Двоє полеглих досі залишаються невідомими.

9 травня 1980 року на урочисте відкриття меморіалу прибули рідні Трохима Вікторовича Красовського з Донецької області, який загинув тут у 1943 році, учасник визволення Гуляйполя А. А. Ковницький, ветеран війни В. А. Ковнацька.

Пам'ять про захисників увічнена не тільки в обеліски і меморіали. У місті Гуляйполі є вулиця імені Овчинникова, в селах Ольговці — імені Г. П. Уманцева, в Комсомольському — імені Д. О. Лавренкова, в

Новозлатополі — імені К. О. Чорного, а в Любимівці — імені братів Івків. За що ж їм така честь? За любов до Вітчизни. За самопожертву в ім'я миру на землі.

Свого часу велику пошукову роботу по встановленню імен, адрес, рідних загиблих воїнів-визволителів вели червоні слідопити загально-освітніх шкіл району. Вони всі листи, фотографії збирали і оформляли на стендах або в альбомах.

...До вдячних гуляйпільців на відзначення річниць визволення ще кілька років тому приїздив значний гурт визволителів, але час невблаганний.

...15 вересня 1968 року гуляйпільці відзначали 25-річчя визволення від фашистської окупації. До них на свято прибули колишній командир 301-ї Донецької ордена Суворова стрілецької дивізії, яка принесла визволення Гуляйпільщині, Герой Радянського Союзу, генерал-майор у відставці Володимир Семенович Антонов, колишня старший інструктор політвідділу 9-го стрілецького корпусу, майор у відставці Ганна Володимирівна Нікуліна, колишній командир вогневого взводу 76 мінометної батареї 184 гвардійського артполку 12 гвардійської Донецької козачої дивізії Іван Георгійович Скоморохов, який працював у одному з науково-дослідних інститутів міста Новочеркаська Ростовської області.

Іван Георгійович приїздив і на 30-річчя визволення Гуляйпілья і розповів про участь у подіях вересня 1943 року:

“Давно закінчилась війна. Але навіть десятки років виявилися неспроможними стерти пам'ять про неї. Кожен з нас, колишніх фронтовиків, плекає мрію побувати в тих місцях, які пройшов з боями, землі яких обабрив своєю кров'ю, де навечно залишилися твої друзі-товариші.

Мені пощастило три рази побувати там, де пройшла моя вогнева юність. І я сердечно вдячний чудовим людям Гуляйпілья за проявлені чуйність, увагу до мене. Я був у вас в 1967 році під час мотопробігу по місцях боїв 5 гвардійського Донського козачого Червонопрапорного Будапештського корпусу, на 25-річчя визволення Гуляйпілья від німецько-фашистських загарбників і ось тепер — на запрошення випускників середніх шкіл № 1 та № 3.

Зустріч з юними гуляйпільцями була радісною для мене: вони дружні, життєрадісні, працелюбні, цілеспрямовані, мають міцні знання. Для них святим є те, що й для нас, комсомольців 40-х років. Як приємно

саме таким бачити молоде покоління, заради щастя якого ми провели свою юність в окопах. Кожного разу, коли я буваю в Гуляйполі, бачу, як гарнішає ваше місто. Я помітив, що в районі шанують пам'ять загиблих воїнів. Біля пам'ятника героїзму і мужності визволителів міста, біля братських могил у селах району я бачив порядок, живі квіти. Спасибі вам від нас, ветеранів війни, за пам'ять про наших товаришів.

Я відвідав поля, де колись точилися кровопролитні бої, а зараз колоситься хліб. Іноді настільки поринав у спогади, що мені здавалося — ось-ось завийуть над головою німецькі літаки і почнуть поливати свинцевим вогнем наші позиції. Так як було восени 1943 року під Гуляйполем...

...3 обслугами гармати сержанта О. М. Черноярова і зенітного кулемета я увійшов у село Полтавку. Там німців не було. Не було і наших військ — навіть розвідки. Це насторожило.

Коли з усіма обережностями стали виходити з села, налетіли німецькі літаки. Сержант Черноярров встиг укрити гармату на одному з подвір'їв і поставити під навіс коней, а зенітний кулемет виставив у кінці саду, справа від шляху на Малинівку. Тільки 4 з 19 літаків скинули на село бомби.

В Зеленому Гаю ми приєдналися до батареї. Пам'ятаю, що вогнева позиція була на городі, зліва хата з сараєм, попереду сад, який теж прикривав нас. Німецькі спостережники не могли виявити нас і стріляли наосліп.

Пішов дрібний дощ. Ми раділи: ворожа авіація не зможе бомбардувати.

Загинув — командир взводу Петров, виведені із строю його міномети, придані кавполку, загинуло чимало козаків... Командир нашої батареї старший лейтенант Радченко наказав мені прикривати однією гарматою правий фланг дивізії.

Надвечір комбат Радченко наказав першому взводу лейтенанта Черкова вогнем і колесами підтримати 47 кавполк, а моєму взводі зайняти позиції на стику 43 і 47 полків (її я не зміг тепер відшукати, хоч пригадую, що йшли ми прямо через кукурудзяне поле, потім лісо-смугу. І ще запам'яталися мені якісь піщані бугри, а з них була видна улоговина, заросла очеретом).

Стріляти було важко: ми ще точно не знали місцезнаходження вогневих точок німців. Та так тривало недовго. Вороги відкривали вогонь, коли перебіжками козаки збиралися для атаки, і невдовзі ми змогли вже вести прицільний вогонь.

Артилерійську дуель виграли наші артилеристи. А перед самими сутінками козакі по старому місточку через Гайчур галопом увірвалися на околицю міста, а за ними — і ми зі своїми гарматами.

Пам'ятаю, що нашу батарею не залишили в місті. Ми одержали наказ переслідувати ворога вночі і продовжити рух па захід.

Кавалер орденів Слави і Червоної Зірки
Григорій Пилипович Пилипенко
із села Воздвижівки,
1978 р.

Андрій Варинович Браженко.
Ветеран війни. За бойові заслуги
нагороджений орденом
Червоної Зірки.
Родом із с. Воздвижівки

На знімку: О. К. Булах.
1964 р.

Іван Білий
(1921-1988)

Солодун Павло Захарович.
Народився 25 січня 1914 року. Ветеран
війни і праці, начальник управління
сільського господарства (1958-1975),
кавалер двох орденів Леніна, Жовтневої
Революції, Трудового Червоного Прапора,
Червоної Зірки, Вітчизняної війни.
Заслужений агроном Української РСР

Півненко Василь Олександрович.
Народився 13 серпня 1918 року. Ветеран
війни і праці, голова колгоспу
ім.Свердлова (1947-1960), кавалер
ордена Червоної Зірки, двох орденів
Великої Вітчизняної війни, м. Гуляйполе

*Сергій Іванович
з с. Воздвижівки*

*Наш земляк.
Кавалер ордена Слави*

До гуляйпільців на свята приїздив ветеран 12 кавалерійської дивізії підполковник запасу Герой Радянського Союзу С. Ю. Білий, ветерани 34 гвардійської Єнакіївської Червонопрапорної стрілецької дивізії А. А. Ковнацький, В. А. Ковнацька, К. О. Киреєва, з 140 танкової бригади М. Н. Коваленко, колишній командир 34-ї гвардійської стрілецької дивізії, генерал-майор у відставці М. А. Власюк, представники воїнів 9-го стрілецького корпусу, 5-го гвардійського Донського козачого кавалерійського корпусу, 301 Донецької стрілецької дивізії, 4-ї гвардійської стрілецької дивізії, 6-ї гвардійської авіаційної бомбардувальної дивізії та інші визволителі. А потім до Гуляйполя приходили листи такого змісту: "Ми, учасники визволення м. Гуляйполя, добре пам'ятаємо радісні зустрічі з трудящими району у 1972 році. Такі зустрічі не забуваються. Великий вам усім наш уральський привіт...", — писав ветеран-гвардієць 34 стрілецької дивізії А. Р. Вишневецький з м. Челябінська. Аналогічні листи приносила пошта від В. М. Ганзикова з Краснодарського краю, І. Г. Скоморохова з Новочеркаська, Я. К. Литвинова з Миколаївської області, В. Д. Дуба з Клайпеди, Ф. Н. Штонди з Краснодару, А. А. Ковнацького з Донецька та інших.

Писали і рідні загиблих.

"Дмитро Олексійович Лавренков (про нього мова була раніше — Авт.) тепер уже був би дідусем, але я його завжди уявляю молодим," — писала в 1979 році його дружина К. Г. Воропаєва із Новокуйбишевська.

Прилітали до гуляйпільців і листи-прохання: "Ми хочемо знайти могилу нашого татка Кістика Никифора Йосиповича..."

17 березня 1981 року Гуляйпільська районна газета вмістила підпірку листів фронтовиків під назвою "Відгукнися, товаришу!"

Анатолій Дмитрович Гашников (м. Марганець, вул. Київська, 137, кв. 40) розповідав про фронтового друга Івана Борисовича Синягіна, який жив у нашому місті. Згадує один з боїв за взяття висоти біля села Деєвки, де прославився наш земляк. За той подвиг Синягіна було нагороджено орденом Червоного Прапора. Іван Борисович брав участь і в Параді Перемоги.

30 грудня 1982 року Гуляйпільська районна газета "Зоря комунізму" повідомляла: "У роки Великої Вітчизняної війни під час визволення Новозлатополя загинуло 29 радянських воїнів. Червоним слідопитам місцевої восьмирічної школи вдалося встановити прізви-

ща більшості бійців. Серед них виявилися й азербайджанці Гасанов Гусейн Айдим і Гасанов Агасан Солтан-огли. Учні розшукали їх рідних, двічі побували на гостинній азербайджанській землі.

У рік 50-річчя утворення СРСР Новозлатополь відвідали вихованці Колонинської СШ на чолі з директором школи Іманкулу Гасановим — рідним братом Гасанова Агасана Солтана-огли. Про ту зустріч новозлатопольцям нагадують подарунки.

В Колонинській школі є куточок "Дружба народів". Серед його експонатів — жменя української землі, на якій загинули воїни-визволителі.

Листи-надії, листи-прохання, листи-подяки — і за кожним людська доля.

Гуляйпільці любов'ю і шанобою оточили своїх визволителів. Почесними громадянами Гуляйполя названі В. С. Антонов, Г. В. Нікуліна, І. Г. Скоморохов, І. Н. Шевченко, Г. П. Ришков, С. Ю. Білий та ряд інших. Щоб ніхто не забував про вересневі дні 1943 року, І. Г. Скоморохов за підтримки Гуляйпільської районної державної адміністрації у районній друкарні видав книгу-спогадів "Пам'ятає серце", а в Новочеркаську — трилогію "На очной ставке с прошлым".

*Зустріч учнів молодших класів із учасником
Великої Вітчизняної війни, кавалером 3-х орденів Слави
Ф. В. Зінзіковим*

*Зустріч з визволителями в селі Любимівці,
1969 рік*

*Ветерани Великої Вітчизняної війни з
керівництвом району,
1985 рік*

Хода ветеранів

Хор ветеранів

13.09.1983 р.

Зустріч з ветеранами війни — визволителями району у с. Воздвижівці

Плин часу, як весняну повінь, не спинити. 61 весна промайнула над Гуляйпільським краєм від 9 травня 1945 переможного року. За цей час дуже багато чого змінилося в житті народів колишнього Радянського Союзу, що у жорстокій борні з німецько-фашистськими загарбниками отримали волю і мир, та пам'ять про героїв, що полягли на фронтових дорогах, в тилу ворога, з роками не гасне, а все яскравіше висвітлює їх подвиг, здійснений в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років в ім'я життя на землі, в ім'я прийдешніх поколінь. Схилимо голови перед їх пам'яттю...

ДАТИ ЗВІЛЬНЕННЯ СІЛ РАЙОНУ

1. Довідка архіву Міністерства Оборони СРСР за № 4688 від 30.04.1969 р.
2. Довідка архіву Міністерства Оборони СРСР за № 2/113068 від 30.08.1977 р.
3. "Сообщение Советского Информбюро", т. 5, июль-декабрь 1943 р., стр.стр. 127-134

№ п/п	Назва села (центр. сільради)	1	2	3		
1	м. Гуляйполе	15.09	16.09	15.09	15.09	
2	Залізничне				16.09	
3	В. Терса	17.09	17.09		17.09	
4	Воздвижівка	16.09	16.09	17.09	17.09	
5	Добропілля	15.09	15.09	16.09	16.09	
6	Долинка	17.09			17.09	
7	Дорожнянка	16.09	16.09			
8	Комсомольське	18.07	17.09		18.09	
9	Любимівка	12.09	13.09	13.09	13.09	
10	Малинівка	12.09	14.09	14.09	14.09	
11	Мирне				18.09	
12	Новозлатопіль	12.09	13.09		13.09	
13	Новомиколаївка		14.09		14.09	
14	Петровка	14.09	15.09		15.09	
15	Полтавка	12.09	14.09	13.09	13.09	
16	Приютне	11.09	13.09		13.09	
17	Рівнопілля	14.09	14.09		14.09	
18	Темирівка	13.09	13.09		13.09	
19	Успенівка	13.05	15.09	14.09	14.09	
20	Червоне	13.05	13.05			

СТАТИСТИЧНІ ДАНІ ПРО ЖЕРТВИ
ВІЙНИ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ В ГУЛЯЙНІЛЬСЬКОМУ
РАЙОНІ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

1. Кількість жителів міста, району, які не повернулися з війни — 6600 чол.
2. Кількість жителів міста, району, які були насильно вивезені до Німеччини і не повернулися на Батьківщину — 3100 чол.
3. Кількість жителів міста, району, які були закатовані в період фашистської окупації — 2417 чол.
4. Кількість воїнів Радянської Армії, які загинули, захищаючи і визволяючи місто, район — 874 чол.
5. Кількість жителів міста, району, які загинули в Афганістані та інших локальних війнах за кордоном — 68 чол., в тому числі в Афганістані — 3 чол., у війні з Японією 1938-39 рр. — 3 чол., у війні з Фінляндією 1939-40 рр. — 62 чол.
6. Кількість військових поховань на території міста, району — 22, в них поховано — 874 чол., в тому числі відомі імена загиблих — 695 чол.
7. Кількість монументів та меморіалів на території міста, району, збудованих на честь загиблих воїнів-земляків, воїнів-визволителів, цивільних громадян - жертв фашистського окупаційного режиму — 32.

8.1. Гуляйнільська міська рада.

- м. Гуляйполе, пл. Петровського.

Меморіальний комплекс. Братська могила 161-го радянського воїна, які загинули при звільненні району від німецько-фашистських загарбників. (Архітектор. Хидюк М.Т. 1969 рік).

- м. Гуляйполе, вул. Шевченка (біля автозаправочної станції). Братська могила 500 мирних жителів м. Гуляйполя, розстріляних німецько-фашистськими окупантами у 1941-1943 роках. Пам'ятник установлений у 1965 році.

- м. Гуляйполе, вул. 9 Січня (біля клубу ЗАТ "Аграрний дім).

Пам'ятник воїнам-односельчанам, які загинули у роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років. (Скульптор Худас М.Н., 1967 рік).

- м. Гуляйполе, вул. 9 Січня (біля магазину).

Пам'ятник воїнам-односельчанам, які загинули у роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років. (Скульптор Худас М.Н., 1967 рік).

- с. Марфополь.

Пам'ятник 60-ти воїнам-односельчанам, які загинули у роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років. (Скульптор Дубініна В.В., архітектор Нізова Е.Н., 1967 рік).

- с. Зелений Гай, центр села.

Пам'ятник воїнам-односельчанам, які загинули у роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років. (Скульптор Раппорт Б. І., архітектор Євстаф'єв Є. Г., 1955 рік).

8.2. Залізнична селищна рада

- Селище Залізничне, сквер біля магазину.

Братська могила 13-ти радянських воїнів, які загинули при визволенні селища від німецько-фашистських загарбників. (Автори — Коваленко М. В., Крапивко Т. М., 1967 рік).

8.3. Верхньотерсянська сільська рада

- Село Верхня Терса, центр села.

Братська могила 37-ми радянських воїнів (27 з яких — невідомі), які загинули у 1943 році при звільненні села від німецько-фашистських загарбників.

Стела, на якій викарбовані імена 154-х односельчан, які не повернулися з фронтів Великої Вітчизняної війни. (Скульптори — Коваленко Н. В., Худас М. Н., 1967 рік).

8.4. Воздвижівська сільська рада

- Село Воздвижівка.

Меморіальний комплекс. Братська могила 5-ти радянських воїнів (1 з яких — невідомий), які загинули у 1943 році при звільненні села від німецько-фашистських загарбників. Пам'ятник 287-ми воїнам-односельчанам, які загинули у роки Великої Вітчизняної війни 1941-1943 років (1996 рік). Примітка: перший пам'ятник був споруджений у 1968 році.

8.5. Добропільська сільська рада

- Село Варварівка.

Братська могила 42-х радянських воїнів, які загинули при визволенні села від німецько-фашистських загарбників, та пам'ятник 109 односельчанам, що загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни 1941-1943 років. (Скульптор Коваленко Н. В., 1952 рік).

- Село Добропілля.

Братська могила 16-ти радянських воїнів (8 з яких — невідомі), які

загинули при визволенні села від німецько-фашистських загарбників, та пам'ятник 98-ми односельчанам, що загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни 1941-1943 років. (Скульптор Коваленко Н. В., 1968 рік).

8.6. Долинська сільська рада

- Село Долинка.

Меморіальний комплекс. Братська могила 11-ти радянських воїнів (2 з яких — невідомі), які загинули в 1943 році при визволенні села від німецько-фашистських загарбників.

Пам'ятник 150-ти односельчанам, які загинули у Великій Вітчизняній війні 1941-1943 років. (Скульптор Худас М.Н., 1980 рік).

Примітка: перший пам'ятник був споруджений у 1963 році.

8.7. Дорожнянська сільська рада

- Село Дорожнянка.

Братська могила 30-ти радянських воїнів, які загинули в 1943 році при звільненні села від німецько-фашистських загарбників. (Скульптор В'ялий В. П., 1959 рік).

Пам'ятник 72-м воїнам-односельчанам, які загинули у роки Великої Вітчизняної війни. (Скульптор Носенко І. Н., 1967 рік).

8.8. Комсомольська сільська рада

- Село Комсомольське.

Братська могила 6-ти радянських воїнів, які загинули у вересні 1943 року при звільненні села від німецько-фашистських загарбників, та пам'ятник 56-ти воїнам-односельчанам, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни. (Скульптор Носенко І. Н., 1967 рік)

8.9. Любимівська сільська рада

- Село Любимівка.

Меморіальний комплекс. Братська могила 120-ти радянських воїнів (55 з яких — невідомі), які загинули при звільненні села від німецько-фашистських загарбників, та пам'ятник 201-му воїну-односельчанину, які загинули у роки Великої Вітчизняної війни. (Скульптор Ющенко Н. В., 1985 рік).

Примітка: перший пам'ятник був споруджений у 1967 році.

8.10. Малинівська сільська рада

- Село Малинівка.

Меморіальний комплекс. Братська могила 24-х радянських воїнів (10 з яких — невідомі), які загинули при звільненні села від німецько-фашистських загарбників, та пам'ятник 173-м воїнам-односельчанам,

які загинули у роки Великої Вітчизняної війни. (Скульптор Корнев М. І., 1987 рік).

Примітка: перший пам'ятник був споруджений у 1967 році.

8.11. Мирненська сільська рада.

- Село Чарівне, західна окраїна.

Братська могила 104-х радянських воїнів, які загинули в 1943 році при звільненні села від німецько-фашистських загарбників (Скульптор Крапивко Г. Н., 1963 рік).

8.12. Новомиколаївська сільська рада.

- Село Новомиколаївка.

Братська могила 8-ми радянських воїнів, які загинули при звільненні села від німецько-фашистських загарбників. Пам'ятник на братській могилі споруджено у 1959 році.

Пам'ятник 61-му воїну-односельчанину, які загинули у роки Великої Вітчизняної війни. (Запорізький художній комбінат, 1980 рік).

Примітка: перший пам'ятник був споруджений у 1968 році.

- село Ново-Іванівка.

Пам'ятник воїнам-односельчанам, загиблим у роки Великої Вітчизняної війни. (Запорізький художній комбінат, 1980 рік).

Примітка: перший пам'ятник був споруджений у 1968 році.

- село Ново-Григорівка

Пам'ятник воїнам-односельчанам, загиблим у роки Великої Вітчизняної війни. (Тбіліські майстерні, 1967-1970 рр.).

8.13. Новозлатопільська сільська рада.

- Село Новозлатопіль.

Братська могила 30-ти радянських воїнів, які загинули при визволенні села від німецько-фашистських загарбників. (Скульптор Худас М. П., 1967 рік).

Пам'ятник 143-м воїнам-односельчанам, загиблим у роки Великої Вітчизняної війни. (Скульптор Корнев М. І., 1967 рік).

Братська могила і обеліск 800-м мирним жителям села Новозлатополя, які були розстріляні німецько-фашистськими окупантами. (Скульптори Носенко, Крапивко Г. Н., 1967 рік).

Примітка: перший пам'ятник був споруджений у 1950 році.

8.14. Петрівська сільська рада

- Село Петрівка.

Братська могила 99-ти радянських воїнів (49 з яких — невідомі) та

122-м воїнам-односельчанам, які не повернулися з фронтів Великої вітчизняної війни. (1967 рік).

8.15. Приютненська сільська рада.

- Село Приютне.

Братська могила 43-х радянських воїнів, які загинули при звільненні села від німецько-фашистських загарбників, та 166-ти воїнам-односельчанам, які загинули у роки Великої Вітчизняної війни. (Скульптор Корнев, 1983 рік).

Примітка: перший пам'ятник був споруджений у 1967 році.

- Село Левадне.

Пам'ятник на братській могилі 14-ти радянським воїнам, які загинули при визволенні села від німецько-фашистських загарбників. (Скульптор Худас М. П., 1967 рік).

8.16. Полтавська сільська рада.

- Село Полтавка.

Пам'ятник на братській могилі 34-м (16 з яких — невідомі) радянським воїнам, які загинули при визволенні села від німецько-фашистських загарбників та 370-ти односельчанам, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни (1980 рік).

Примітка: перший пам'ятник був споруджений у 1968 році.

- Село Ольгівка.

Пам'ятник на братській могилі 22-х радянських воїнів (7 з яких — невідомі), які загинули при звільненні села від німецько-фашистських загарбників. (Скульптор Худас М. П., 1968 рік).

8.17. Рівнопільська сільська рада.

- Село Рівнопілля.

Пам'ятник 94-м воїнам-односельчанам, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни. (Скульптор Нізова Е. К., 1980 рік).

Примітка: перший пам'ятник був споруджений у 1967 році.

8.18. Темирівська сільська рада.

- Село Темирівка.

Меморіальний комплекс. Братська могила 7-ми (4 з яких — невідомі) радянських воїнів, які загинули при звільненні села від німецько-фашистських загарбників, та пам'ятник 175-ти воїнам-односельчанам, що загинули в роки Великої Вітчизняної війни. (Донецький художній комбінат, 1988 рік).

Примітка: перший пам'ятник був споруджений у 1968 році.

8.19. Успенівська сільська рада.

- Село Успенівка.

Меморіальний комплекс. Братська могила 17-ти радянських воїнів, які загинули при звільненні села від німецько-фашистських загарбників, та пам'ятник 303-м воїнам-односельчанам, які загинули у роки Великої Вітчизняної війни. (Донецький художній комбінат, 1985 рік).

Примітка: перші пам'ятники були споруджені у 1961 та 1968 роках.

8.20. Червоненська сільська рада.

- Село Червоне.

Обеліск на братській могилі 31-го радянського воїна, які загинули при звільненні села від німецько-фашистських загарбників (1975 рік).

Примітка: перший пам'ятник був споруджений у 1946 році.

До 1967 року включно всі захоронення радянських воїнів, які знаходилися на територіях сільських рад Гуляйпільського району, були перенесені в братські могили в центрі сіл відповідних рад. Були відкриті меморіальні комплекси воїнам, які загинули при визволенні сіл від німецько-фашистських загарбників, та односельчанам, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років.

Дані підготував керівник робочої групи районної редакційної комісії по підготовці матеріалів до "Книги Пам'яті" та "Книги Скорботи України" Жилінський В.І.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гуляйпільська районна газета "Сталінським шляхом" 24 і 25.06.1941 р., 1943-1957 років.
2. Гуляйпільська районна газета "Зоря комунізму" 1965-1991 років.
3. Гуляйпільська районна газета "Голос Гуляйпілья" 1991-2006 років.
4. Матеріали Надзвичайної державної комісії по встановленню і розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників.
5. Газета "Червоне Запоріжжя", 9.01.1944 р.
6. М. Пеньковський. Комісар Семенюта, герой Аджимушкаю//Запорізька правда, 4.06.1967 р.
7. І. Науменко. Макі його звели Поль//Запорізька правда, 28.02.1964 р.
8. І. Кушніренко. Людина з легенди//Зоря комунізму, 5.06.1975 р.
9. Новозлатопільська районна газета "Колгоспна зоря" 1941 року.

10. Особистий архів краєзнавця В. І. Жилінського.

11. Архів Міністерства оборони СРСР (довідки № 4688 від 30.04.1969 р. № 2/113068 від 30.08.1977 р.)

12. Сообщение Советского Информбюро. т.5., июль-декабрь 1943 г., с. 127-134.

13. Статистичні дані про жертви війни та її наслідки в Гуляйпільському районі Запорізької області.

Від авторів

Здається, можна ставити крапку в нашій розповіді про земляків, які на фронтах Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років і в тилу не ради слави і нагород боролися з ворогом — фашистами, розрухою, напівголодним існуванням, і перемогли, дехто ціною власного життя, дехто не шкодуючи сил і здоров'я. Про їх подвиг мають знати прийдешні покоління гуляйпільців.

Автори книги свідомі того, що не про всіх розказано яскраво і хвилююче, а про декого й зовсім не згадано. Але вони живуть у пам'яті тих людей, які їх знали, любили, чекали з війни. То ж схилимо голови перед пам'яттю земляків і нехай над їх могилами шумлять вітри вічності, їх подвиг не забуто.

Автори щиро вдячні за допомогу у виданні цієї роботи генеральному директору ТОВ "Еталон" Олександрові Івановичу Дудці, директорам ПСП "Мир" Олександрові Григоровичу Чубу, ТОВ "Батьківщина" Віктору Миколайовичу Савовському, ТОВ "Перемога" Леоніду Васильовичу Горпиничу, ТОВ "Україна" Миколі Григоровичу Тимофієву, "Діло СК" Сергію Івановичу Курмаку, ЗАТ "Агрошляхсервіс" Сергію Івановичу Малюці, журналісту і письменнику, почесному консулу України в Казахстані (м. Костанай) Анатолію Володимировичу Тарасенку, приватному підприємцю з м. Гуляйполя Івану Івановичу Шубаку, директору ТОВ "Агро-Континент" Володимирові Борисовичу Щербині, директору ТОВ БК "Технобуд" Павлові Івановичу Пушенку. Прекрасної долі і удачі Вам, патріоти Гуляйпільського краю.

*З повагою
Автори*

ЗМІСТ

Передне слово.....	3
Напередодні.....	4
Початок: перші дні і місяці війни.....	6
Окупація. 1. Патріоти не здаються.....	17
2. Рятівники.....	32
3. Дорога в рабство.....	42
4. Месники.....	53
Визволення.....	63
Відбудова.....	76
Листи з фронту.....	120
Перемога.....	134
Людські втрати.....	142
Фронтовики.....	148
Про них писала районна газета.....	169
Вдови.....	177
Визволителі:.....	181
1). Пригадують минулі бої.....	181
2). Безстрашні і мужні.....	188
3). Увічнені у назвах вулиць.....	207
4). Усіх згадаймо поіменно.....	215
5). Щиро вдячні.....	226
Пам'ять.....	231
Додаток 1.....	244
Додаток 2.....	245
Список використаної літератури.....	250
Від авторів.....	251

Історично-документальне видання

Іван Кирилович Кушніренко
Володимир Ілліч Жилінський

Гуляйпільщина
у Великій Вітчизняній війні
1941-1945 років

- героїчні сторінки історії -

Комп'ютерний набір: О. Ф. Катунін, Т. В. Герман, О. Ю. Куліш

Коректор: О. І. Горпинич

Фото з архіву

Здано до набору 24.05.2006 р. Підписано до друку 08.08.2006 р.
Формат 60x84¹/₁₆ Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman Cug.
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 15,75.
Тираж 300 прим. Замовлення № 1768.

Комунальне підприємство "Запорізька міська
друкарня "Дніпровський металург".
69057, м. Запоріжжя, вул. Антенна, 4,
тел. 34-13-30.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи.
Серія ДК № 1909 від 18.08.2004 р.